T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İŞGAL ALTINDAKİ MÜSLÜMANLARLA İLGİLİ HÜKÜMLER

(DOĞU TÜRKİSTAN ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

ABDULHAMİD İSLAM

İSTANBUL- 2024

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İŞGAL ALTINDAKİ MÜSLÜMANLARLA İLGİLİ HÜKÜMLER

(DOĞU TÜRKİSTAN ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

ABDULHAMİD İSLAM

1. Tez Danışmanı : PROF. DR. ÖZGÜR KAVAK
2. Üye : Doç.Dr. Muhammed Usame Onuş
3. Üye : Prof. Dr. Halit Özkan

İSTANBUL, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

..... Anabilim Dalı ..... Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi .....'nın ..... adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmişti.

Tez Savunma Tarihi ...../...../.....

Öğretim üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1	Tez Danışmanı	PROF. DR. ÖZGÜR KAVAK	
2	Jüri Üyesi	Doç.Dr. Muhammed Usame Onuş	
3	Jüri Üyesi	Prof. Dr. Halit Özkan	
4	Jüri Üyesi		
5	Jüri Üyesi		

Özet

İslam tarihi boyunca Müslümanların toprakları, farklı din mensupları tarafından sıklıkla işgale uğramıştır. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllar, İslam dünyası Doğu, Batı, Kuzey ve Güneyden en çok işgal edildiği dönem olmuştur. Toprakları işgale uğrayan Müslümanlar, işgalcilerin kısıtlamaları nedeniyle bazen ibadet özgürlüğünden mahrum kalırken, bazen dini eğitim alanında, ekonomik ve sosyal alanlarda İslam hukukuna göre hayatlarını sürdürmelerinin mümkün olmadığı bir hale düşmüşlerdir. Bu koşullar altında, sınırlı kaynaklarla ve diğer Müslümanların yardımı olmadan işgalcilere karşı ayaklanmaların ve cihadi hareketlerin çoğu, işgalcilerin şiddete başvurması ve sert politikalar dayatması için fırsat olmuştur. Hicret etmeyi seçenler de gittikleri yerlerde sosyal, ekonomik ve ailevi konularda dini hayata dair çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu durumlar, işgale uğrayan Müslümanların toprakları içinde ve dışında karşılaştıkları sorunlarına İslam hukuku açısından çözüm bulmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu araştırmanın amacı, Çin işgali altındaki Doğu Türkistan'daki Müslümanların durumunu örnek alarak klasik ve modern İslam hukuk kaynaklarındaki fetvalardan onların sorunlarına ne türden cevaplar sunulduğunu derli toplu bir şekilde ortaya koymaktır.

Bu çalışmanın giriş bölümünde işgal kelimesinin tanımı, işgal ile yakın anlamlı kavramlar, ayet ve hadisler, işgalin İslam hukukundaki yeri ve işgal ile ilgili İslam hukuku terimlerine yer verilmiştir. Birinci bölümde Doğu Türkistan'da Çin tarafından tatbik edilen işgal siyaseti, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata müdahaleler gibi meseleler zikredilmiştir. İkinci bölümde hicret ve karşılaşılan sorunlar, işgalcilere karşı direniş, ayaklanmalar ve sonuçlarına değinilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada bir taraftan Doğu Türkistan'ın işgale uğramasının nedenlerine ve bu çerçevede ortaya çıkan fıkhi sorunlara dair değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İşgal, Şiddet, Dini Yaşama Müdahale, Hicret, Ayaklanma, Cihad

ABSTRACT

Throughout Islamic history, Muslim lands have frequently been invaded by people of different religions. Especially the 19th and 20th centuries were the period when the Islamic world was most invaded from the East, West, North and South.During these occupations, Muslims were often deprived of their freedom of worship due to the restrictions imposed by the invaders. In many cases, they found themselves in situations where it was impossible to live according to Islamic law in the areas of religious education, economics, and social life. Under these conditions, with limited resources and without the assistance of other Muslims, most uprisings and jihadi movements against the occupiers provided the invaders with opportunities to resort to violence and impose harsh policies. Those who chose to migrate also encountered various difficulties related to religious life in social, economic, and family matters in the places they moved to. These situations necessitated finding solutions in terms of Islamic law to the problems faced by occupied Muslims both inside and outside their lands. The purpose of this research is to take the situation of Muslims in East Turkestan under Chinese occupation as a case study and to systematically reveal the kinds of answers provided to their problems by fatwas from classical and modern Islamic legal sources.

In the introduction of this study, the definition of the term "occupation," concepts related to occupation, relevant Quranic verses and Hadiths, the place of occupation in Islamic law, and Islamic legal terms related to occupation are discussed. The first part addresses issues such as the occupation policy implemented by China in East Turkestan and the interventions in religious, social, cultural, and economic life. The second part covers migration and the problems encountered, resistance against the invaders, uprisings, and their consequences. In conclusion, this study includes evaluations and suggestions regarding the reasons for the occupation of East Turkestan and the jurisprudential problems that arise in this context.

Key words: Occupation, Violence, Interference with Religious Life, Migration, Uprising, Jihad.

ÖNSÖZ

İslam tarihi boyunca Müslümanlara ait topraklar birçok kez işgale uğramıştır. Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs, birkaç kez Haçlılar tarafından işgal edilmiş, ancak Müslümanlar bu işgallere karşı direnerek Kudüs'ü geri almayı başarmışlardır. Daha sonraki dönemlerde, İslam dünyasının doğusunda bulunan Türk toprakları ve hilafet merkezi Bağdat dahi Moğol istilasına maruz kalmıştır. Bu uzun süreli işgal dönemi, Moğolların İslam'ı kabul etmesiyle sona ermiştir. Bu sürecin akabinde İslam dünyasının gördüğü en trajik işgal ise, 800 yıl boyunca Müslüman toprağı olan Endülüs'ün işgal edilmesidir. Bu işgal, müteakip süreçte Müslüman nüfusun bu topraklardan tamamen silinmesiyle sonuçlanmıştır.

19. ve 20. yüzyıllarda, Müslüman Türklerin toprakları kuzeyde Rusya ve doğuda Çin tarafından işgal edilmiştir. Batı Türkistan, Rusya'nın zayıflamasıyla 1991'de bağımsızlığına kavuşmuş; ancak Doğu Türkistan, giderek güçlenen Çin'in baskı ve zulmü altında zor durumda kalmıştır.

Bu çalışmada, Çin'in işgali altındaki Doğu Türkistan'da yaşayan Müslümanların gündelik yaşamları, inançları, ibadet hayatları ve ailevi ilişikleri başta olmak üzere hayatın tüm alanlarında maruz kaldıkları zorluklar, İslam hukuku açısından ele alınmıştır. Araştırma sürecimin her aşamasında katkı ve yönlendirmeleriyle bana destek olan danışman hocam Prof. Dr. Özgür Kavak'a; Doğu Türkistan meselesini akademik seviyede ela alan yetkin çalışmalarından istifade etme fırsatı sunan ve tezimi okuyarak oldukça dikkate değer tavsiyelerde bulunan kıymetli araştırmacı Amine Tuna Ertürk'e; savunma jürimde yer alan Prof. Dr. Halit Özkan ve Doç. Dr. Muhammed Usame Onuş hocalarıma; fikirleri, eserleri ve çalışmalarından faydalandığım tüm müelliflere ve zorluklarımda bana her zaman destek olan eşime teşekkür ederim.

ABDULHAMİD İSLAM

Küçükçekmece, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET……i

ÖNSÖZ……....ii

ABSTRACT……iii

İÇİNDEKİLER……...iv

KISALTMALAR……...vii

GİRİŞ……...1

Kavramsal Çerçeve……4

1. İşgalin Tanımı ve Yakın Anlamlı Kelimeler ……...4

2. İşgal ile İlgili Ayetler……...9

3. İşgal ile İlgili Hadisler……....12

4. İşgal Konusunun Fıkıh Sistematiğindeki Yeri……....13

4.1. İşgal ile İlgili Fıkhi Terimler……..13

BİRİNCİ BÖLÜM……...19

Doğu Türkistan'daki İşgal Siyasetinin Görünümleri ve Doğurduğu Fıkhî Tartışmalar...19

I. Ceza Kampları……..20

1. Kamplardaki Baskı ve İşkence……..21
2. Kamplardaki Kadınlar……...24
3. Ölümler ve Akıl Sağlığının Yitimi……25
4. Kamplardan Hapislere……...26
5. Organ Hırsızlığı……27
6. İntihar……30

II. Temel Hakların İhlal Edilmesi……..31

1. Din Eğitimi……31

2. İbadetler……34
3. Tesettür …….....36
4. Sakal……..37

III. Aile Hayatına Dair Meseleler……..38

1. Zorla Evlendirme……..38
2. Doğum Kontrolü, Zorunlu Kürtaj ve Kısırlaştırma……40
3. Çocuklara İslami İsimlerin Yasaklanması……42
4. Çocukları Ebeveynlerimden Ayırma……43
5. Aile Mahremiyetinin Çiğnenmesi……44

İKİNCİ BÖLÜM……46

Doğu Türkistan'dan Hicret, Direniş ve Ayaklanmalar……46

I. Hicret……....46

1. **Hicretle İlgili Tartışma ve Meseleler**……..46
2. **Müslüman Ülkeye Hicret ve Sorunlar**……...47
   a. Hicrete Cevaz Verenler……...47
   b. Hicrete Cevaz Vermeyenler……47
   c. Güvenlik Sorunları……..48
   d. Aile Hukuku Problemleri……51
3. **Gayrimüslim Ülkeye Hicret ve Sorunlar**……...53

II. Cihad …….....56

1. **Doğu Türkistan'da Direniş ve Ayaklanmalar**……..58
   a. Hoten Ayaklanması……...58
   b. Kaşgar Ayaklanması……58
   c. Güney Batı Bölgedeki Ayaklanma……59
   d. Kuzey Bölgelerindeki Göç ve Katliam……..59
   e. Toprak Müsaderesi ve Köleleştirme……..60
   f. Eğitim Kısıtlaması ve İdeolojik Temizlik……..61
   g. Politika Değişikliği ve Hukuk Talepleri……61
   h. Barın Ayaklanması……62

i. Hoten Direnişi……...63
j. Gulca Ayaklanması……...63
k. Urumçi Ayaklanması……64

Değerlendirme…….65

Sonuç ……...68

KISALTMALAR

c. Cilt

s. Sayfa

a.g.e. Adı Geçen Eser

bkz Bakınız

bs. Basım, baskı

çev. Çeviren, çevirenler

Ed. Editör

Hz. Hazreti

md. Madde

nşr. Neşreden

s.a.v. Sallallahu aleyhi ve sellem

yy. yüzyıl

TDK. Türk Dil Kurumu

ETHR East Turkestan Human Rights Watch Association (Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği)

GİRİŞ

Konunun Kapsamı

Tarih boyunca ve günümüzde Müslüman toprakların işgali meselesi can yakıcı bir mesele olarak İslam aleminin gündemini meşgul etmektedir. Günümüzde de Doğu Türkistan, Filistin, Myanmar, Çeçenistan, Dağıstan gibi birçok bölgede işgal zulmü altında yaşayan mağdur Müslümanlar bulunmaktadır. Bu Müslümanların karşılaştıkları problemler, İslam hukukunda işgal altındaki Müslümanlarla ilgili zorunlu hükümleri içeren çalışmaların ortaya çıkmasının önemini ortaya koyar. Geçmişte işgal altında yaşayan Müslüman toplumların karşılaştıkları sorunlara yönelik üretilen çözümler ve verilen fetvaların sistematik olarak derlenmesi, bu çözümlerin günümüzde işgal altında bulunan Müslüman toplulukların yaşadığı yeni sorunlarla karşılaştırılması ve değerlendirilmesi günümüz koşullarına uyumunu ve uygulanabilirliğini ortaya koymak, aynı zamanda mevcut sorunlara yönelik etkin ve uygun çözüm önerileri geliştirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu iki birikimin birlikte ele alınarak işgal altındaki Müslümanların fıkıh ahkamına göre nasıl bir hayat süreceklerine dair rehberlik edecek bir külliyata çevrilmesi, literatür içerisinde doldurulması gereken önemli bir boşluk olarak ortada durmaktadır.

"İşgal Altındaki Müslümanlarla İlgili Hükümler (Doğu Türkistan Örneği)" başlıklı bu araştırmada, Çin işgali altında yaşayan Doğu Türkistan'daki Müslümanların dini, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunları; hicret sırasında karşılaştıkları zorlukları; direniş ve ayaklanmaları, İslam hukuku açısından incelenmiştir.

Doğu Türkistan halkı çoğunluk Uygur olmak üzere Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar ve Moğolları içinde barındıran Müslüman Türk halklardır. Bu halk Perslerden sonra İslamiyet'i benimsemiş ve İslam topraklarının Doğu sınır muhafızlığını yapmıştır. Doğu Türkistan stratejik öneme sahip coğrafi konumu nedeniyle tarihsel olarak Türk halkları ile Çinliler arasında güç merkezi olmuş, birçok savaşa ve rejim değişikliğine sahne olmuştur. 1933 yılında din alimlerinin rehberliğinde Kaşgar'da kurulan 'Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti' Stalin (1878-1953) yönetiminin Çine verdiği askeri desteğiyle 1934 yılında ortadan kaldırılmıştır. 1944 yılında Gulca'da ilan edilen 'Doğu Türkistan Cumhuriyeti' yine Stalin yönetiminin müdahalesi neticesinde 1949 senesinde Çin Komünist Partisi'nin işgali ile ortadan kaldırılmıştır.[1]

[1] ETHR, "Doğu Türkistan Soykırımı Raporu", *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği*, 2022, s.11.

Doğu Türkistan'ın doğuda Çin'in Gansu, Çinhai eyaletleriyle, kuzeyde Moğolistan, Rusya ile, batıda Kazakistan, Kırgızistan, Afganistan, Tacikistan, Pakistan ile, güneyde Keşmir, Hindistan ile, güneydoğuda Tibet ile sınırları bulunmaktadır.[2]

Doğu Türkistan 1949'dan beri Çin komünist Partisi (ÇKP)'in işgali altında yaşamaktadır. Doğu Türkistan, Çin için jeopolitik ve stratejik bir öneme sahiptir. 21. asrın başında Çin, ekonomisini güçlendirmek için eski İpek Yolu'nun güzergâhı olan Doğu Türkistan merkezli 'Bir Kuşak Bir Yol Proje'[3]sini hayata geçireceğini duyurmuştur. Planın işlemesi için terör, aşırılık ve milli ayrıştırma ile mücadele bahanesiyle Doğu Türkistan'ın dini, sosyal ve ekonomik alanlarında önde gelen bir milyondan fazla vatandaşı tutuklanarak ceza kamplarına gönderilmiştir.[4] Dini kitapların neşri ve dağıtımı, dine ait görsel-işitsel malzemeler ve Kur'an dahil tüm dinî eğitimler, kamusal alanda ibadet etmek, dini faaliyetlere katılmak ve kadınların başörtüsü takması yasaklanmıştır.[5]

Bu çalışmada, Çin'in baskıcı politikası altında, dini ilimleri öğrenmek, ibadet etmek, yemek, içmek, giyinmek, evlenmek, çalışmak ve ekonomi gibi birçok konuda dinlerinin gerektirdiği gibi yaşamaktan mahrum kalan Doğu Türkistan Müslümanlarının mevcut durumu, zorlu koşulları ve direnişleri ele alınacaktır. Giriş bölümünde, işgalin tanımı ve kavramsal çerçevesi, işgal ile ilgili ayetler, konuya dair hadisler, erken dönem İslam hukuku kitaplarında yer alan 'cihad, ikrah, ilca, icbar, idtihad, ıztırar' gibi kavramlar incelenecektir. Birinci bölümde, Doğu Türkistan'da İşgal Siyaseti ve Etkileri başlığı altında işgal altında yaşama dair konulara değinilecektir. İkinci bölümde Doğu Türkistan'daki hicret ve ayaklanmalar ele alınacaktır. "İşgal ve etkileri için İslam hukukunun çözümleri nelerdir?" sorusu etrafında Doğu Türkistan'daki mevcut işgal politikası ve etkileri ile oradaki Müslümanların kendi topraklarında ve diasporada karşılaştıkları dini, sosyal ve ekonomik zorluklar ortaya konulacaktır. Nüfusu, sanayisi, teknolojisi ve ekonomisi güçlenen Çin'in baskıcı politikası karşısında çaresiz kalan, dininden, kültüründen ve ana dilinden mahrum bırakılan bu Müslümanların, adeta Endülüs Müslümanları gibi eriyip yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

---

[2] Mustafa Keskin, *Çin'de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu* (Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, 2013), s.72.

[3] Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Çin Devlet Başkanı Şi Cinping tarafından 2013 yılında açıklanan, Çin'den başlayıp Batı'ya uzanan ve döneminin en önemli ticaret güzergâhı olan İpek Yolu'nu tekrar canlandırıp ekonomik gelişmeyi hedefleyen bir projedir. Proje kapsamında iş birliği imzalayan ülke ve uluslararası kuruluşların sayının her geçen yıl artması beklenmektedir. Projede ulaşım, enerji ağları ve telekomünikasyon yoluyla uluslararası entegrasyon hedeflenmektedir. Dünya GSMH'nin %42'i, dünya nüfusunun %64'i, karaların %40'ı, bilinen enerjinin %75'ini kapsamaktadır. Proje içeriğinde; üye devletler arasında demir, kara ve dijital bağlantılar, köprüler, petrol ve doğal gaz boru hatları, lojistik üsler, enerji santralleri, hava alanları ve limanlar gibi büyük tesisler yer almaktadır. Projenin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve Deniz İpek Yolu olarak iki kısmı vardır. Projenin Güney Amerika kıtasına inmesi de planlanmaktadır. Çin 30-35 yılda projeyi tamamlayarak kuruluşunun 100. yılına (2049) yetiştirmeye çalışmaktadır.

[4] ETHR, "Doğu Türkistan'da Çin Toplama Kamplari Raporu", *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği*, 2022, s.26.

[5] "Uygurlara 'Çin İşkencesi': Doğu Türkistan'da Neler Oluyor?", *euronews* (08 Temmuz 2020).

Çin’in Doğu Türkistan'a uyguladığı bu baskıcı politikaları uluslararası toplumdan gizlemeye çalışması, medyayı, Doğu Türkistanlıların pasaportlarını toplayıp yurt dışına çıkmalarını, başka ülkelerde bulunanlarla ve yabancılarla iletişim kurmalarını engellemesi nedeniyle yaşanan sorunlara örnek kaynak bulmak oldukça güçtür. Örnekler, Birleşmiş Milletler, insan hakları kuruluşları, sivil toplum kuruluşlarının raporlarına, tarafsız medyaya, vicdanlı gazetecilerin haberlerine ve yurtdışına çıkma fırsatı bulan birkaç Doğu Türkistanlının ifadelerine dayanmaktadır. Bu, araştırmayı zorlaştıran faktörlerden biridir.

Doğu Türkistan tarihi ile ilgili oluşan literatür yeterli olmakla birlikte, İslam hukuku kaynaklarında işgal altındaki Müslümanların karşılaştıkları zorluklarla ilgili hükümleri içeren çok az sayıda kitap ve makale bulunmaktadır. Önceki fıkıh çalışmalarında bu gibi durumlarla ilgili hükümler müstakil konu olarak ele alınmamıştır. Son zamanlardaki araştırmalarda bu konu hakkında "İstiz’af ve Hükümleri, Ekelliyatu’l-Muslime, Ahkamu’l-Esra fi Fikhi’l-İslami ve’l-Kanunu’l-Vaz’i, Fıkhu’n-Nevazil" gibi başlıklar altında yazılmış çalışmalar bulmak mümkündür.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Çin'in işgali altında sert politikalar ve kısıtlamalar içinde yaşayan Doğu Türkistan Müslümanların içinde bulundukları şartlar esas alınarak bu durumdaki Müslümanlara ilgili fetva ve hükümleri kaynaklarından incelemeye çalışılacaktır.

İşgale uğramayan ülkelerdeki Müslümanların yaşamlarını düzenleyen fıkıh, işgal altında yaşayan Müslümanlara da ne yapmaları gerektiğini göstermelidir. İslam hukuku, tıpkı fetih döneminde Müslümanlara yol gösterebildiği gibi, işgale uğradıklarında da nasıl yaşayacaklarını gösterebilecek potansiyele sahiptir. İşgal altındaki Müslümanların başına gelen olaylar ve bunlara ilişkin fetvalar toplanıp bir fıkıh alt başlığı tertip edilse, o topraklarda yaşayan Müslümanlar için talimat ve sonraki Müslüman nesiller için ibret olacağı açıktır. Dolayısıyla bu çalışma, İslam hukukunda işgale ilgili ahkamların gelişimine mütevazi bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Tez belirleme sürecinde, YÖK tez veri tabanı dahil olmak üzere, konu hakkında yazılmış her türlü çalışmanın bulunabileceği veri tabanları incelenmiştir. Literatürde tez konusunun bir yönünü ele alan ‘Azınlıklar Hukuku’, ‘İstiz’af ve Hükümleri’ ve ‘Mahpusla İlgili Fıkhı Hükümler’ vs. kitap, makale ve araştırma bulunmaktadır. Ama işgal altındaki Müslümanlara ilişkin hükümler, ulaşabildiğimiz kadarıyla ayrı bir fıkıh çalışması olarak incelenmemiştir. Bugün işgal altında yaşayan Müslümanların içinde bulunduğu durumu değerlendirip bağımsız bir konu olarak inceleyen bu tür araştırmaların sunulması İslam hukukundaki bu boşluğun doldurulması açısından önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma 1949'dan günümüze kadar Çin'in Doğu Türkistan'daki Müslümanlara yönelik işgal politikası sırasında meydana gelen olaylarla sınırlıdır. Araştırmadaki kaynaklar tezler, prestijli araştırma enstitüleri ve araştırmacılar tarafından yazılan raporlar, güvenilir haber sitelerinde yayınlanan haberler, Doğu Türkistan'dan sızdırılan belgeler, mağdurlarının tanıklıkları, şahitlerin bilgileri, kayıtlı video programları, Google Earth üzerinden uydu görüntüleri ile sınırlıdır. Bununla birlikte klasik ve modern fıkıh ve fetva kitaplarına da müracaat edilmiştir.

Yöntem

Bu konuyu incelerken, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, siyaset-i şeriyye ve makasıd kitaplarına ve yeni çalışmalardan "Modern Meseleler", "Azınlık Müslümanlar", "İstiz'af ve Hükümleri" vs. yazı ve araştırmalara atıfta bulunarak betimleyici tümevarım yaklaşımı kullanılacaktır. Metinlerin üzerinde durularak derinliklerini keşfetmeye çalışılacak, içlerinden güçlü kanıt olarak görülenleri seçerek tümdengelimli analitik yaklaşımla karşılaştıracaktır.

Çalışmada, önce Doğu Türkistan'da yaşanan problemler ele alınacak ve İslam hukuk literatüründeki işgal sorunlarına ilişkin klasik ve yeni metinler ve çalışmalar incelenip değerlendirilerek yorumlanacaktır. Son olarak, en güçlü argümanlar seçilerek nedeni açıklanacaktır.

Kur'an'dan bir sureye atıf yapıldığında surenin adı ve ayet numarası zikredilerek ayetler belirtilecektir. Hadisler ve eserlerin kaynakları belirtilecek ve alimlerin sözlerine göre sıhhat veya zayıflık dereceleri açıklanacaktır. Mezhep kavilleri güvenilir kaynaklardan sahiplerine atfedilecektir. Dört mezhep fakihlerinin 'Reddu'l muhtar', 'Bidayetu'l muctehid ve nihayetu'l muktesid', 'Muğni'l muhtac' ve 'Keşşafu'l kına' vs. kitaplarına başvurarak delilleri münakaşa edilecek ve râcih görüş seçilip nedeni zikredilecektir.

Çağdaş literatürden Yusuf el-Kardavi'nin *Fi Fıkhı'l-Ekalliyati'l Müslime,* Munis Ahmed'in *Ahkamu'l-Esiri'l-Fıkhiyye* Salah es-Savi'nin *Kadaya Fıkhiyye Muasıra,* Ziyad b. Âbid'in *el-İstidaf ve Ahkamuhu* vs. kitaplardan fikir, tasnif ve tertip bakımından istifade edilecek ve önemli neticeler ve tavsiyeleri içeren bir sonuç ortaya koyulacaktır.

Kavramsal Çerçeve

1. İşgalin Tanımı

‘İşgal’ kelimesi Arapça kökenlidir. İşgal Arapçada ‘dikkatini dağıtmak, meşgul etmek, önemsemesini sağlamak ve endişelendirmek’ anlamlarında kullanılır.[6] İşgal kelimesinin Türkçedeki anlamı, Arapçadaki anlamından farklıdır. Bu kelime TDK'ye göre: Bir yeri ele geçirme, bir yeri geçici bir süre için ele geçirme, bir kimseyi işten alıkoyma, engelleme, oyalama ve uğraştırma anlamındadır.[7] İşgal kelimesi terminolojik olarak bir yabancı gücün resmi bir egemenlik iddiası olmaksızın bir ülkenin topraklarına veya bölgesine müdahale etmesi ve geçici kontrolü altına alması anlamına gelir.[8]

İşgal, güçlü devletlerin zayıf ülkeleri ele geçirip nüfuzlarını genişletmeye çalışmaları, sosyal ve diğer yönlerden kaynaklarını sömürmelerinin yanı sıra tüm servetlerini ellerinden almaları, halkların onurlarını aşağılamaları, kültür ve medeniyet miraslarını yok etmelerini amaçlayan siyasi olgulardan biridir.[9]

1.1 Yakın Anlamlı Kelimeler

Burada işgal kelimesi ile anlamı yakın olan, Arapça ve Türkçe literatürlerde işgal ile aynıya da farklı anlamlarda kullanılan başka birkaç kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler şunlardır.

a. İhtilal

İhtilal terimi Arapça “hall” kökünden gelir ve yıkmak, bozmak anlamını taşır. İhtilal Türkçede “bir devletin mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla mevcut hukuk kurallarını çiğneyerek, cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketini” ifade etmektedir. Yani bu kelime devrim anlamında kullanılmaktadır.[10] İhtilal, inkılabın ikinci aşamasını teşkil eder. Bir ihtilal başarıyla gerçekleştiğinde ve sonrasında yeni düzenlemeler yapıldığında bu süreç inkılaba dönüşür. Ancak, eğer bir ayaklanma başarısız olur ve hedefine ulaşamazsa, bu durum yalnızca bir ihtilal girişimi olarak kalır. Bu bağlamda, 1789 Fransız İhtilali ve 1917 Bolşevik İhtilali, başarılı ihtilallerin inkılaba dönüştüğü örnekler olarak verilebilir. "İhtilal" sözcüğü, Arapçada "yerleşmek", "zorla kontrolünü ele geçirmek" ve "işgal etmek" anlamlarına gelmektedir.[11] Örneğin, Filistin ve Doğu Türkistan bölgeleri için “الأراضي المحتلة” (işgal altındaki topraklar) ifadesi kullanılmaktadır.

b. İstîlâ

[6] Almaany Team, “İşgalin Tanımı ve Anlamı”, (Erişim 26 Ekim 2023).
[7] TDK, “İşgal” (Erişim 26 Ekim 2023).
[8] Adam Roberts, “Prolonged Military Occupation: The Israeli-Occupied Territories Since 1967”, *The American Journal of International Law* 84/1 (1990), 47.
[9] E3arabi, “İşgal Nedir?” (Erişim 26 Ekim 2023).
[10] TDK, “İhtilal” (Erişim 01 Kasım 2023).
[11] Ahmed Muhtar, “Mu’cemu’l Lugatı’l Arabiyyeti’l Muasira” (Kahire: Alemu'l Kutub, 2008), c.1, s.548.

İstîlâ sözlükte "bir şeyi veya toprağı ele geçirmek, el koymak"[12] anlamındadır. İstîlâ fıkıhta "bir malın haklı veya haksız şekilde ele geçirilmesi, kuvvet yoluyla devlet yönetimine el konulması" gibi anlamlarda kullanılır. Eşya hukuku alanında istîlâ, şahıs veya kamu mülkü olmayan mala malik olmak kastıyla el konulmasını ve bu şekilde mülkiyetinin kazanılması usulünü ifade eder.[13]

c. İsti'mar

İsti'mar Arapçada: bir yeri imar etmek, bir yerin mamur olmasını istemek anlamındaki kelimedir.[14] Yüce Allah'ın dediği gibi: "*Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin için O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, sizi topraktan yarattı ve sizin yeryüzünde ömür sürüp, orayı îmâr etmenizi istedi"* (Hûd, 11/61). İsti'mar kelimesinin 'imar etmek, geliştirmek' gibi iyi ve çekici bu anlamı bazen, bir toplumun diğer toplum üzerinde uyguladığı herhangi bir kontrol biçimi veya bir ülkenin zenginliğini çalmak ve köleleştirmek amacıyla başka bir ülkeyi işgal etmesi yerine de kullanılmıştır ve bunun amacı îmâr etmek olduğu iddia edilmiştir.

İsti'mar kavramının acı gerçeği, emperyalist ülkeler nüfusunun art arda kolonileştirdikleri yerlere kalıcı olarak yerleşmek ve ikamet etmek veya ekonomik ve kültürel hayata hâkim olmak ve ülkenin zenginliklerini sömürmek niyetiyle gelişinde somutlaşan siyasi, ekonomik ve askeri bir fenomen olduğunu gösteriyor. Buna, bu yerleşimcileri korumak ve ülkenin yerli halkını onları kabul etmeye zorlamak için şiddetli askeri kampanyalar eşlik ediyor. Bu yabancı sömürgecilerin rolü ise, bu ülkenin yağmalanmasının devam etmesini sağlamaktır. Bu tür bir sömürgecilik ya yerli halkın bölgeden sürülmesine ya da güç ve ayrıcalıkların tekeline yol açar. Sonuç olarak, sömürgeci, sömürgeleştirilen ülkenin mallarını ve servetini sistematik olarak yağmalar ve yerli halka işçi gözüyle bakar; onların haysiyetini ve gücünü yok etmek, kültürünü, medeniyetini, dilini, kimliğini ve hatta elinden gelirse dinini yok etmeye çalışır; Bunun nedeni, sömürgecinin ülkedeki her şeye hâkim olmaya ve bunu kendi lehine çevirmeye, sömürge dönemini olabildiğince uzatmaya çalışmasıdır.[15]

d. Fetih

Fetih Arapçada 'açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaşma' anlamlarına gelir. Terim olarak Müslümanların İslâm'da meşru görülen savaşlar ile gayri Müslimlerden ülke veya şehirleri İslâmiyet'e açmaları, İslam devlet idaresine, İslam hakimiyetine almaları demektir. Bu kelimenin kaynağı ise Müslümanların maddî-mânevî zaferlerinden bahseden Fetih suresidir. Bu terim Peygamber (a.s.) ve ashabının İslam sancağı altında yaptıkları muzaffer yolculuklar ve savaşların kaynaklarında

[12] Muhtar, "Mu'cemu'l Lugatı'l Arabiyyeti'l Muasira" (2008), c.3, s.2496.
[13] Ali Bardakoğlu, "İstîlâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2001), c. 23, s. 359.
[14] Muhammed Murtaza, "Tacu'l Arus", (Kuveyt: Vezaratu'l İrşad ve'l Anba', 2001), c. 13, s. 129.
[15] "Arşiv Multeka Ahli'l Hadis 3" (2010), s.472.

sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kelime, evvela kalbi ve aklı İslam'ın hakikatine açmak, ikinci olarak da İslam'ın önündeki engelleri kaldırıp, her kalp ve aklın ulaşabileceği ortamı hazırlamak demektir.[16]

e. Gazv

Gazv Arapçada ‘kastetmek, istemek, düşmanla savaşmak’ gibi manalarda kullanılır. Terimsel olarak gazv, düşmanla kendi toprağında savaşmak için yürümek anlamındadır[17]. Bu kökten türemiş gazve sözü (çoğulu gazavât) ‘akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş’ anlamına gelir. Hadis ve siyer âlimlerinin terminolojisinde ise Hz. Peygamber’in bizzat katıldığı ve İslam tarihinin ilk dönemlerinde vuku bulan askerî seferlere gazve denilir.[18]

f. İlhak

Arapçadan Türkçeye geçen ilhak sözcüğü ‘etmek’ fiili ile birlikte ‘ilhak etmek’ şeklinde kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne göre ilhak; katma, bağlama, ekleme, egemenliği altına alma anlamına gelmektedir.[19] İlhak kavramı uluslararası hukukta, bir ulusun sahip olmadığı topraklar üzerinde egemenlik ilan etmesi, bu toprakların bir kısmını veya tamamını sınırlarına dahil etmesi anlamına gelir. Bir ilhakın geçerli olabilmesi için bu durumun ilhak edilen ülke ya da uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi gerekir. Kısacası ilhak, bir bölgenin siyasi veya askeri işgali demektir.[20]

g. İşgalle Yakın Anlamlı Kelimelere Dair Değerlendirme

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, işgal ve ihtilal Arapça kökenli sözcüklerdir. Ama günümüzde ihtilal kelimesinin Arapçadaki anlamı işgal kelimesinin Türkçedeki anlamı ile aynıdır.

İstîlâ sözcüğü, arazi ya da mülkleri ele geçirme, onlara el koyma gibi geniş anlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle fakihler fıkıh kitaplarında "istila" kelimesini Müslüman topraklarına veya mülklerine gayri müslim kimseler tarafından el konulmasına atıfta bulunmak için kullanmışlardır. "İşgal" kelimesi ise bir ülkenin başka bir ülkenin hükümetini devirip onun yerine yönetime geçmesi gibi belirli ve özel bir anlamda kullanılmaktadır. Bu söz son iki yüzyılda giderek daha fazla kullanılır hâle gelmiştir.

İsti’mar sözcüğü bir yeri imar etmek, kalkındırmak gibi müspet bir manayı ifade eder. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılış amaçlarından birinin yeryüzünü imar etmek ve kalkındırmak olduğu ifade edilirken bu söz kullanılmıştır. Ama Sanayi Devriminin ardından Batılı ülkeler, çoğu İslam

[16] Mustafa Fayda, “Fetih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1995), c. 12, s. 467-470.
[17] İbrahim Mustafa vd., *El-Mu’camu’l-Vasit* (Kahire: Mecmeu'l Lugatı Arabiyye, 4.basım, 2004), c.2, s.652.
[18] Hüseyin Algül, “Gazve”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1996), c. 13, s. 488-489.
[19] *Vikisözlük*, “İlhak Etmek”, 22 Ekim 2018.
[20] “10 maddede Filistin topraklarında ‘ilhak’ ile ilgili bilmeniz gerekenler”, *Uluslararası Af Örgütü* (22 Nisan 2015).

toprakları olan birçok ülkeyi işgal ettiklerinde asıl amaçlarını örtmek için imar etmek anlamını ifade eden bu kelimeyi "işgal" sözcüğü yerine kullanmışlardır. Aslında, onların işgal ettikleri bu bölgelerde yaptıkları kalkındırma ya da imar etmek değil, tam aksine: dini devletten ayırmak, şeri mahkemeleri kaldırmak, ülke sistemini insan yapımı kanunlara tabi kılmak, laik eğitimi yaymak, İslami eğitimden uzaklaştırmak, kendi dilinde kendisine bağlı okul, üniversite ve enstitüler açmak ve batı yanlısı nesiller yetiştirmek, genelev ve meyhaneler açarak Müslümanların ahlakını bozmak, ahlâk hürriyeti adında dinle mücadele eden kadınları kahraman yapmak, batılı yaşam tarzını ve sömürge dilini yaymak, ülkenin kaynaklarını sömürmek, iktidarı İslam şevkinden yoksun Batı yanlılarına teslim etmek, fitne çıkarıp memleketi bölmek, medyayı kontrol etmek, ıslahat hareketlerini tasfiye etmek vs. olmuştur.[21] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra onların sömürgeciliğinden kurtulan ülkeler kitap ve makalelerinde "isti'mar" yerine işgal kelimesini kullanmışlardır.[22]

Fetih ile işgal arasında motifler, hedefler ve sonuçlar gibi farklı açılardan büyük farklar vardır. Fetih; Müslümanların ila-ı kelimetullah amacı ile girdiği her bölgede İslam'ı tebliğ faaliyetlerini yürütmek ve bölgeyi ele geçirdiğinde oradaki sivillere ve masumlara zarar vermeden adil bir şekilde kontrolü sağlamaktır. Fetih sırasında halkın dinine, inancına, diline, örf ve adetlerine (şirk dışında) aykırı davranılmaz. Sadece İslami yönetim kurulur, yani bireylerden önce devlet İslamlaşır. Fetih, fethedilen ülkelere refah ve ilerleme getirmiştir. Çünkü bilgi herkes için ortak, herkes özgürdü. Bu açıdan bakıldığında fetih kelimesi, imar etmek, kalkındırmak anlamını ifade eden isti'mar kelimesine yakın bir anlam taşımaktadır. İşgal ise bir ülkenin kendi çıkarları için egemenlik alanını genişletmek amacıyla başka ülkelerin topraklarını ele geçirmesidir.[23] İşgal gerilemeye yol açar. İşgalde devlet ve halka din bazında bakılmaz, amaç ülkenin nimetlerini sömürüp halkına boyun eğdirmektir. İşgalin en tehlikeli hedeflerinden biri, ele geçirilen ülkelerin kültürel ve dini ilke ve değerlere bağlı olan altyapılarını yok ederek halkların kültürünü kontrol altına almak, eğitim ve devlet kurumlarında onların ana dillerinin kullanımını ortadan kaldırıp kendi dillerini kullanmaya zorlayarak asimile etmektir. Bu yüzden işgal, ele geçirilen ülkelerin her açıdan gerilemesine ve halkın fakirleşmesine yol açar. Fetih ve işgal kavramları farklı kullanılsa da bazen karıştırılmaktadır. Bu durum anlayış ve kültür farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Her anlayış ve kültür sahipleri bu kavramların içini kendilerine göre doldurmaktadır. Meselâ, bir memleketin ele geçirilmesine biri fetih derken, bir başkası işgal diyebilir. Tıpkı bazılarının terörist dediği kimselere, diğerlerin özgürlük savaşçıları demesi gibi.[24]

[21] Mus'ad b. Eid El-Atavi, "Tarifu'l İsti'mar ve Mehammuhu", *www.alukah.net* (Erişim 01 Kasım 2023).
[22] Muhammed Nebil, "Kul İhtilal ve Latakul İsti'mar!", *aljazeera.net* (Erişim 01 Kasım 2023).
[23] Harun Halil, "Fetih ve İşgal Arasındaki Fark", *Millet* (Erişim 01 Kasım 2023).
[24] Mehmet Şenlik, "Fetih ile İşgal Arasındaki Fark?", İnzar Dergisi, 2017, s.148.

Fetih ile gazv arasındaki fark ise şöyledir: Gazv Arap dilinde düşmanlarla savaşmayı istemek, arzu etmek, kastetmek, yürümek anlamına gelir, bu nedenle kelime tarafsızdır ve iyi veya kötü anlamına gelmediği gibi, doğru veya yanlış anlamına da gelmez. Siyer ve tarih kitaplarında Hz. Peygamber'in savaşlarına 'Gazevat' denildiği bilinmektedir. Peygamber (s.a.s.) mücahit sahabe liderlerine: "Allah'ın adıyla ve Allah yolunda gazv edin…"[25] buyurmuştur. Fetih ya da işgal gazve'den sonra gelir. Öyleyse bir ülke başka bir ülkeyle gazv edip başarılı olursa, o ülkenin fethi veya işgali ile taçlanabilir. Bazen başaramadan da hayal kırıklığına uğrayarak dönebilir.[26]

2. İşgal ile İlgili Ayetler

a. İşgalin sonuçları hakkında

1. *Melike dedi ki: "Gerçek şu ki, hükümdarlar bir ülkeye girdikleri zaman oranın düzenini altüst ederler; halkının onurlu ve şerefli insanlarını zelil hâle getirirler. Herhalde bunlar da böyle yapacaklardır"*. (Neml, 27/34)

Ayet-i Kerime'den şunlar özetlenebilir: İşgalciler bir şehre girerlerse, insanların kalplerine korku salmak için, öldürme, esir etme, yağma ve talanla oranın düzenini bozarlar ve daha önce devlette görev almış yöneticiler, askerler,[27] soylular, bilginler, zenginler ve halkın saygı duyduğu önderlik edebilecek şerefli kişileri[28] küçük düşürürler.[29]

b. İşgale Karşı Direnişin Bir Hak Meselesi ve Vacip Olduğu Hakkında

2. *Kendilerine karşı savaş açılan Müslümanlara, zulme uğradıkları için savaş izni verilmiştir. Allah'ın, onlara yardım edip zafer bahşetmeye elbette gücü yeter. Onlar, sırf «Rabbimiz Allah'tır» dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir.* (Hac, 22/39-40)

3. *Şu hâlde size kim saldırırsa, siz de ona aynı şekilde cevap verin.* (Bakara 2/194)

4. *Bir haksızlığa ve saldırıya uğradıkları zaman birlikte yardımlaşarak kendilerini savunurlardır.* (Şûrâ 42/39-42)

5. *Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, onlara karşı size yardım ve zafer ihsân buyursun, baskı ve zulüm altında inleyen mü'min toplulukların gönüllerini ferahlatsın!* (Tevbe 9/13-14)

[25] *Sünen Ebi Davud*, 2613.
[26] "Arşiv Multeka Ahli'l Hadis 3" (2010), s.472.
[27] İbn Kesir El-Kureşi, *Tafsiru'l Kur'anı'l Azim (*Beyrut: Daeu'l Kutubi'l İlmiyye, 2009), c.6, s.190.
[28] Muhamed Seyyid Tantavi, *Et-Tefsiru'l Vesit Li'l Kur'anı'l Kerim* (Mısır, 1997), c.10, s.323.
[29] Seçkin Bir Akademisyen Grubu, *Et-Tefsiru'l Muyesser* (Suudi: Mecmeu'l Meliki'l Fahd, 2009), s.379.

6. *Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez. Onları yakaladığınız yerde öldürün. Onlar sizi nereden çıkardılarsa siz de onları oradan çıkarın. Bilin ki fitne, adam öldürmekten daha beterdir. Onlar sizinle Mescid-i Harâm civarında savaşmadıkça, siz de onlarla orada savaşmayın. Fakat sizinle orada savaşmaya kalkışırlarsa onları öldürün. Kâfirlerin cezası işte budur.* (Bakara, 2/190-191)

7. *Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder; kim onları dost edinirse, işte onlar zalimdir.* (Mümtehine, 60/9)

Bu âyetlerde, Mekke'de gayrimüslimlerle birlikte yaşayan, Müslüman oldukları için eziyet gören, zulme uğrayan, haksız yere yurtlarından sürüldükten sonra Medine'de müstakil olarak şeriat hükümlerine göre yaşayan Müslümanlara, zulme ve saldırılara uğradıklarında düşmanlarına karşı savaş hakkı tanınmıştır.[30] Ayrıca Müslümanların kendileriyle dini engelleme uğrunda savaşanlar, yurtlarından çıkaranlar ve çıkarılmalarına yardım edenleri dost edinmeleri, onlara sevgi göstermeleri yasaklanmış ve düşmanlara onların yaptıkları gibi şiddetli düşmanlık yapmaları emredilmiştir.[31]

Günümüzde Müslüman topraklarını işgal eden gayrimüslimlerin yaptıkları da geçmişten pek farklı değildir. Bu nedenle toprakları saldırıya uğrayan, işgal edilen, öldürülen, esir edilen, hapsedilen, dinleri yasaklanan, yurtlarından çıkmaya zorlanan Müslümanların koşullar mevcutsa, dinleri, kendileri, toprakları, malları ve namuslarını korumak için işgalcilere karşı mücadele etmeleri ve savaşmaları, onları da yurtlarından çıkarmaları, gördükleri her türlü haksızlığın intikamını aynı şekilde almaları doğal şer'i haklarıdır. İşgal ve zulüm devam ederken işgalcileri dost edinmeleri, onlara sevgi göstermeleri haramdır. İşgalcilere, onların yaptıkları gibi düşmanlık yapmaları ve kaba davranmaları gerekir.[32]

a. İşgalcilere Karşı Direnmeden Kaçanlar Hakkında

8. Sayıları binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara «Ölün!» dedi (öldüler). Sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır. Lâkin insanların çoğu şükretmez. (Bakara, 2/243)

9. *Ey iman edenler, bir düşman topluluğu ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çokça zikredin ki, kurtuluşa eresiniz.* (Enfâl, 8/45)

Bu ayetlerden, direnmek için yeterli imkânları olduğu halde işgalcilere karşı savaşmak yerine ölüm korkusuyla topraklarını bırakıp kaçanların[33] Allah'ın gazabına uğradıkları, böyle bir durumda düşmanla

[30] Ebu Cafer El-Taberi, *Camiu'l Beyan Fi Tavili'l Kur'an* (Mekke: Daru't Terbiye ve't Turas, 2000), c.18, s.645.
[31] Abdülkerim b. Havazin el-Kuşeyri, *Tefsiru'l Kuşeyri* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2007), c.3, s.572.
[32] Abdülkerim b. Havazin el-Kuşeyri, *Tefsiru'l Kuşeyri*, c.3, s.572.
[33] Ebu Cafer El-Taberi, *Camiu'l Beyan Fi Tavili'l Kur'an*, c.5, s.268.

cihad'ın her Müslümana[34] farz-ayn olduğu[35] anlaşılmıştır. Hadiste düşmanla karşılaşıldığında savaştan kaçmanın büyük günah sayılacağı dile getirilmiştir.[36]

b. Hicretin Önemi Hakkında

10. *Melekler, dininin emirlerini yerine getirmeyerek kendilerine yazık ederken canlarını aldıkları kimselere: "Sizler ne işle meşguldünüz?" diye sorarlar. Onlar: "Biz düşman yurdunda dinimizi yaşamaktan âciz bırakılmış, gerçekten zayıf kimselerdik" derler. Melekler de onlara: "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Orada uygun bir yere hicret etseydiniz ya!" derler. Onların varacağı yer cehennemdir. Orası, son durak olarak ne fenâ bir yerdir*. (Nisa 4/97)

Bu ayette, Müslümanların topraklarında önceden bulunan veya sonra işgal edip onları kontrol eden gayrimüslimler,[37] sayıları ve güçleri ile Müslümanları zayıf düşürerek, Allah'a iman etmeleri ve Resulüne (s.a.s) uymalarına mâni olduklarında, hicrete imkanları bulunan Müslümanların onların arasında dininin emirlerini yerine getirmeyerek yaşamaya devam etmeleri, dinlerini tehlikeye atıp kendilerine yazık etmelerinin ve cehenneme girmelerinin nedeni olduğu zikredilmiştir.[38] Ayet-i kerimede imkanı olanlara bu durumda hicret etmenin farz olduğuna, hicreti terk etmenin haram, hatta büyük günah olduğuna dair deliller vardır.[39]

c. Hicrete İmkânı Olmayan Aciz ve Çaresizler Hakkında

11. *Ancak hiçbir çareye gücü yetmeyen ve hicret için bir yol bulamayan gerçekten âciz ve zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar bunun dışındadır.* (Nisa 4/98)

Bu ayette, yolu bilmeyen, çıkmaya imkânı, harcamaya parası olmayan, baskı altında olan,[40] hicretten aciz erkek, kadın ve çocukları içeren mazeret sahipleri hicreti kendileri seçerek veya isteyerek terk etmedikleri için[41] cehennem ile uyarılan kimselerden istisna edilmiştir. Allah'ın onları affeceği ve küfür diyarında ikamet ettikleri için onları sorumlu tutmayacağı umulur.[42] Fakat hicret edemeyenler, gayrimüslimlerin yasakları, baskıları ve hileleri sebebiyle dinin emrettiklerini yapamaz hale gelseler, ağızlarıyla dinlerinden dönmeye ve Allah'ı inkâr etmeye mecbur kalsalar bile, kalpleri imanla dolu

[34] Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *El-Mevsuatu'l-Fıkhıyyeti'l Kuveytiyye* (Kuveyt: Evkaf ve İslam İşleri Bakanlığı, 1983), c.20, s.201.
[35] Ebû Zekeriyyâ En-Nevevî, "Ravzatü'ţ-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftin" (Beyrut: el-Mektebu'l İslami, 1991), c.10, s.214.
[36] Buhari, "Vesaya", 2766.
[37] Muhammed Ebu Zehra, *Zehrat't Tefasir* (Daru'l Fikri'l Arabi, 2007), c.4, s.1819.
[38] Ebu Cafer El-Taberi, *Camiu'l Beyan Fi Tavili'l Kur'an*, c.9, s.100.
[39] Abdurrahman b. Nasir Es-Sa'di, *Teysiru'l Kerimi'r Rahman Fi Tefsir Kelamı'l Mennan* (Riyad: Daru's Selam, 2000), s.195.
[40] Fahruddin er-Razi, *Mefatihu'l Gayb* (Beyrut: Daru İhyai't Turası'l Arabi, 1999), c.11, s.197.
[41] Ebu Cafer El-Taberi, *Camiu'l Beyan Fi Tavili'l Kur'an*, c.9, s.101.
[42] Muhammed Raşid Rida, *Tefsiru'l Menar (*Kahire: Daru'n Nevadir, 2013), c.5, s.292.

olmaları[43] ve gönüllerini kafirliğe açmamaları gerekir, aksi halde onlar Allah'ın gazabına müstehak olacaklardır.

12. *Size ne oluyor ki, Allah yolunda, ayrıca, baskı altına alınıp çaresiz bırakılarak: "Rabbimiz! Ahâlisi zâlim olan şu memleketten bizi kurtar. Bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diye yalvarıp duran zavallı erkekler, kadınlar ve yavrular uğrunda savaşmıyorsunuz?* (Nisâ 4/75)

Ayette, Allah'ın dinini izhar etmek ve mazlum Müslümanları kurtarmak için cihad emredilmiştir. Mazlumlara zulmeden, onları dininden ayırmaya çalışan gayrimüslimlerin ellerinden kurtarmanın gerekliliğine işaret eder. Onları gerek savaşarak gerekse parayla kurtarmak Müslüman toplum üzerine farzdır.[44]

3. İşgal ile İlgili Hadisler

1. Rasûlullah (s. a. v. s.) şöyle buyurmuştur: *"Yiyenler kaselerine toplandıkları gibi, uluslar da size karşı toplanmak üzereler", Birisi dedi ki: o gün sayımız az olduğu için mi? Buyurdu ki: "Hayır, o gün sayınız çoktur, fakat selin köpüğü gibi olacaksınız ve Allah, düşmanlarınızın kalbinden sizin korkunuzu çıkaracak ve Allah kalplerinize zayıflık salacak. Dedi ki: Ey Allah'ın Resulü, zayıflık nedir? "Dünyayı sevmek ve ölümden nefret etmek" buyurdu.*[45]

2. Avf bin Malik (r.a.) dedi ki: Tebük gazvesinde Resulullah (s.a.s.)'e deriden bir çadırda iken geldim. O şöyle buyurdu: *"Kıyametten önce altı işi sayın: ölümüm, sonra Beytü'l Makdis'in fethi, sizi koyun sürüsü gibi alacak ölüm, bir kişiye yüz dinar para verilirse, o kızgın kalacak kadar bolluk, sonra girmeyen Arap evi kalmayacak kargaşa, sonra sezinle Benu Asfer arasında mütareke olacak, onlar size ihanet edip, her sancak altında on iki bin asker olan seksen sancak altında size gelecekler".*[46]

3. Resulullah (s. a. s.) şöyle buyurdu: *"Irak dirhemini ve kafizini, Şam mudyesini ve dinarını, Mısır da irdebini ve dinarını alıkoydu, başladığınız yere geri döndünüz, başladığınız yere geri döndünüz, başladığınız yere geri döndünüz".*[47]

4. Resulullah (s. a. s.) şöyle buyurdu: *"Kâbe'yi Habeşîlerden iki bacağı küçük biri yıkıyor".*[48]

[43] El-Hâkim En-Nisaburi, *El-Mustedrek Ala's Sahihayn* (Beyrut: Daru'l Kutubi'l Arabiyye, 1990), 3362.
[44] Ebu Abdulla el-Kurtubi, *Tefsiru'l Kurtubi*, c.5, s.279.
[45] Sunen Ebi Davud, "Melahim", 4297.
[46] Buhari, "Cizye", 3176.
[47] Muslim, "Fiten ve Aşratu's Saa", 2896.
[48] Buhari, "Hac", 1591.

5. Resulullah (s. a. s.) şöyle buyurdu: *"İslam garip başladı, o garip başladığı gibi geri dönecektir, ne mutlu gariplere"*.[49]

Bu hadislerde, gayrimüslim işgalcilerin birbirlerini Müslümanların ellerindeki toprakları fethetmek için Müslümanlarla savaşmaya ve güçlerini kırmaya çağıracakları zikredilmiş ve bunun nedeni olarak ise Müslümanların dünya sevgilerinden ve ölümden nefret etmelerinden kaynaklanan cesaretsizlikleri ve zayıflıkları gösterilmiştir.[50] Bu durum, tarih boyunca, Haçlıların İslam ümmeti ile savaşmaya birbirini çağırdıklarında ve Moğolların İslam dünyasını işgal ettiklerinde birden fazla kez meydana gelmiştir.[51]

4. İşgalin Fıkıh Kitaplarında Yeri

İslam hukukunda istila kelimesi, İslam'ın ilk zamanlarından beri bir fıkıh terimi olarak Müslüman toprakları ve mülkünün gayrimüslimler tarafından işgali ve ele geçirilmesi anlamında kullanılmıştır ve halen de bu anlamda kullanılmaktadır. Dört mezhebin imamları, istila edilen Müslümanların toprakları ve malları ile ilgili çeşitli konularda fetvalar vermiştir. Bu fetvalar cihad, ganimet, siyer, muhakeme usulü, kesp ve köleler ile ilgili hükümler kısımlarında zikredilmiştir. İşgal altındaki Müslümanların hukuku ile ilgili bazı hükümler ise istid'af, ikrah, ilca, idtihad, icbar, idtirar ve Daru'l İslam'ın Daru'l harbe dönmesi gibi fıkıh terimleri başlıkları altında zikredilmiştir. Bu hükümlerin dayanağı, Hz. Peygamber ve sahabenin Mekke'de müşriklerle birlikte yaşadığındaki tavrı, zulme uğrayan Müslümanlara Hz. Peygamber'in söylediği sözler, Medine'de gayrimüslimlerle yaptığı barış ve savaşlar sırasında meydana gelen olaylara Hz. Peygamberin verdiği hükümlerdir. Yine tarihi süreç içerisinde yaşanan tecrübeler de fukaha tarafından değerlendirilmiştir.

1. İşgal ile İlgili Fıkhi Terimler

Fakihler işgale ilişkin bazı terimler geliştirmişlerdir. Bu terimler sözlükte ve fakihlerin kullanımında kendine özgü anlamlara sahiptir. Bunların her birinin tanımları açıklandığında, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar ile işgale ilişkileri ortaya çıkacaktır. Bu terimler: istiz'af, ikrah, ilca, iztihad, icbar, iztirar terimleridir.

a. İstiz'af (الاستضعاف):

İstiz'af, gücün (قوة) zıttı olan zayıflık (ضعف) kelimesinden türemiştir ve zayıf görmek, küçümsemek ve aşağılamak[52] anlamındadır. Bu durum, zayıf şahıs veya zayıf olarak kabul edilen kişi ya da topluluk üzerinde başkaları tarafından meydana gelen bir eyleminin sonucudur. İstiz'af sözcüğü Kur'an-ı

[49] Muslim, "İman", 145.
[50] Ali b. Muhammed El-Haravi, *Mirkatu'l Mefatih Şerhu Mişkatu'l Mesabih* (Beyrut: Darul Fikr, 2002), c.8, s.336.
[51] Ömer b. Süleyman, *El-Kiyametu's Suğra*, (Ürdün: Daru'n Nefais, 1991), s.185.
[52] Ahmed Muhtar Abdulhamid, *Mucemu'l-Lugatı'l Arabiyyeti'l Muasira*, (Kahire: Alemu'l Kutub, 2008), c.2, s.1362.

Kerimde beş suredeki on üç ayette zikredilmiştir. Bazı araştırmacılar, Peygamber (s.a.v.) zamanında İslam devletinin kuruluş safhalarına değinmişler ve bunun küçümsenme safhası ve kuvvetlenme safhası olmak üzere iki safhadan geçtiğini zikretmişlerdir.[53] Buna karşın klasik fıkıh ve usul kitaplarında İstid'af için bir tanım bulunmamaktadır. Bazı çağdaş hukukçular istid'af durumunu, İslami davetin baskı, saldırganlık ve hak gaspına karşı İslami olmayan bir yaklaşımla mücadele ışığında geçtiği ve Müslümanların zayıflık zincirinden kurtulup güçlenme yönündeki ciddi çalışmaları ile örtüştüğü aşama olarak tanımlamıştır.[54] İstiz'af, bireyin başına gelebileceği gibi toplumun başına da gelebilir. Bu tanım, İslami davetle sınırlı kalmıştır ve fertlerdeki istiz'af'a işaret etmez. Dolayısıyla istiz'af, Müslüman ferdin veya Müslüman topluluğun, bir düşman veya bir zalim hükümdar yüzünden, İslam'ı ve âdetlerini tam olarak veya kısmen uygulayamayacak kadar zayıf olmasıdır, denebilir.[55]

b. İkrah (الإكراه):

İkrah, sözlükte kişiyi razı olmadığı bir işi yapmaya zorlamak[56] manasına gelir. İkrah fıkıhta 'bir kimseyi serbest kaldığında razı olmayacağı ve istemeyeceği bir işi yapmaya zorlamak' olarak tanımlanmış ve zorlamanın dinî, hukukî sonuçları tartışılırken sıkça kullanılan bir terim olmuştur. Hanefi fakihler, ikrahı fiil üzerindeki etkisine göre ikiye ayırırlar:

a) İkrâh-ı mülcî (Tam ikrah) o, öldürmek veya birer uzvunu kesmek veya tüm servetini yok etmek veya umursadığı kişiyi öldürmekle tehdit etmektir. İkrahın bu türü rızayı yok eder, ihtiyarı bozar.

b) İkrâh-ı gayr-i mülcî (Eksik ikrah) Kısa süreli hapis veya ölüm ya da organlara zarar verme korkusu olmayan dayak veya servetinin bir kısmini yok etmekle tehdit etmektir. İkrahın bu türü rızayı yok eder, ihtiyarı bozmaz.[57]

İkrah kelimesi ile ayetlerde dinde zorlamanın olmadığı (Bakara, 2/256), insanları inanmaya zorlanmanın doğru olmadığı, kalpleri imanla dolu müminlerin inkâra zorlandıklarında çaresizlikten söyledikleri sözlerin imanlarına zarar vermeyeceği (Nahl, 16/106), cariyeleri fuhşa zorlamanın çirkinliği, baskı ile masiyet işlemeye zorlananlara Allah'ın bağışlayıcı ve merhametli olduğu vurgulanır.[58] Hadislerde de kişilerin küfre sebep olan sözleri söylemeye, alım satım, evlenme, boşama, gibi hukukî işlemlerde bulunmaya zorlanmasının dünyevî ve uhrevî sonuçları ve ümmetten hatanın, unutmanın ve zorlandıkları şeylerin kaldırıldığı veya affedildiği hakkında bazı açıklamalar gelmiştir.[59]

[53] Halid Süleyman El-Fehdavi, *El-Fıkhu's Siyasi Li'l Vesaiki'n Nebeviyye* (Urdun: Daru-Ammar, 1998), s.32-33.
[54] Halid Süleyman El-Fehdavi, *El-Fıkhu's Siyasi El-İslami* (Dimaşk: Daru-Avail, 2005), s.211.
[55] Ziyad B. Abid El-Meşuhi, *El-İstid'af ve Ahkamuhu fi-l Fıkhı'l İslami* (Riyad, 2012), s.22.
[56] İbn Abidin, *Raddu'l-Muhtar* (Biyrut: Daru'l Fikr, 1992), c.5, s.80.
[57] İbn Abidin, *Raddu'l-Muhtar*, c.6, s.130.
[58] Ali Bardakoğlu, "İkrah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2000), c.22, s.30.
[59] İbn Mâce, "Talak", 2045.

Buhârî, zorlanan kişinin (mukrah'ın), kendisinden istenen şeyleri yapmak zorunda kalan mustaz'af kimseler olduğunu ve bu kişilerin bazı durumlarda kınanmakla birlikte genelde mazur görüldüğünü açıklamıştır.[60]

İnsanın inanç ve davranış alanında hür iradesini korumayı amaçlayan bu ayet ve hadisler daha sonraki dönemlerde İslam âlimlerinin ikrah teriminin tanımı, mahiyeti, sözlü ve fiilî eylemlerdeki etkisi hakkında zengin bir hukuk doktrini oluşturmuşlar ve bunu inanç, ibadet, muamelat ve cezaya kadar hayatın her alanına dair uygulamalar için önemli bir hareket noktası olmuştur.[61]

c. İlcâ (الإلجاء):

İlcâ kelimesi lügatte 'ıztırar' (zorlamak) ile aynı anlamda[62] olduğu ifade edilse bile aralarında ince farklar vardır. İlcâ, kişinin şiddetli açlık durumunda ölü eti yemek, aslandan korktuğu zaman diken üstünden koşmak ya da düşmandan kaçmak için kendini yüksek bir yerden atmak gibi kendi nefsi fiillerine alternatif bulamadığı şeydir. Titreyen kimsenin sakınmak istese bile yaptığı hareketine ise ıztırar denir.[63] İlcâ, fıkıhta bir kimsenin dış müdahale baskısı veya korkusuyla niyet ve tercihi kalmadığı bir sınıra vardığında bir şeyi yapmaya zorlanması anlamında kullanılmıştır.[64]

İlcâ ile ilgili bu iki türün, kişinin eda ehliyetine, şer'i teklife muhatap olmasına, sözlü ve fiili tasarruflarına olan etkisi, ortaya çıkan sonuçların hangi tarafa yükleneceği ile ilişkili olduğu için İslam hukukçuları arasında tartışılmış ve bu konuyla ilgili zengin bir hukuk doktrini oluşmuştur.

İlca ile aynı kökten olan 'lucu' ve 'iltica' kelimeleri sığınmak anlamına gelmektedir. Günümüzde uluslararası hukukta iltica hakkı ya da sığınma hakkı, kimi ülkelerin yaşadıkları ülkede yaşanan savaş, işgal, iç savaş, çatışma, katliam ya da soykırım gibi durumlarda dinsel, ırksal, cinsel, politik, kültürel vb. ayrımcılıklara uğrayıp belirlenmiş koşullara uygun başvurularda bulunan kimselere verdiği hukuki ve politik bir haktır. Türkçede mültecilik statüsü başvurusu kabul edilen kişi 'mülteci', mültecilik statüsü başvurusu sonuçlanmamış kişi 'sığınmacı', olarak adlandırılır.[65]

d. İcbar (الإجبار):

İcbar, sözlükte bir kimseye baskı yaparak ve zor kullanarak iş yaptırmak[66] demektir. İcbar fıkıhta da aynı anlamda kullanılmaktadır. İcbar ile ikrahın sözlükteki anlamı yakın olsa da aralarında fark

[60] Buhârî, "İkrah", s.1-7.
[61] Ali Bardakoğlu, "İkrah", c.22, s.31.
[62] Muhammed b. Ebi Bekir, *Muhtaru's-Sıhah* (Beyrut: El-Mektebetu'l Asriyye, 1999), s. 279.
[63] Ebu Hilal El-Hasan b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Furuku'l Lugeviyye* (Beyrut: el-Mektebu'l İslami, 1991), c.1, s.66.
[64] Cengiz Kallek, "Telcie", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2011), c.40, s.397.
[65] Mehmet Fansa, "Kimim Ben? Göçmen, Sığınmacı, Mülteci, Yabancı, Vatansız ve Geçici Koruma: Türkiye'deki Suriyeliler" (Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Makaleleri, 2021 Cilt: 4 Sayı: 2, 20 Aralık 2021.), s.296.
[66] İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab* (Beyrut: Daru Sadr, 1993), c.4, s.113.

vardır. Bir kimsenin tehdit ve cebir ile serbest kaldığında razı olmayacağı ve istemeyeceği bir işi yapmaya zorlanması, mesela: içki içmeye, karısını boşamaya, dinden çıkmaya zorlanmak vs. ikraha, bir kimsenin meşru bir yetki ile gerekli bir işe zorlanması, mesela: devlet yetkilileri tarafından gıda tekelcisinin ve hacizli borçlunun mallarını satmaya zorlanması vs. icbara örnek olarak verilebilir. İcbar ile ikrah arasındaki fark baskı ve zorlamanın hukuka uygun olup olmamasında ortaya çıkar ve buna göre ikiye ayrılarak icbara haklı ikrah, ikraha haksız ikrah terimleri kullanılır.[67]

e. İztirar (الاضطرار):

Zarar ve zaruret ile aynı kökten türemiş iztirar terimi sözlükte, bir kişiyi zararlı bir şey yapmaya sürüklemek anlamında gelir.[68] İztirar fakihlere göre, aç veya elbisesiz kalsa ölecek ya da bir organı zarar görecek şekilde yemek yemeye veya giyinmeye mecbur bırakılan kimse gibi, yasaklanan işi yapmazsa helâk veya ona yakın hale düşeceği bir durumdur. Bu durum haram olan bir şeyi yapmayı mubah kılacaktır. Özetle, sözlük ve terim anlamları arasında yakın bir bağlantı vardır. İztirar terim olarak, kişinin sıkıntıdan bir dereceye kadar ulaştığında iğrenç bir şeye başvurması anlamına gelir. Bu, sıkıntı ve ihtiyacı temsil eden dildeki anlamı ile bağlantılıdır. Fakihler zaruret ve iztirarı bir manada kullanırlar.[69]

İztirar durumu, ikrah durumu ile eylemin sebebinde farklılık gösterirlerse bile hükümde aynıdır. İkrahta, zorlanan yasak eylemi işlemeye başka bir kişi iter ve yapmaya zorlar. Ancak idtirar hâlinde fail, çıkmasını gerektiren bulunduğu durumdan kendini kurtarmak için yasak fiili işler.[70]

Zorlama (ikrah) bir zaruret biçimi olduğu için zaruret hâli, zorlama (iztirar) hâlinden daha genel ve şiddetli kabul edilir. Zorlama halinde caiz olduğu ispat edilirse bu, zaruretin gerçekleştiğini gösterir. Dolayısıyla zorlanan kişi (mükreh), zaruretten ölü eti yemenin caiz olması bakımından zarurette kalan kişiye (muztara) kıyaslanır. Çünkü her ikisi canı kurtarma amacıyla onunla beslenmeye mecbur kalmıştır.[71]

f. İztıhad (الاضطهاد):

İztıhad sözlükte: aşağılamak, sıkıştırmak, ezmek, zulmetmek[72] anlamlarında gelir. Bazı hadislerde ve sahabe ve tabiine nispet edilen sözlerde iztıhad kavramı ve türevleri zikredilmiştir. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: ‘Zayıfı baskı yapılmamış halde güçlüden hakkını alamayan bir millet kutsal

[67] Ali Bardakoğlu, “İcbar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2000, c.21, s.408.
[68] Ragib el-İsfehani, *el-Mufradat Fi Garibu’l-Kur’an*, (Dimaşk: Daru'l Kalem, 2009), c.1, s.505.
[69] Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *El-Mevsuatu’l-Fıkhıyyeti’l Kuveytiyye*, c.28, s.191.
[70] Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *El-Mevsuatu’l-Fıkhıyyeti’l Kuveytiyye*, c.5, s.216.
[71] Abdulkadir b. Bedra Dimeşki, *el-Medhal ila Mezhebi'l İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Muassasatu’r Risalat, 2013), c.1, s.315.
[72] İbn Manzûr, *Lisanu’l Arab*, c.3, s.266; Muhammed b. Ahmed Haravi, *Tehzibu’l Lugat*, (Beyrut: Daru Sadr, 1993), c.6, s.26.

sayılmasın'.[73] İbn Abbas (r.a) şöyle söylemiştir: 'Zorlananın (mukrah) veya baskı yapılanın (mudztahad) boşanması iptaldir'.[74] Şureyh (r.a.) şöyle söylemiştir: 'baskı yapılan (muztahad) kimsenin nikahı veya alış-verişi caiz değildir'.[75]

Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre İbn Hacer el-Askalani ve İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye dışında fakihler arasında muztahadın (baskı yapılanın kimse) tanımını yapan olmamıştır. İbn Hacer iztıhad'ı: 'Ezilen kaybeden kimse' olarak tanımlamıştır. İbnü'l-Kayyim ise: 'Muztahad zulme uğrayan ve başka bir hakkı kaybedene kadar hakkı verilmeyen kimse' olarak tanımlamıştır.[76] Bunlara göre: 'iztıhad başkalarına baskı yapmak ve özgürlüklerine el koymak veya haklarını baskı ve tahakküm içerecek şekilde ihlal ederek onlara zarar vermek' olarak tanımlayabiliriz.[77] İztıhad terim olarak "Devlet gücünün kötüye kullanılması, keyfi zorlayıcı muamele ve özellikle insan haklarının korunmasıyla ilgili olan anayasal ilkelerin ihlali" olarak da tanımlanmıştır.[78]

İztıhad (İngilizce: persecute) kavramına uluslararası sözleşmelerde de sıkça rastlanmaktadır ve yakın zamanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) tarafından tanımlandığı aşağıdaki şekliyle yasal bir tanım verilmemiştir: İztıhad, bir grup bireyin kimliği nedeniyle uluslararası hukuka aykırı olarak temel haklardan şiddetli ve kasıtlı olarak yoksun bırakılmasıdır.[79]

İztıhadın birkaç biçimi vardır. En önemlileri aşağıdakilerdir:

Etnik iztihad, dünyadaki en yaygın zulüm türü olarak bilinmekte ve ırkından dolayı insan haklarının ihlal edilmesini ifade etmekte, aynı zamanda bir insanlık suçu olarak kabul edilmektedir.[80] O etnik kimlikleri nedeniyle bir grup insanı hedef almak, onlara karşı yaygın ve sistematik suçlar işlemek gibi çeşitli uygulamalarla kendini gösterebilir.[81]

Dinî iztihad, din veya mezhep farklılığına dayalı zulümlerden biri olarak tanımlanmakta, aynı zamanda insanın din özgürlüğü hakkının ihlali olarak kabul edilmektedir. O dini kutsallıklara ve ibadet yerlerine saldırı ve tahrip edilmesiyle veya öldürme, haksız infaz, hapis, dayak veya işkence yoluyla insanlara saldırma yoluyla da ortaya çıkabilir.[82]

---

[73] Taberani, *El-Mu'camu'l Kebir*, (Kahire: Mektebe İbn Teymiye), B.2, c.19, s.387.
[74] Said b. Mensur, *Sünen*, (Hindistan: Ed-Daru's Selefiyye, 1.basım, 1982), c.1, s.317.
[75] Beyheki, *Es-Sünenu'l-Kubra*, (Küveyt: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2007), c.6, s.30.
[76] İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lamu'l-Muvekkiin* (Beyrut: Daeu'l Kutubi'l İlmiyye, 1991), c.4, s.25.
[77] Abdulla Muhammed, Macid Halife, *Suveru'l-İdtıhadı'l Vezifi ve Ahkamuhu'l Fıkhıyye*, (Urdun: el-Mecelletu'l Urduniyye fi'd Dirasatı'l İslamiyye, 16/2, 2013), s.4.
[78] Ahmed Muhtar Abdulhamid, *Mucemu'l-Lugatı'l Arabiyyeti'l Muasira*, c.2, s.1373.
[79] Doctors Without Borders, "The Practical Guide to Humanitarian Law" (Erişim 04 Kasım 2023).
[80] Natalie Boyd, "Ethnic Persecution: Definition & Examples", *study.com* (Erişim 04 Kasım 2023).
[81] "Ethnic Persecution", *LII / Legal Information Institute* (Erişim 04 Kasım 2023).
[82] University of Notre Dame, "The Contexts of Persecution" (Erişim 04 Kasım 2023).

Siyasi iztihad, hükümetlerin hukuka mugayir politikalar belirlemesi ile ilgili olup, siyasi parti ve siyasi kişilere yönelik uygulamaları da ifade etmektedir.[83]

Psikolojik iztihad ise, iztihadta ana amaç başkalarının psikolojik bütünlüğüne zarar vermek olduğu için nihayetinde kişilere psikolojik zarar veren herhangi bir zulüm anlamına gelir.[84]

İstihdam iztihadı, iş yerindeki yetkililerin idari kararlar almasında keyfilik, çalışanlar üzerinde baskı ve kötü muamele anlamına gelir ki bu da onların insani ve çalışma haklarının ihlaline yol açar.[85]

Mükreh ile muztar arasındaki fark ise mükreh, yapmaya zorlandığı şeye katlanarak zararı savuşturmayı amaçlar. Muztar, kendisinden isteneni yerine getirmekle hakkını elde etmeye niyet eder. İkisinin de rızası yoktur, yapmaya zorlandıkları şeyi yapmak istemezler ve itiraz hakkına da sahip değildir.[86]

[83] "Political Persecution Definition", *Reverso Dictionary* (Erişim 04 Kasım 2023).
[84] Gender Matters, "Psychological Violence", (Erişim 04 Kasım 2023).
[85] Abdulla Muhammed, Macid Halife, *Suveru'l-İdtıhadı'l Vezifi ve Ahkamuhu'l Fıkhıyye*, s.5.
[86] İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lamu'l-Muvekkiin*, c.4, s.25.

BİRİNCİ BÖLÜM

Doğu Türkistan'daki İşgal Siyasetinin Görünümleri ve Bu Siyasetin Doğurduğu Fıkhî Tartışmalar

Doğu Türkistan halkı, 1949'da Çin işgaline uğrayıp bağımsızlığını kaybetmiş Müslüman bir Türk halktır.[87] Çin'in temel hedefleri arasında Çin'deki diğer etnik grupları geleneksel değerlerinden ve dini inançlarından vazgeçmeye zorlama olduğundan işgalden sonra ÇKP, Doğu Türkistan'da Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm'e karşı bir hareket başlatmıştır. Bu harekete karşı olduğundan şüphelenilen yarım milyondan fazla Doğu Türkistanlı insan ya katledilmiş ya da Kaşgar, Urumçi, İli, Aksu, Hotan ve diğer şehirlerdeki çalışma kamplarına; tarlalar, yollar, havaalanı, barajlar inşası gibi ağır iş sahalarında çalıştırılmak üzere gönderilmiştir. [88]

Çin Komünist Partisi Genel Başkanı Mao Zedong'un 1957 yılında "Yerli Milliyetçilik Karşıtı Hareket" adı altında Doğu Türkistan'da başlattığı işgal politikası Kültür Devrimi[89]'nin sonuna kadar 22 yıl devam etmiştir. Bu süreç içerisinde ülkenin geri kalanı gibi Doğu Türkistan'daki Türk-İslam kültürüne ait her şey hurafe ve gericilik adı altında yok edilmiş; liderler, alimler ve din adamları hapislere ya da çalışma kamplarına gönderilmiş ve birçoğu o yerlerde hayatını kaybetmiştir.[90] Ayrıca Doğu Türkistan'daki tüm eğitim kurumları kapatılmış ve tüm alanlarda büyük bir ideolojik savaş başlatılmıştır. Camiler, ziyaretgâhlar, mezarlar vb. tarihi değere sahip dinî yapıların çoğu yıkılmış veya tahrip edilmiş, geri kalanı ise depo ve ahır olarak kullanılmıştır.[91] Çin'de yayınlanan bir rapora göre Çin, 1949'da Doğu Türkistan'ı işgal ettiğinde bölgede toplam 29.500 cami bulunurken ÇKP yönetimi 1965 yılına kadar 15.400 tanesini tamamen yok etmiştir. 1976'ya gelindiğinde ise kalan 14.100 caminin

[87] Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2012), c.41, s.556.

[88] Michael Dillon, *Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia* (University of Durham, 1995), s.51; Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.77.

[89] Kültür Devrimi Çin Komünist Partisi (ÇKP) başkanı Mao Zedong'un sadece altyapıyı değiştirmenin yeterli olamayacağından hareketle 1966-1976 yıllar arasında başlattığı bir devrimdir.

[90] Eset Süleyman, *Son Yüz Yılda Uygur Tarihindeki "Üç Yedi; 1937-1957-2017" Trajedi ve Tarihsel-Belgesel Anlatımı* (İstanbul: Teklimakan Yaynları, 2021), s.306.

[91] Timothy A Grose, "Educating Xinjiang's Uyghurs: achieving success or creating unrest?", The Virginia review of Asian studies 11 *(VCAS), Volume XI-Fall 2008*, 2011, s.120-122; Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.80.

sadece 1.400'ü ayakta kalmıştır.[92] Uygurlar başta olmak üzere bölgedeki diğer Türk halkları kültürel, dinsel, siyasal sebeplerden dolayı Çinlilerden çok farklı olduğu için Çin'in Doğu Türkistan'da uygulandığı çeşitli geleneksel politikaları ile beklenen sonuç elde edilememiş ve Doğu Türkistan halkı Çin'deki Mançu vs. başka etnik kökenliler gibi Çin kültürüne asimile olmamıştır.[93]

1980'li yıllarda Mao Zedong'un ölüp yerine Deng Xiaoping'in gelmesiyle ekonomik reform niteliğindeki "Dışarıya Açılma" politikası ile Doğu Türkistan'daki baskı ve hak ihlalleri biraz hafiflemiştir. Bu yıllarda Doğu Türkistan halkı, komünist rejime karşı protesto ve ayaklanmalar düzenleyerek Çinliler ile aralarında eşitlik talep etmeye başlamıştır.[94]

21. yüzyılın başında nüfus, ekonomi, sanayi ve askeri alanlarda iyice güçlenen Çin, "Ebedi Güvenlik" politikası adı altında Doğu Türkistan'da yaşayan Müslüman Türk halkına karşı her türlü baskı, zulüm ve soykırım uygulamaya başlamıştır. Özellikle Kasım 2012'de Xi Jinping'in devlet başkanı olarak iktidara gelmesinin ardından, Doğu Türkistan politikasında trajik değişiklikler yaşanmıştır. Xi Jinping, 2013 yılından bu yana Doğu Türkistan'daki tüm olayların sert bir şekilde bastırılması ve insanlara merhamet edilmemesi talimatını vermiştir. Sonrasında polise "Sert Darbe" adı altında özgürce ateş etme hakkı veren yasalar yürürlüğe girmiş, inanç özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar artmış, Müslümanların ibadet ve yaşam tarzlarına daha radikal müdahaleler başlamıştır.[95] ÇKP hükümetinin amacı kısa vadede 'Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin güvenliğini sağlamak, Doğu Türkistan'daki Müslüman sayısını azaltarak, yerine Çinli göçmenleri yerleştirmek ve bölgeyi Çin'in iç vilayetleriyle aynı etnik ve kültürel seviyeye getirmektir.[96]

I. Ceza Kampları

Doğu Türkistan'da 'Ceza Kampları'nın inşası 2014 yılında başlamıştır. ÇKP tarafından ceza kapları sistemini ideal şekilde uygulayabileceği düşünülen Tibet Parti Sekreteri Chen Quanguo Ağustos 2016'da Doğu Türkistan'a atanmasından sonra ceza kamplarının sayısı ve kapasitesi önemli ölçüde artmıştır.[97] 2016 yılından bu yana Uygurlar ve diğer Müslüman halklar geniş çapta tutuklanarak "Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri" olarak bilinen ceza kamplarına hapsedilmiştir. Bu kamplarda

---

[92] 李晓霞 (Li Xiao Xia), "新疆清真寺的数量变化及管理政策分析 (Sincan'daki Camilerin Niceliksel Değişikliklerinin ve Yönetim Politikalarının Analizi)", *Sosyoloji Enstitüsü, Sincan Sosyal Bilimler Akademisi* (2018), s.40.

[93] "Doğu Türkistan'da Çin Toplama Kamplari Raporu", s.12.

[94] Michael Dillon, *Xinjiang*, s.19-20.

[95] "Doğu Türkistan Soykırımı Raporu", s.14.

[96] "Doğu Türkistan'da Çin Toplama Kamplari Raporu", s.16.

[97] Chris Buckley, "The Leaders Who Unleashed China's Mass Detention of Muslims", *The New York Times* (13 Ekim 2018), blm. World.

1 ila 3 milyon arasında Uygur'un bulunduğu tahmin edilmektedir.[98] İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (HRW) Eylül 2018'de hazırladığı 125 sayfalık rapora göre toplama kamplarına götürülme nedenleri arasında aşağıdaki 48 neden yer alıyor:

1. Çadır sahibi olmak, 2. Başkalarına yemin etmemelerini söylemek, 3. Yurtdışına seyahat eden biriyle konuşmak, 4.Kaynak ekipmanına sahip olmak, 5. Başkalarına günah işlememelerini söylemek, 6. Yurtdışına seyahat etmiş olmak, 7. Fazladan yiyecek sahibi olmak, 8. Güneş doğmadan kahvaltı (sahur) yapmak, 9. Yurt dışına seyahat eden birini tanımak, 10. Pusula sahibi olmak, 11. Bir yetkiliyle tartışmak, 12. Çin'in başka bir ülkeden daha aşağı olduğunu açıkça belirtmek, 13. Birden fazla bıçağa sahip olmak, 14. Yerel yetkililer hakkında şikâyet dilekçesi göndermek, 15. Çok fazla çocuğa sahip olmak, 16. Alkolden uzak durmak, 17. Memurların yatağınızda uyumasına, yemeğinizi yemesine ve evinizde yaşamasına izin vermemek, 18. VPN'e sahip olmak, 19. Sigaradan uzak durmak, 20. Üzerinizde devlet kimliğinin bulunmaması, 21. WhatsApp kullanmak, 22. Anne babanız öldüğünde ağlamak, herkesin önünde yas tutmak veya başka şekilde üzgün davranmak, 23. Yetkililerin DNA'nızı almasına izin vermemek, 24. Yurt dışında çekilmiş bir videoyu izlemek, 25. Çin bayrağının önünde eşarp takmak, 26. Başörtüsü takmak (45 yaşın altındaysanız), 27. Camiye gitmek, 28. Dua etmek, 29. Oruç, 30. Dini bir ders dinlemek, 31. Yetkililerin irislerinizi taramasına izin vermemek, 32. Yetkililerin telefonunuzdaki dosyaları indirmesine izin vermemek, 33. Görevlilere verilmek üzere ses kaydı yapılmaması, 34. Okulda ana dilinizi konuşmak, 35. Devlet çalışma gruplarında ana dilinizi konuşmak, 36. Yurt dışındaki biriyle konuşmak (Skype, WeChat vb. aracılığıyla), 37. Üzerinde Arapça harfler bulunan bir gömlek giymek, 38. Tam sakallı olmak, 39. Dini ikonografi içeren herhangi bir kıyafet giymek, 40. Zorunlu propaganda derslerine katılmamak, 41. Zorunlu bayrak kaldırma törenlerine katılmamak, 42. Halkın mücadele oturumlarına katılmamak, 43. Bu kamusal mücadele oturumlarında aile üyelerinizi veya kendinizi suçlamayı reddetmek, 44. Polis tarafından gözaltına alındığında kendini öldürmeye çalışmak, 45. Eğitim kamplarında kendini öldürmeye çalışmak, 46. Geleneksel bir cenaze töreni gerçekleştirmek, 47. Polise haber vermeden birden fazla aileyi evinize davet etmek, 48. Yukarıdakilerden herhangi birini yapan herhangi bir kişiyle akraba olmak.[99]

Yukarıdaki ceza kamplarına getirilme nedenleri belirsiz ve yasa dışıdır. Bunun gibi çeşitli açıklanabilir "suçlar" daha fazla tutuklamaya kapı açmak için tasarlanmıştır. Bu durum Çin hükümetinin çeşitli bahanelerle bölgedeki Müslümanları yok etme yönündeki kötü niyetini gösteriyor.

I.I. Kamplardaki Baskı ve İşkence

[98] CJ Werleman, "Why Does No One Care That China Is Ethnically Cleansing Uighur Muslims?", *The Forward* (26 Şubat 2019).

[99] Tanner Greer, "48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp", *Foreign Policy*, 13 Eylül 2018.

2018'den beri Doğu Türkistan'daki kamplarda bulunan Uygur ve diğer Müslüman halkın durumlarını detaylandıran raporlar ortaya çıkmaya başladı. En basit haliyle, kamplarda tutuklular ana dillerini konuşmaları yasaklanmış, Çince öğrenmeye ve her gün Xi Jinping'i ve Komünist Partiyi öven Çince şarkılar söylemeye zorlanmışlar. Mahkumların dini ve milli ilkeleri ihlal edilmiş, domuz eti yemeye ve alkol içmeye zorlanmışlar.[100] Raporlar, Doğu Türkistan'daki kampların dışında da Uygurlar ve diğer Müslümanların geniş çapta domuz eti yemeye ve alkol içmeye zorlandığını göstermiştir. Doğu Türkistan'daki yetkililer, Uygurları ve diğer Müslümanları Çinlileştirmek amacıyla sözde "birlikte yemek" etkinlikleri düzenleyerek domuz eti ve alkolü "milli birlik" yemeği olarak sunmuşlar. 2019 yılından bu yana Doğu Türkistan'da domuz eti üretimi önemli ölçüde artmıştır. Domuz eti yemekten kaçınmak bir "aşırılık" işareti olarak kabul edilmiş ve kamplara götürme nedeni olarak belirlenmiştir.[101]

Kamplardan sağ kurtulanların ifadelerinde kamplarda yaşanan pek çok psikolojik ve fiziksel işkence olayı yer alıyor. Tutukluların tuvalet, banyo ve uyku alanları dahil olmak üzere 24 saat kamerayla izlenmesi ve tüm tutukluların kampta ne kadar kalacaklarını bilmemeleri psikolojik işkence sayılabilecek istismardır.[102] Kamplardaki yaşam koşulları her bakımdan yaşama el verişli değildir. Her hücrede tuvalet için yalnızca bir plastik kova bulunmakta, Tutuklulara tuvaleti kullanması için günde sadece iki dakika süre verilmektedir. Bunun yanında kova günde bir kez boşaltılmakta, bu demek oluyor ki kova dolsa dahi ertesi güne kadar beklemek zorunda kalmaktadır.[103] Tutukluların gülmeleri, ağlamaları, birbirleriyle konuşmaları ve yardım etmeleri yasaklanmıştır.[104] Raporlar, tutukluların kamp kurallarına uymadıkları için zincirlendiklerini ve uyuduklarında bile zincirlerin çıkarılmadığını ortaya çıkarmıştır[105]

Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki ceza kamplarında uyguladığı işkencelere ilişkin çok sayıda görgü tanığı anlatımı, araştırma raporu ve haber mevcuttur. İşkenceler, Çinli yetkililer tarafından tutukluların cezai suçlamaları kabul etmeleri için yaygın olarak kullanılmıştır. Doğu Türkistan'daki bir ceza kampında çalışmak üzere Çin'den gelen, toplu tutuklamalara katılan, daha sonra polis teşkilatından ayrılarak yurt dışına giden Jiang isimli Çinli polis memuru, CNN'e veren röportajda, kamplarda işkencenin yaygın olduğunu ve her bir tutuklunun işkenceye maruz kaldığını anlattı. Erkek, kadın ve 14 yaşındaki tutuklular tekme, yumruk, cop ve sopalarla vücutları şişip morarıncaya kadar dövüldüğünü,

[100] Sigal Samuel, "China is Treating Islam Like a Mental Illness", *The Atlantic*, 28 Ağustos 2018.
[101] "Xinjiang Authorities Undermine Muslim Abstention from Pork in Bid to Assimilate Uyghurs", *Radio Free Asia* (Erişim 05 Kasım 2023).
[102] *BBC News*, "Data Leak Reveals How China 'Brainwashes' Uighurs in Prison Camps" (24 Kasım 2019), blm. China.
[103] David Stavrou, "A Million People Are Jailed at China's Gulags. I Managed to Escape. Here's What Really Goes on Inside", *Haaretz* (Erişim 05 Kasım 2023).
[104] Zamira Rahim, "Prisoners in China's Xinjiang Concentration Camps Subjected to Gang Rape and Medical Experiments, Former Detainee Says", *The Independent* (22 Ekim 2019).
[105] Stavrou, "A Million People Are Jailed at China's Gulags. I Managed to Escape. Here's What Really Goes on Inside".

bazıların tavana asıldığını, üzerlerine elektrikli aletler uygulandığını, hatta cinsel organlarına elektrik tellerinin bağlandığını, tutukluların yere diz çöküp ya da kıvrılıp ağlayana kadar işkence edildiğini, bu işkencelerin amacının onlara suçlu olduklarını itiraf ettirmek olduğunu, işkencelerin ancak tutuklu itiraf ettiğinde sona erdiğini ve itiraf ettikten sonra genellikle hapishaneler veya toplama kampları gibi diğer korumalı tesislere nakledildiklerini açıkladı.[106]

Ceza kampından sağ kurtulan Kazakistan vatandaşı Tursunay Ziyavudun, kamp polislerinin kendisine her türlü işkence yöntemiyle işkence yaptıklarını, vücudunun hiçbir yerinin sakınılmadığını, hatta tüm vücudunu iğrenç bir şekilde ısırdıklarını ve cinsel organına elektrik şoku uyguladığını anlattı.[107]

Diğer Kazakistan vatandaşı Gülbahar Celilova, ceza kampındaki sorgulama ve işkenceye ilişkin gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

> "Tutukluların bazıları 24 saat, bazıları ise 72 saat sorguya çekildi. Döndüklerinde darbelerden vücutları mosmor olmuştu. Vücutlarının her yerinde sopa, kırbaç ve elektrik şoku izleri vardı. Tırnakları sökülmüş, parmaklarına iğne batırılmış, yüzleri kan içinde geri dönüyorlardı. İşkence nedeniyle aklını kaybeden kadınlar da vardı. Ben 10 gün içinde gördüklerime dayanamayıp hastanelik oldum."[108]

Toplama kampının bir diğer mağduru Mihrigül Tursun ise işkenceye dayanamadığını ve polise kendisini öldürmeleri için yalvardığını şöyle anlatır:

> "Beni karanlık bir odaya götürdüler. Başıma kabloları olan elektrikli metal bir cihaz yerleştirdiler ve vücudumun her yerine elektrik verdiler. Beni öldüreceklerini sandım. Acısına dayanamadan 'Beni öldürün' dedim. Polisler, 'Bu kadar kolay ölüm yok, Mısır'da ne yaptığını anlatmalısın!' dediler. İşkence acısından: 'ya Allah!' demişim. Onlar hemen elektriği kestiler ve bana: "Allah mı dedin, Allah'ın nerede? O benden güçlüyse seni elimden kurtarsın, madem seni koruyor, neden buraya geldin, o gelip seni kurtarsın" dediler. Daha sonra acıdan ağzımdan beyaz köpük çıktı ve bilincimi kaybetmeye başladım. Söylediklerini duyduğum son söz, Uygur olmanın bir suç olduğudur. Ben oradayken onlar beni demir sopalarla dövdüler. Sopa darbesinden dolayı kulak zarım yırtılmış, bir kulağım işitmiyor."[109]

Ceza kampından sağ kurtulan Zümret Davut, kaldığı odada gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

---

[106] Rebecca Wright vd., "'Some Are Just Psychopaths': Chinese Detective in Exile Reveals Extent of Torture Against Uyghurs", *CNN* (05 Ekim 2021).
[107] "23. Koğuşun Hikayesi", *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği* (blog) (Erişim 05 Kasım 2023).
[108] "704. Koğuşun Hikayesi", *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği* (blog) (Erişim 05 Kasım 2023).
[109] "410. Koğuşun Hikayesi", *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği* (blog) (Erişim 05 Kasım 2023).

"Bir gün polisler, mahallemizdeki cenaze yıkayan ve kefenleyen dindar bir ablamızı odamıza getirdiler. İki gün sonra onu sorgulamak için götürdüler ve sonra yarı ölü halde geri getirdiler. Onun durumu beni çok üzdü, ben ona yaklaşmaya çalıştım, o sadece: "Beni çırılçıplak soydular..." sözünü tekrarlıyordu. İki gün sonra, biraz iyileştiğinde o bana: polislerin kendini zorla soyundurduğunu, kollarından astığını, zincir ve kemerlerle dövdüklerini anlattı ve karnını açıp derisinin tahriş olduğunu bana gizlice gösterdi".[110]

I.II. Kamplardaki Kadınlar

Kamplarda kadınların maruz kaldığı bazı ayrı vahşetler de vardır. Kadınların kamptaki tutukluların üçte birini oluşturduğu düşünülüyor ancak üreme kapasitelerinin kısıtlanmasına dayalı olarak onlara karşı yapılan eylemlerin Uygur nüfusu ve kültürü üzerinde büyük etkisi olmuştur. İşkence, bilinmeyen ilaçların zorla uygulanması ve cinsel saldırı gibi vahşetler eski tutuklular tarafından rapor edilmiştir.[111]

Kadınların adet döngülerini bozan veya durduran, baş döndüren, el ve kolları titreten ya da bayıltan ilaçları almaya[112] ve bilinmeyen maddeler enjekte etmeye zorlandığı insanlık dışı deneyimlere dair raporlar ilk olarak 2018 sonbaharda ortaya çıkmaya başlamıştır.[113]

Kamplardan kurtulan kadınlar kameraların sürekli ve kaçınılmaz gözetimine ek olarak, banyoda polis tarafından filme alınmak ve hatta bazı kadınların cinsel organlarına biber salçası sürmeye zorlanmak gibi birçok aşağılayıcı deneyimlerini de anlatmışlardır. Kamplardan gelen daha dehşet verici ifadeler arasında yaygın olan cinsel istismarı anlatanlar da yer alıyor.[114] Kamplarda 35 yaşın altındaki her kadın tecavüze, cinsel istismara ve toplu tecavüze uğramıştır.[115] Kampta 18 ay yaşayan ve temizlikçi olarak çalışan Kazakistanlı Gülzira, Doğu Türkistanlı kadınlara kamplarda uygulanan işkence ve sistematik tecavüzleri anlattı. Onun anlattıklarına göre, Çinli erkekler kamptaki genç ve güzel kızları seçmek için kamp yöneticilere para ödemektedir. Gülzira temizlik dışında kızların tüm kıyafetlerini çıkarıp yatağa kelepçelemeye zorlanmıştır.[116]

Kamplardan gelen en trajik ifadelerden biri mahkumların önünde işlenen toplu tecavüz suçudur. Eski bir mahkûm, polisin kamplardaki tutukluları fiziksel ve zihinsel olarak kontrol etmek ve boyun

[110] "42. Koğuşun Hikayesi", *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği* (blog) (Erişim 05 Kasım 2023)
[111] Amie Ferris-Rotman, "Abortions, IUDs and Sexual Humiliation: Muslim Women Who Fled China for Kazakhstan Recount Ordeals", *Washington Post* (05 Ekim 2019); Lynch Elizabeth, "China's Attacks on Uighur Women Are Crimes Against Humanity", *Washington Post* (21 Ekim 2019); Stavrou, "A Million People Are Jailed at China's Gulags. I Managed to Escape. Here's What Really Goes on Inside".
[112] "410. Koğuşun Hikayesi", *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği* (blog) (Erişim 05 Kasım 2023).
[113] Lynch Elizabeth, "China's Attacks on Uighur Women Are Crimes Against Humanity".
[114] Ferris-Rotman, "Abortions, Iuds and Sexual Humiliation".
[115] Stavrou, "A Million People Are Jailed at China's Gulags. I Managed to Escape. Here's What Really Goes on Inside".
[116] Matthew Hill vd., "Çin'in Kamplarda Tuttuğu Uygur Türkleri: 'Sistematik Tecavüz ve İşkence Vardı'", *BBC News Türkçe* (03 Şubat 2021).

eğdirmek için kullandığı iğrenç yöntemleri söyle anlattı: ‘Kamp polisleri yeniden eğitimin başarılı olup olmadığını test etmek için 200 erkek ve kadın tutuklu önünde 20 yaşındaki bir kızdan ‘günahlar’ını itiraf etmesini emretti. Kız herkesin önünde kendisinin kötü bir insan olduğunu ancak yeniden eğitilerek iyi bir insana dönüştüğünü söyledi. Konuşmasını bitirdikten sonra polisler ona elbiselerini çıkarmasını emretti ve herkesin önünde toplu tecavüz ettiler. Ona tecavüz ederken bizim nasıl tepki verdiğimizi incelediler. Başını çeviren, gözlerini kapatan, öfkelenen ya da şoka giren insanlar götürüldüler ve onları bir daha hiç görmedik.[117]

I.III. Ölümler ve Akıl Sağlığının Yitimi

Kamp şahitleri insanların şiddet ve işkencelere dayanamayıp delirdiğini ve öldüğünü gördüklerini bildirmiştir:

Toplama kampının şahidi Gülbahar Celilova, kampta kaldığı sürede 27 yaşındaki Hürriyet isimli kadınla bir koğuşta yaşamış. Kadının suçu 7 yaşındaki kızıyla Türkiye'ye tatile gitmekmiş. Döndükten sonra toplama kampına götürülen Hürriyet, gördüğü işkenceler nedeniyle önce akıl sağlığını yitirmiş ve kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir. O şöyle diyor: ‘Kamp mahkumları çoğu telefonlarında WhatsApp bulunduğu ya da “Âmin” vb. İslami simgeli resimler olduğu bahane ederek tutuklamışlardı. Oradaki zulümler ağır olduğundan dolayı dayanamayıp aklını yitiren çok kadın gördüm. Hatta kızım yaşında bir küçük kız tuvaletini yaptıktan sonra pisliğini alıp dudağının üstüne ve altına sürerek “Ben erkek oldum” derdi ve pisliği alıp duvarlara yapıştırıyordu. Kızcağız delirmişti’.[118]

Diğer kamp Şahidi Mihrigül Tursun kampta kaldığı süre içinde 9 kadının ölümüne şahit olduğunu anlatmıştı. Onlardan biri ise 23 yaşındaki iki çocuk annesi olan genç kadın Fatmahan idi. O 2014 senesinde bir içkisiz, danssız, erkekler ve kadınlar ayrı salonlarda oturan İslami gelenekteki düğüne katıldığı için cezalandırılmıştır. Fatmahan sadece bu düğüne katıldıkları için Fatmahan, eşi ve kardeşi dahil 400’den fazla kişinin tutuklanıp hapse atıldığını söylemiş. Biri üç, diğeri ise bir buçuk yaşında olan iki çocuğunun nerede olduğunu, onlarla kimin ilgilendiğini de bilmiyormuş. O, 13 aydır kampta kalmış ve dışarıya hiç çıkamamış. İki aydır onun adeti durmadan geldiği için yüzleri çok solgunlaşmış. Polislere söylese de onu hastaneye götürmemişler. Onlar sadece onun orada ölmesini bekliyormuş. Fatmahan bayılıp düşüp ağzından kan geldikten sonra kara maskeli polisler gelip onu götürmüşler. Polisler ölünün nefes alıp almadığını kontrol etmeden, hatta hiç dokunmadan ellerindeki uzun çubukla ölünün boğazından ya da elinden tutturarak çekiyor ve yerlerde sürükleyerek götürüyorlarmış. Kamp şahidi Mihrigül Tursun kaldığı 410 No’lu koğuşta ölen dokuz kadın bu şekilde götürülmüşler. Mihrigül Tursun, Urumçi'deki Psikiyatri ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne (4. Hastane) gönderildiğinde çok

[117] Stavrou, “A Million People Are Jailed at China’s Gulags. I Managed to Escape. Here’s What Really Goes on Inside”.
[118] “704. Koğuşun Hikayesi”, *Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği* (blog) (Erişim 05 Kasım 2023).

sayıda genç ve ölü vardı. Onların ailelerine ölüm haberleri verilmiş ancak cenazeye yaklaşmalarına izin verilmemiş, sadece uzaktan gösterilmiş ve ardından cenazeler yakılmıştı. Mihrigül konuyla ilgili şunları söyledi: Çinli yetkililer ölenin ailesine onun deliliği nedeniyle öldüğünü söylerdi. Onlar deli değildi, oraya getirilen mahkumlara çeşitli testler yapılmış ve organlarının düzgün çalışıp çalışmadığı değerlendirilmişti.[119]

Kur'an'ı tefsir ederek Uygurca'ya çeviren Uygurların en önde gelen din alimlerinden olan 82 yaşındaki Muhammed Salih Damolla'nın da 24 Ocak 2018 da "eğitim kampları" adlı ceza kampında hayatını kaybettiği öğrenilmiştir.[120]

Doğu Türkistanlı 87 yaşındaki din alimi Abdulahad Mahdum, Aralık 2017'de tutuklanmış ve naaşı 27 Mayıs 2018'de ailesine teslim edilmiştir. 45 yaşındaki oğlu Abdürrauf Mahdum da Mart 2017'de kampa alınmış ve cansız bedeni ise Ağustos 2019'da ailesine teslim edilmiştir.[121]

1990 yılında Kaşgar'da doğan, 2014 yılında Tokyo Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimi almak üzere Japonya'ya giden Mihriay Erkin'in akraba ve arkadaşlarının tanıklıklarına göre Mihriay Erkin, Kaşgar'daki Çin polislerinin annesini rehin alması üzerine ailesini zor durumda bırakmamak için geri dönme kararı almıştır. O, 17 Haziran 2019'da Kaşgar'a döndükten sonra Yanbulak toplama kampına götürülmüş, ardından polisler tarafından sorgusu sırasında işkenceyle öldürülmüş.[122]

I.IV. Kamplardan Hapislere

2018'den bu yana Doğu Türkistan'daki birçok Uygur, asılsız suçlamalarla kamplardan cezaevlerine nakledilmiş ve orada cezalarını çekiyor.[123] 2019'da Özgür Asya Radyosu, Doğu Türkistan'daki yetkililerin aşırı kalabalığa çözüm bulmak için kamplardaki mahkumların bazılarını gizlice Çin'in başka yerlerindeki cezaevlerine gönderdiğini bildirdi. Bazı illerdeki Çinli yetkililer de Doğu Türkistan'daki kamplardaki mahkumların ilgili cezaevlerine gönderildiğini doğruladı. Uygur mahkûmlar bu cezaevlerinde "son derece tehlikeli" olarak değerlendiriliyor ve her zaman kelepçeli ve serbest bırakılma umudu çok az olan suçlular olarak tecritte tutuluyorlar.[124]

---

[119] "410. Koğuşun Hikayesi".
[120] İslami Analiz, "Doğu Türkistanlı Alim Muhammed Salih Şehid Oldu!", *İslami Analiz* (Erişim 05 Kasım 2023).
[121] Muhammed Emin Uyguri, "Kirbaç Altında Ölüm, Çin Hapishanelerindeki Müslümanların Gerçeği", *aljazeera.net* (Erişim 05 Kasım 2023).
[122] Şöhret Hoşur, "Japonya'dan Geri Dönen Araştırmacı Mehray Erkin Kaşgar Yanbulak Cezaevinde Öldü", *Radio Free Asia* (Erişim 05 Kasım 2023).
[123] Rebecca Wright vd., "Uyghurs in Xinjiang Are Being Given Long Prison Sentences. Their Families Say They Have Done Nothing Wrong", *CNN* (25 Haziran 2021).
[124] Şöhret Hoşur, "Uyghur Detainees Secretly Transferred to Prisons in Henan Province: Officials", *Radio Free Asia* (Erişim 06 Kasım 2023).

Avustralya'da yaşayan bir kadın, kocasının yasadışı faaliyetlere karışmamasına rağmen Doğu Türkistan'daki kamplarda üç kez gözaltına alındıktan sonra 25 yıl hapis cezasına çarptırıldığını anlatmıştır. İsveç'te yaşayan bir Uygur kadın, kuzeninin hiçbir suçu olmadan altı buçuk yıl hapis cezasına çarptırıldığını açıklamıştır.[125] Doğu Türkistan'da aynı aileden en büyüğü 78 yaşında olan beş Uygur kadına 7 ila 20 yıl hapis cezası verildi.[126] Mağdurların yurt dışındaki aile üyeleri, akrabalarına ve diğer Uygurlara yönelik tüm suçlamaların uydurma olduğunu iddia ettiği buna benzer pek çok olaylar vardır. Bunlardan yurt dışında akrabası olmayan çoğunluğun durumunu tahmin etmek mümkündür.

I.V. Organ Hırsızlığı

Tıbbın ve gen araştırmalarının gelişmesiyle birlikte günümüzde pek çok organ hastalığında ek tedavi yöntemi olarak kullanılan organ nakli, bir kişinin eksik veya zayıflamış bir organının yerine canlı veya ölmüş bir kişiden sağlıklı bir organın nakledilmesi işlemidir. Organ nakli yapılan tarafların insan olması ve organa ilişkin sorumluluklar, bu konunun sadece tıp çerçevesinde değil, hukuk, ahlak ve inanç çerçevesinden de tartışılmasını zorunlu kılmaktadır.[127]

Kur'an ve Sünnet'te organ nakli konusunu doğrudan ortaya koyan açık bir nas bulunmadığından, günümüzde bu konu fıkıh açısından ele alınırken, konuya ışık tutan genel hükümlü naslara, temel fıkhî hukuk kurallarına dayanılmakta, fayda-zarar ve zaruret açısından konu değerlendirilmekte ve fıkıh literatüründeki bazı çözüm yollarından dolaylı olarak yararlanılmaktadır.[128]

Organ nakline cevaz verenler: Kur'an-ı Kerim'de 'Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur' buyurulmasını[129], canın İslam'da korunması gereken din, can, akıl, nesil ve mal gibi beş zaruri maslahattan biri olmasını, 'Zaruretler yasakları mubah kılar', 'İki kötü durumla karşılaşıldığında, zararı en hafif olan işlenir' ve 'Zararı büyük olan kötülük ortadan kaldırılır'[130] gibi temel fıkhî hukuk kurallarını, İmam Muhammed'in tedavi amacıyla koyun, sığır ve at gibi hayvanların kemiklerini kullanımını caiz gören içtihatlarını,[131] İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel'in sökülmüş diş yerine, eti helal hayvanların veya insanın dişini yerleştirmesini caiz gören görüşlerini[132] delil ve gerekçe olarak göstermişlerdir.

---

[125] Rebecca Wright vd., "Uyghurs in Xinjiang Are Being Given Long Prison Sentences. Their Families Say They Have Done Nothing Wrong" (25 Haziran 2021).

[126] Şöhret Hoşur, "Five Women from Uyghur Family Sentenced to Long Prison Terms in China's Xinjiang", *Radio Free Asia* (Erişim 06 Kasım 2023).

[127] Ahmet Yaman, "Bir Tedavi Yöntemi Olarak Organ Nakli", *Diyanet Aylık Dergi* 208 (Nisan 2008), s.24.

[128] İrfan İnce, "Organ Nakli", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, c.33, s.374.

[129] Diyanet Vakfı, "Mâide", *Kur'an ve Meali* (Erişim 22 Kasım 2023).

[130] Ali Himmet Berki, *Mecelle-i Ahkâmı Adliyye* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), md. 21, 27, 40.

[131] Acar H. İbrahim, "Organ Bağışının Dinimizdeki Yeri" (Atatürk Üniversitesi, 2007), Sayı: 27, s.18-19.

[132] Ahmet Yaman, "Bir Tedavi Yöntemi Olarak Organ Nakli", *Diyanet Aylık Dergi* 208 (Nisan 2008), s.25.

Organ nakline cevaz vermeyenler ise: insanın saygınlığına, ölünün kemiğini kırmanın diri iken kemiğini kırmak gibi olduğuna ilişkin ayet ve hadislere dayanarak organ naklinin 'müsle' gibi bir tür işkence sayılacağını, insan saygınlığının zedeleneceğini, hilkati bozmanın yasak olduğunu ve organların kıyamette şahitlik edeceğini gerekçe olarak göstermişlerdir.[133]

Din İşleri Yüksek Kurulu, Kuveyt Fetva Kurulu, Dünya İslam Birliği Fıkıh Akademisi, Ezher Fetva Kurulu, İslam Fıkıh Akademisi kararlarında ve çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğunun fetvalarında, ölüden diriye organ naklinin caiz olması için: vericinin önceden bağışlamış olması veya ölümünden sonra varislerinin onayının alınması, vericinin tıbben ve hukuken ölümünün kesinleşmesi, organ naklinde zaruretin bulunması, uzmanların organ nakli tedavisi ile hastanın iyileşeceğine dair güçlü kanaatinin olması, organın birer ücret veya menfaat karşılığında verilmemesi gibi şartları belirtilmiştir.

Bu kurumlar ve hukukçular diriden diriye organ naklinin caiz olması için: zaruretin bulunması, vericinin rızası, organ naklinin vericinin sağlığına zarar vermemesi, uzmanların organ nakli tedavisinin başarılı olacağına dair güçlü kanaatinin olması, organ naklinin birer ücret ve menfaat karşılığında olmaması, tıbbi ve teknik imkanlarının yeterli olması gibi şartların gerektiğini, ama kalp gibi hayatın kendisine bağlı organların canlı insandan alınmasının haram olduğunu belirtmiştir.[134]

Çin'de nakil faaliyetlerinde artış olduğu 2001 yılında canlı mahkûmlardan zorla organ toplama iddiaları ortaya çıkmaya başlamış ve Çin web sitelerinin satılık organ reklamı yaptığı tespit edilmiştir.[135] Çin'in idam mahkûmlarını, özellikle de Falun Gong uygulayıcılarını organ bağışçısı olarak kullanma konusunda iyi belgelenmiş bir geçmişi vardır. Organ nakli endüstrisi çok kazançlıdır. Çin'in organ nakli ticaretinin yılda yaklaşık bir milyar ABD doları değerinde olduğu tahmin edilmektedir.[136]

Yıllarca idam mahkûmlarının organlarını kullandığını inkâr eden Çin, bunu ancak birkaç 2012 yılında itiraf etti. Çinli bir sağlık yetkilisi Çin'in önümüzdeki birkaç yıl içinde mahkûmlardan organ toplama işlemini aşamalı olarak sonlandıracağını duyurdu.[137] Çin zaten mahkumların organlarını rızası olmadan aldığı için eleştiriliyordu ve Çinli yetkililer resmi olarak Ocak 2015'te bu uygulamaya son verdiklerini iddia etti.[138]

Çin Mahkemesi olarak bilinen Londra merkezli bağımsız bir uluslararası mahkeme tarafından Haziran 2019'da yayınlanan resmi bir rapor başka bir şeyi daha ortaya çıkarmıştır; Çin Mahkemesi, bazıları hâlâ hayatta olan Çinli mahkûmlardan zorla organ toplamanın devam ettiğini ve günümüze

[133] Hamdi Döndüren, *Güncel Fıkhi Meseleler* (Bursa: Işık Yayınları, 2011), s.100.
[134] Enver Osman Kaan, *Günümüz Fıkıh Meseleleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), s.164.
[135] Saphora Smith, "China Forcefully Harvests Organs from Detainees, Tribunal Concludes", *NBC News* (18 Haziran 2019).
[136] China Tribunal, *Independent Tribunal into Forced Organ Harvesting of Prisoners of Conscience in China: Final Judgement & Summary Report-2019*, s. 42-50.
[137] *BBC News*, "China to Stop Harvesting Executed Prisoners' Organs" (04 Aralık 2014), blm. China.
[138] "Does China Still Harvest Organs of Executed? Doctors Divided", Associated Press, *AP News* (27 Ağustos 2016).

kadar çok daha büyük ölçekte devam ettiğini gösteren çok güçlü kanıtlar bulmuştur. Bu mahkumlar arasında Falun Gong uygulayıcıları ve daha yakın zamanda Uygurlar bulunmaktadır. Ayrıca raporda yalnızca Falun Gong ve Uygurların teste tabi tutulduğu, diğer mahkûmların bu şekilde test edilmediği belirtilmiştir.

Raporda özellikle Uygurlarla ilgili olarak şunlar belirtilmiştir: Uygurlara uygulanan işkence eylemleri ÇKP'nin Uygurlara karşı genel olarak tutarlı bir tutum ve yaklaşımını ortaya koymaktadır; bu tutum doğası gereği sistematiktir ve Uygurları cezalandırmak, dışlamak, aşağılamak, insanlıktan çıkarmak ve küçük düşürmek için tasarlanmıştır. Uygurların rutin olarak düzenli tıbbi testlere tabi tutulmaya zorlandığı açıktır. Çin Mahkemesi, kamplardan sağ kurtulanlarla yapılan görüşmelerde mahkumların fiziksel muayeneden, kan testlerinden, ultrasondan ve röntgenden geçtiğini öğrendi. Mahkeme, bu tür tıbbi testlerin organ fonksiyonunu değerlendirmek için kullanılan yöntemleri oldukça akla getirdiği ve ultrason muayenelerinin kullanımının ayrıca testin iç organların durumuna odaklandığını gösterdiği ve çok sayıda insan tarif edilemeyecek derecede korkunç ölümlerle öldüğü sonucuna varmıştır.[139]

İnsan Hakları İzleme Örgütü 2017'de Sincan'daki Uygurların Çin'in yakın zamanda geliştirdiği "Herkes için Fizik" adlı ücretsiz sağlık programına katılmaları gerektiğini bildirdi. Herkes için Fiziksel Çalışmalar, 12-65 yaş arası tüm sakinlerden DNA örnekleri ve kan grubu bilgilerinin toplanmasını içeriyordu.[140]

Ocak 2020'de Tayvan Haberlerinde, bir görgü tanığı ortaya çıktı ve Çin'de Suudi Arabistanlı hastalarının ‘Helal Organlar' istekleri üzerine canlı Uygur mahkumlardan organ toplandığını anlatmıştır. İslam’ın yasaklanmasına rağmen, zengin Suudi vatandaşları ‘Helal Organ’ elde etmek için Müslüman Uygurların öldürülmesini istemişlerdir.[141]

Canlı insandan organ nakline cevaz verenler, vericinin sağlığının zarar görmemesi gerektiğini ve hayatta kalması ona bağlı olan kalp gibi organların alınmasının haram olduğunu, sağlığa zarar vermeyecek organların nakli için de vericinin rızası alınmasının şart olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle Çin’in Doğu Türkistan'da yaşayan Müslüman Uygurların iç organlarını "Helal Organ" adı altında gizlice satması halinde diğer ülkelerden gelen Müslüman hastaların organ satın alıp değiştirmesinin haram olduğunu, nakil yaptıranların bu suça ortak ve Uygur Müslümanların ölümlerine neden olduklarını söyleyebiliriz.

---

[139] China Tribunal, *Independent Tribunal into Forced Organ Harvesting of Prisoners of Conscience in China: Final Judgement & Summary Report-2019*, s. 42-50.

[140] “China: Minority Region Collects Dna from Millions”, *Human Rights Watch* (blog), 13 Aralık 2017.

[141] Keoni Everington, “Saudis Allegedly Buy ‘Halal Organs’ from ‘Slaughtered’ Xinjiang Muslims”, *Taiwan News* (22 Ocak 2020).

I.VI. İntihar

İntihar sözlükte "Kendini öldürmek" demektir. Bu kelime hadislerde de bu anlamda geçmektedir.[142] İslam'da dinin temel amaçlarından biri olan nefsi koruma ilkesi gereği, kişinin intihar etmesi ve haksız yere başkalarını öldürmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki "Kendinizi öldürmeyiniz" (Nisa 4/29) ve "Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız" (Bakara 2/195) meâlindeki âyetler, fukahaca intiharı yasaklayan açık deliller olarak görülmüştür. Zira bu ayetlerde, kişinin intihar etmesinin veya kendine zarar verecek bir şey yaparak hayatını tehlikeye atmasının yasak olduğu ve kişinin kendi ölümüne yol açacak eylemlerde bulunmaması gerektiği bildirilmektedir.[143] Hadislerde intiharın Cehennem'e götüren büyük bir günah olduğu ve intihar eden kimsenin işlediği amelin aynısıyla cehennemde cezalandırılacağı ifade edilmektedir.[144] Resûl-i Ekrem, intihara karşı duruşunu göstermek için bir intihar eden kişinin cenazesine katılmamış[145] ve bu kişinin namazını sahabeler kılmıştır.[146]

Fakihler intihar eden kişinin büyük günah işlemiş olduğu ancak dinden çıkmış sayılmayacağı hususunda hemfikirdir. Zehebî ve Heytemî kitaplarında intiharı büyük günah olarak ele almıştır.[147] Fakihler intihar eden kişinin cenazesinin diğer cenazeler gibi yıkanması ve Müslüman mezarlığına defnedilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Ancak Peygamber Efendimiz'in intihar eden bir kişinin cenazesine yönelik tutumu nedeniyle cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı meselesi tartışma konusu olmuştur. Ömer b. Abdülazîz, Evzâî ve Ebû Yûsuf intihar edenin cenaze namazını kılmaya cevaz vermemiştir. Hanefi, Maliki ve Şafii fakihlerin çoğu, intihar eden kişi dinden çıkmadığı için cenaze namazının kılınması gerektiği görüşündedir.[148] İbn Teymiyye, bu durumda cenaze namazını halkın kılmasını, ancak din büyüklerinin Hz. Peygamber'e uyarak cenaze namazına katılmamalarını uygun görmüştür.[149]

İnsana hayat, Allah tarafından verilmiştir. İnsan, hayatta ne yiyeceği, ne içeceği, ne giyeceği, neyi yapıp neyi yapmaması gibi bazı işleri seçme özgürlüğüne sahiptir ancak bu özgürlüğün de sınırları vardır. Bir kişinin kendini öldürmesi, Allah'ın ona verdiği özgürlüğün sınırlarını aşar. Can Allah'a ait olduğundan intihar Allah'a karşı isyan sayılır. Dolayısıyla onun intihar ile ölümü aceleye getirme hakkı yoktur. Bu, sahip olmadığı şeye müdahale etmektir. Canı koruma, İslam şeriatının beş külliyatından biridir. İslam dininin öğretileri, insanın dünya hayatında bir geçiş aşamasında olduğunu, asıl hayatın

---

[142] Buhârî, "Ḳader", 5.

[143] Hayati Hökelekli, "İntihar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2000), c.22, s.351.

[144] Buhârî, "Cenaʾiz", 84, 56; Müslim, "Îmân", 175; Müsned, III, 254; Nesâî, "Eymân", 7; Tirmizî, "Ṭıb", 7.

[145] Müslim, "Cenaiz", 978.

[146] Yahyâ b. Şeref Nevevî, *El-Minhac Şerhu Sahih Müslim b. el-Haccac,* (Daru İhyai't Turası'l Arabi, 1972), c.7, s.47.

[147] Zehebî, *El-Kebâʾir* (Beyrut: el-Furkan Kütüphanesi), s. 134-135; İbn Hacer Heytemi, *İslam'da Helaller ve Haramlar*, çev. Lütfi Şentürk-Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1981), c.2, s. 282-288.

[148] Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *El-Mevsuatu'l-Fıkhıyyeti'l Kuveytiyye*, c.6, s.293-294.

[149] İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l Fetâvâ* (Suudi: Mecmeu'l Meliki'l Fahd, 1995), c.24, s.290.

ahiret hayatı olduğunu ve bu hayatın bir imtihan dönemi olduğunu vurgulamaktadır. Binaenaleyh İslam, Allah'a ve ahiret gününe iman ruhuyla, hayat ve onun insana getirdiği sıkıntılar karşısında sabretmeyi, Allah'ın emir ve kaderine teslim olmayı, paniğe kapılmamayı ve Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemeyi tavsiye etmektedir.

Doğu Türkistan'daki kamplarda pek çok kişinin yaşadığı aşırı zihinsel ve fiziksel acılardan dolayı intihar ettiği veya intihara teşebbüs ettiği ortaya çıkmıştır. Eski mahkumlardan biri, işkencenin acımasız ve sürekli olması nedeniyle kendini öldürmeye çalışmıştır.[150] Başka bir eski mahkum, kafasını olabildiğince sert bir şekilde duvara vurarak intihar etmeye çalışmıştır, sonra o tıbbi bir tesiste bilinci yerine gelmiş ve kendisini tekrar öldürmeye kalkışması halinde cezasının yedi yıl uzatılacağı söylenmiştir.[151] Hayatta kalan diğer kişiler de kamplarda sürekli baskı ve işkenceyle karşı karşıya kalırken kendilerinin ve diğer eski mahkumların intihar girişimlerini ve başarılarını anlatıyorlar.[152] Adı geçen kamp şahidi Mihrigül, işkenceye dayanamayıp ölmek istediğini ve polislere kendisini öldürmesi için yalvardığını anlatmıştır.[153]

Raporlara göre Eylül 2018'de ulusal dergi "Literatur Cheviri"nin genel yayın yönetmeni 55 yaşındaki Kayser Kayyum Doğu Türkistan'daki bir ofis binasının sekizinci katından atlayarak intihar etmiştir. Ofis komşusu olan "Xinjiang Daily" adlı başka yayının genel yönetmeni 2017 yılının ortalarında üç Uygur yöneticiyle birlikte kampa götürülmüştü. Sincan Üniversitesi eski rektör yardımcısı Uygur Azat Sultan da Temmuz 2017'de tutuklanmıştı. Kayyum'un kampa götürülme korkusundan dolayı kendini öldürdüğü düşünülüyor.[154]

Bu dünyada insan için en değerli şey candır. Dolayısıyla insan her şeyden vazgeçse bile canından kolay kolay vazgeçmez. Aksine, hayatını korumak ve devam ettirmek için her türlü bedeli ödemeye hazırdır. Doğu Türkistan'daki kamplarda bulunan tutukluların kendilerini öldürmeye çalışmaları ya da gardiyanlardan kendilerini öldürmelerini istemeleri, oradaki işkence ve istismarın insan tahammülünün sınırlarının ötesinde olduğunu gösterir. Kamp dışındaki Müslümanların da kamplara girme korkusuyla kendilerini öldürmeleri, oradaki vahşetin onların zihniyetini ne kadar etkilediğinin kanıtıdır.

II. Temel Hakların İhlal Edilmesi

1. Din Eğitimi

[150] Charlıe Campbell, "Leaked Files Claim to Reveal Details of China's Muslim Camps", Time (Erişim 06 Kasım 2023).
[151] Rob Schmitz, "Ex-Detainee Describes Torture in China's Xinjiang Re-Education Camp", *NPR* (13 Kasım 2018).
[152] Simon Denyer, "Former Inmates of China's Muslim 'Reeducation' Camps Tell of Brainwashing, Torture", *Washington Post* (17 Mayıs 2018).
[153] Marıa Danılova, "Woman Describes Torture, Beatings in Chinese Detention Camp", *AP News* (27 Kasım 2018).
[154] Şöhret Hoşur, "Uyghur Editor of State-Run Magazine Commits Suicide 'Out of Fear' of Detention", *Radio Free Asia* (28 Eylül 2018).

İslam'da ilim öğrenmenin önemi özellikle vurgulanmakta olup, Kur'an ve Hadislerde ilim öğrenmenin her Müslüman için farz olduğuna dair tavsiyeler bulunmaktadır. Buna göre ilim öğrenmek her Müslümanın hakkı sayılmaktadır. Normal şartlarda bağımsız devletlerde Müslüman yöneticiler herkesin eğitim hakkına saygı gösterir ve uygun koşullar oluşturur, ilim sahibi insanlar halk arasında onurlu bir şekilde yaşarlar. Ancak işgal altında yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğu eğitim hakkından, özellikle de İslami ilimleri öğrenme hakkından tamamen veya kısmen mahrum bırakılmaktadır.

Doğu Türkistan'ın işgalinden sonra Çinli komünistler İslami okulları (Medrese) kapatmış, İslamî ilimleri eğitim sisteminden çıkarmış ve Müslüman çocukları ateist ve komünist ideolojiyi öğrenmeye zorlamışlardır.

Çalkantılı tarihi boyunca bir şekilde bağımsızlığını koruyan Doğu Türkistan, 1949 yılında Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) bağlı güçler tarafından işgal edildikten sonra bölge halkının Müslüman olması nedeniyle ideolojisini yaymakta zorluk çeken ÇKP hükümeti, İslamî eğitimin temel kurumları olan medreseleri kapatmış, İslamî ilimleri eğitim sisteminden çıkarmış, Müslümanların İslamî ilimleri öğrenmesini yasaklamış, Müslüman çocukları ateist ve komünist ideolojiyi öğrenmeye zorlamış ve halka önderlik edebilecek dini lider ve aydınları "halk düşmanı" ilan ederek ortadan kaldırmıştır. Bu baskılara karşı 1950-1952 yılları arasında Doğu Türkistan'da on binlerce insanın katıldığı ayaklanmalar yaşanmış ancak bunların tamamı ÇKP birlikleri tarafından şiddetle bastırılmıştır.[155] Raporlara göre işgalden sonra 1949'dan 1953'e kadar Çin idaresi tarafından türlü suçlamalarla tutuklanan, hapsedilen ve işkencelerle öldürülen Doğu Türkistanlıların sayısı 100.000'den fazla olduğu belirtilmektedir.[156] 1966'dan 1976'ya kadar süren "Kültür Devrimi" sırasında İslam, "Dört Gericilik" den biri olarak tanıtılarak yok edilmesi hedeflenmiştir.[157] Camiler yıkılmış, Kur'an'ı Kerim ve diğer dini kitaplar toplanıp halkın önünde yakılmış ve din adamları hapislere atılmıştır. Halkı yönetmek için din adamlarının yerine ÇKP tarafından yetiştirilen ateist kadrolar yerleştirilmiştir. Çin'in bu politikaları, 1980'li yılların başına kadar yaklaşık 30 yıl boyunca Doğu Türkistan halkını din eğitiminden tamamen mahrum bırakmıştır.[158]

1979'da Çin'in yeni lideri Deng Şiaoping'in reform ve dışa açılma politikalarının bir sonucu olarak ÇKP'nin din politikasının şiddeti yumuşama göstermiştir. Çin, İslam Cemiyeti faaliyetlerine yeniden başlamış, dini inançla suçlananların bazıları salıverilmiş, kapatılan camiler yeniden açılmaya başlanmış, devlet yayınlarında Kur'an-ı Kerim basılmış, Müslüman heyetler oluşturularak bu heyetler İslam ülkeleri

[155] Nureddin İzbasar, "Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dinî ve Etnik Baskılar", *insamer.com* (04 Temmuz 2020).
[156] İsa Yusuf Alptekin, *Doğu Türkistan Davası* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992), s.231.
[157] Memet Tohti Atawulla, "Çin'in Doğu Türkistan'daki İslam'a Karşı Savaşı", *İnsicam Dergi*, (05 Ağustos 2023).
[158] Alimcan İnayet, "Doğu Türkistan'da İslam ve Uygur Müslümanları", (2017), s.320.

ve kutsal topraklara ziyarete gönderilmiştir. Çin bunları Müslümanların heyecanını uyandırarak daha aktif çalışmalarını sağlamak ve Ortadoğu'nun dünyanın güç dengesinde önem kazanmasıyla birlikte Çin sınırları içindeki Müslümanlara iyi davranarak İslam dünyasının ilgi ve dostluğunu kazanmak, ticaret ilişkisi kurarak çöken ekonomiyi canlandırmak için yapmıştır.[159]

Bu fırsatla birlikte Doğu Türkistan'da din eğitimi yeniden gelişmeye başlamıştır. Çin rejiminin baskısından kurtulan İslam alimleri, çocukların eğitimi için evlerini okul haline getirmişlerdir. Onlarca yıldır İslami eğitimden mahrum kalan Müslüman halk, çocuklarını bu ev medreselerine göndermiştir. Bazı aileler çocuklarını İslami ilimlerde eğitim almaları için Pakistan, Mısır, Suudi Arabistan gibi ülkelere yollamıştır. Bu yeniden canlanmadan rahatsız olan Çinli yetkililer, 1990'ların başında yeni ortaya çıkan bu İslami eğitimi de yasaklamış ve evde eğitim veren hocaları ve çocuklarını onlara gönderen ebeveynleri cezalandırmıştır. İslamî eğitim işlerine müdahalesi, 18 yaş altı vatandaşların ve devlet memurlarının dine girmesi, camilere gitmesinin kesinlikle yasak olduğu vurgulanmıştır. 1988 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi Halk Hükümeti: "Din adamı yetiştirme hakkı sadece özerk bölgenin Din İşleri İdaresi'ne aittir. Başka hiçbir kurum veya şahısların Kur'an kursu açma veya dini eğitim verme yetkisi yoktur" diye belirtmiştir.[160] Bu kez Çinli yetkililer, din eğitimini kontrol altına almak için Doğu Türkistan'da devlet kontrollü dini eğitim merkezleri kurmuştur. Bu merkezler de daha sonra kapatılmış ve şu anda Doğu Türkistan'da az sayıda öğrencisi olan tek bir İslami eğitim kurumu (Sincan İslam Enstitüsü) bulunmaktadır. Bu kurum ile İslam dünyasına propaganda yapmak[161] ve Komünist Partiye sadık din adamları yetiştirmek amaçlanmıştır.[162]

2014'ten beri Çinli yetkililer, Doğu Türkistanlıların evlerini denetlemek için devlet memurlarını görevlendirerek onları 7/24 gözetim altına almıştır ve ebeveynlerin çocuklarına Kur'an ve dua gibi temel İslami bilgileri öğretme fırsatını tamamen ortadan kaldırmıştır. Pakistan, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye gibi ülkelerdeki öğrencilerin velilerine tehdit ederek çocuklarını geri getirmeye zorlamış ve geri dönenleri hapsetmiştir. Çinli yetkililer, Müslümanların dini materyalleri gönüllü olarak polise veya camilere teslim etmeleri gerektiğini, bunu yapmayanların ise yakalanmaları halinde ağır cezalarla karşı karşıya kalacaklarını duyurmuştur. Bundan korkan Doğu Türkistanlı Müslümanlar, evlerindeki Kur'an-ı Kerim ve dini malzemeleri camilere teslim ederek, sokaklara bırakarak veya nehre atarak cezadan kaçmak zorunda kalmıştır.[163]

[159] June Teufel Dreyer, *Çin'deki İslam Cemaati* (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, 1984), s.18-19.
[160] Li Jinxin, *Şicnan'daki Din Değişmeleri Tarihi* (Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 2005), s.441.
[161] Ali Ünal, "Xinjiang İslamic İnstitute Seeks Expanded Number of Students", *Daily Sabah* (27 Eylül 2016).
[162] Atawulla, "Çin'in Doğu Türkistan'daki İslam'a Karşı Savaşı", 05 Ağustos 2023.
[163] Atawulla, "Çin'in Doğu Türkistan'daki İslam'a Karşı Savaşı", 05 Ağustos 2023.

Çin, 29 Mart 2017'de 'Radikalizme Karşı Mücadele Genelgesi'ni kabul ederek Doğu Türkistan'da 1 Nisan 2017'de "Dini Aşırılıkla Mücadele ve Ortadan Kaldırma Yasası"nı uygulamaya başladığını duyurmuştur. Bu yasa maddelerinde göre dini aşırılık şöyle tanımlanmıştır:

'Dini teşvik etmek ve yaymak, dini faaliyetler düzenlemek ve bu faaliyetlere katılmayı teşvik etmek, din adamlarına ve dini faaliyetlere mali destek vermek, düğün, cenaze ve miras işlerine dini karıştırmak, gayrimüslimlerle birlikte yaşamayı ve ilişki kurmayı reddetmek, devlet televizyonu ve radyosundaki (dine ve ahlaka aykırı) eğlence amaçlı yayınları izlemeyi, dinlemeyi reddetmek ve vatandaşları bu tür yayınlardan uzak durmalarını teşvik etmek, "Helal ve Haram" kavramıyla insanların modern yaşam tarzına müdahale ederek devlete ve bireylere zarar vermek, tesettüre uygun giyinmek, dini sembol ve süslerle süslemek ve başkalarını buna teşvik etmek, sakal ve bıyık bırakarak, çocuklara dini isimler vererek dindarlığı teşvik etmek, dini nikah kıydırmak ve nikahtan dini hukuk yolu ile boşanmak, çocuklara dini bilgiler öğretmek amacıyla devlet okullarındaki eğitimini etkileyerek Çin'in devlet eğitim sistemine karşı çıkmak, dini içerikli makaleler, kitaplar, CD'ler, videolar vb. üretmek, sahip olmak, yayınlamak, dağıtmak, satmak, saklamak, kopyalamak, okumak ve görmek, ikiden fazla çocuk yaparak devletin doğum kontrolü uygulamalarına karşı çıkmak'.[164]

Çinli yetkililer tüm İslami ders kitapları ve materyallerini yasaklamış,[165] dini kitap ve materyalleri yok etmiştir.[166] Bu tür malzemelere sahip olan kişiler görüldüğünde toplama kamplarına veya hapishanelere gönderilmiştir.[167]

2017 yılında Çin hükümeti, Mısır hükümetiyle iş birliği yaparak Ezher Üniversitesi'nde okuyan birçok Uygur öğrenciyi önce aileleriyle tehdit ederek, sonra tutuklayarak Çin'e geri getirmiş ve hapse atmıştır.[168]

Özetle, günümüzde Doğu Türkistan'daki Müslümanların İslami ilimleri öğrenme hakları ellerinden alınmış, dinlerini öğrenemiyor ve öğretemiyorlar, kutsal kitapları olan Kur'an-ı Kerim'i dahi evlerinde bulunduramamaktadırlar. Müslüman çocuklar devlet okullarında komünist ideolojiye ve Çin kültürüne dayalı zorunlu eğitimle büyümektedir.

2. İbadetler

[164] Erkin Emet, "Çin'in Din Politikası: Doğu Türkistan'daki Uygur Müslümanlarına Yapılan Dini Baskılar", s.328-329.
[165] Jon Sharman, "Muslims in China Told to Hand Over Their Qurans or Face 'Harsh Punishments'", *The Independent* (29 Eylül 2017).
[166] Ma Xiagu, "İslamic Schools Shuttered, 100,000 Qurans Burned", 30 Mart 2020.
[167] Atawulla, "Çin'in Doğu Türkistan'daki İslam'a Karşı Savaşı", 05 Ağustos 2023.
[168] Nour Youssef, "Egyptian Police Detain Uighurs and Deport Them to China", *The New York Times* (07 Temmuz 2017), blm. World.

İbadet, "itaat etmek, kulluk etmek, ilah edinmek" anlamına gelir. Dini bir terim olarak, eylem ve niyetlere göre ödüllendirilen, Allah'a saygı ve yakınlığı ifade eden "bilinçli itaat"tir. Allah'a ibadet, itaat ve saygının en üst derecesidir. Kur'an'da insanın Allah'a ibadet etmek için yaratıldığı (Zariyat, 51/56) ve tüm peygamberlerin insanları Allah'a ibadete davet ettikleri bildirilir. (Bakara, 2/83). İslam'da ibadetler, insanın insana değil, Yaratıcısına kul olduğunun göstergesidir. İslam hukukçuları, şehadet getirip Müslüman olduktan sonra akıllı ve olgun her Müslümana namaz, zekât, oruç ve haccın farz olduğu konusunda hemfikirdir.

Doğu Türkistan'da Müslümanların ibadet etme ve dini faaliyetlere katılma hakları ihlal edilmiştir. 2008 yılında Çin hükümeti, Pekin Olimpiyatları'nın güvenliğini bahane ederek Doğu Türkistan'da dini nikahlar, cenaze törenleri, kutsal mekanları ziyaret etmek ve halka açık ortamlarda ibadet etmek dahil olmak üzere 23 tür dini faaliyeti yasaklamıştır. Hükümet ayrıca Doğu Türkistan'da devlet çalışanları, polisler, kamu görevlileri, öğretmenler, öğrenciler, işçiler, Çin Komünist Partisi üyeleri ve emekli memurların camilere giremeyeceği yönünde bir genelge yayınlamıştır. Güvenlik personelleri camiye giren ve çıkanları takip eder hâle gelmiştir. Dini faaliyetlerde bulundukları tespit edilen devlet görevlileri ve memurlar; para cezası, hapis veya işten çıkarma cezasına çarptırılmıştır. 18 yaşın altındaki çocuklar ve üniversite öğrencilerinin camilere girmesi veya Kur'an eğitimi dahil dini eğitimler alması yasaklanmış ve çocukların eğitim döneminde camilerde namaz kıldığı tespit edilirse veliler cezalandırılmıştır. Üniversite öğrencileri ise okullarından atılma riskiyle karşı karşıya kalmıştır.[169]

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki Müslümanların zekât, sadaka ve fitre vermesini yasaklamıştır. Doğu Türkistan'ın işgalinden 10 yıl sonra yani 1959'da, Pekin'den gelen bir siyasi emirle: İslam'ın kamusal hukuk davalarına müdahalesi, dini şahitlik, miras hukuku, suçluların kırbaçlanması, camilere imam atanması, tasavvuf şeyhlerine bağlılık, üç "talak" kelimesiyle kadınları boşama, dini nikah, din eğitimi, özellikle çocuklara dini eğitim vermeyi yasaklama, cami ve medreselerin vakıf arazilerine el koyma, din adamlarını tarlalarda zorla çalıştırma, zekat, sadaka ve fitre vermeyi yasaklama vs. kararlar hızla uygulanmaya başlamış ve dine olan kontrol gün geçtikçe sıkılaştırılmıştır.[170] 2015'da zekât, sadaka ve fitre yasakları da dahil olmak üzere İslam'ı kısıtlamayı amaçlayan çok daha fazla kararlar çıkarılmıştır.[171]

[169] Emet, "Çin'in Din Politikası: Doğu Türkistan'daki Uygur Müslümanlarına Yapılan Dini Baskılar", s.326-327.
[170] Muhammed Şirif, "Çin'in Uygurlara Yönelik Dinî Politikaları" (Erişim 05 Ocak 2024).
[171] Muhabir Gülçehre, "Doğu Türkistan'da Politikayı İhlal Ederek Oruç Tutanlar Polise İhbar Ediliyor", *Radio Free Asia* (Erişim 05 Ocak 2024).

Ramazan ayında memurlar, işçiler, öğretmenler ve öğrencilerin oruç tutmaları yasaklanmış, "su, yemek ve sigara ikramı" gibi uygulamalarla oruçları kontrol edilmiş ve iftarda evlerine gitmeleri engellenmiştir. [172]

Çin hükümeti zaman zaman Doğu Türkistan'daki Müslümanların hac ibadetini yerine getirmelerine de izin vermemiştir. 1999 yılında Doğu Türkistanlı 1.200 Müslüman hac ibadeti için yurtdışına çıkmak üzereyken pasaportlarına Çinli yetkililer tarafından el konulmuş, itirazlar neticesinde 122 kişi tutuklanmıştır.[173] 2015 yılında Çin hükümeti Müslümanların özel hacca gitmelerini yasaklamıştır. Her türlü cezayı göze alıp hac yapmak için Suudi Arabistan'a gelen hacılar Doğu Türkistan'a döndüklerinde kaçak hac nedeniyle yargılanmış ve çeşitli sürelerdeki hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Avusturya'nın başkenti Viyana'da Çin'in Doğu Türkistan'daki hak ihlallerine karşı düzenlenen protestoda Uygur Türkü Mahbube, annesi, babası ve erkek kardeşinin Çin hükümeti tarafından hapsedildiğini, anne ve babasının hacca gitmekten dolayı 18 yıl hapis cezasına çarptırıldığını anlatmıştır.[174]

3. Tesettür

Sözlükte "perde koymak, örtünmek, bir şeyin içinde veya arkasında gizlenmek" anlamlarını taşıyan tesettür kelimesi, bir fıkıh terimi olarak Müslüman erkek ya da kadının örtünmesi gereken yerlerini şeriata uygun bir şekilde örtme yükümlülüğünü ifade eder. Bir kimsenin örtmesi gereken ve başkasının bakması haram olan yerlerine "avret yeri" denir. Tesettür giyim, kadın ve erkeklerin avret yerlerini kapatmalarını sağlayacak şekilde tasarlanan giyimdir.

Evlenmeleri caiz olan cinslerin biri diğerinin yanında olunca avret yerlerini örtmesi gerektiğinde görüş birliği vardır. Müslümanlar yıkanma, tuvalet gibi ihtiyaçlar dışında, namaz içinde veya dışında avret yerlerini örtmesi farzdır. Buna göre, bir kimsenin temiz elbisesi bulunduğu halde, kimsenin olmadığı bir odada çıplak olarak kılacağı namaz sahih olmaz.[175]

Çin Komünist Partisi yönetimi, kadınların giyim tarzlarına ve başörtüsü kullanımına müdahale ederek Doğu Türkistan'da kadınlara yönelik çeşitli kısıtlamalar uygulamıştır; bu kısıtlamalar arasında camilere giriş yasağı da bulunmaktadır. 2011 yılından itibaren Çinli yetkililer, Doğu Türkistan'da "Sincan Kadın Güzellik Vakfı" adıyla bir politika başlatmışlardır. Bu politika kapsamında, kadınların kısa etekler ve şık elbiseler giyerek bu kurumun belirlediği standartlara uygun şekilde sokağa çıkmaları

[172] Erkin Emet, "Çin'in Din Politikası: Doğu Türkistan'daki Uygur Müslümanlarına Yapılan Dini Baskılar", s.327-328.
[173] Ataullah Şahyar, "Hür Doğu Türkistan Sempozyumu: Gündelik Yaşamda Karşılaşılan İhlaller", (İHH Araştırma Yayınları Birimi, 1.baskı, 2010), s.128.
[174] Utkan Haber, "Doğu Türkistan'da Hac İbadeti Gerçekleştirdikleri İçin 18 Yıl Hapse Mahkûm Edildiler" (05 Ocak 2020).
[175] İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr* (Mısır), c.I, s.375.

teşvik edilmiştir.[176] Doğu Türkistan'da şehir sokakları ve kırsal alanlardaki posterlerde, başı açık yürümenin medeniyet ve güzellik, başörtüsü takmanın ise gericilik ve hoşgörüsüzlük olduğunu vurgulanmıştır. Reklamlarda, Çin'in Doğu Türkistan halkına dini kıyafetleri yasakladığı ve açık kıyafet giymeye teşvik ettiği ifade edilmiştir. Bu politika özellikle Doğu Türkistan'ın güney illerinde sıkı bir şekilde uygulanmıştır. Bu politikanın bir parçası olarak kadınlara başörtüsü yasağı getirilmiş ve Çin güvenlik güçleri evlere baskınlar düzenleyerek kadınların giyimine müdahale etmeye başlamıştır. Çin güvenlik güçlerinin kadınların kıyafetlerini denetlemeye yönelik kampanyaları, evlere yapılan baskınlarla artmış ve 2013'ten sonra Çin medyasının "şiddet olayları" olarak nitelendirdiği çatışmalara yol açmıştır. Çin, 2014'ten bu yana Doğu Türkistanlı kadınların başörtüsü takmasını yasaklamış ve önceden başörtüsü ve peçe takan kadınlar hapishanelere veya toplama kamplarına gönderilmiştir.[177]

2013 yılında Çin yetkilileri, Doğu Türkistan'daki örtülü kadınların tüm kişisel bilgilerini kayıt altına almıştır. "Bulakso İlçesinin Onuncu Köyünde Örtülü Kadınların Genel Durumu" başlıklı formda kadına ilişkin şu bilgiler yer almıştır: adı, soyadı, yaşı, eğitim düzeyi, adresi; ne kadar süredir örtündüğü ve neden türban taktığı; dini eğitimini ne zaman, nerede ve kimden aldığı; eşinin kişisel bilgileri vb.

Çin'den sızdırılan ve daha sonra "Karakaş Listesi" olarak anılan gizli belgede, toplama kamplarına nakledilen 600 kişinin kişisel bilgileri ve kamplara götürülme nedenleri yer almıştır. Bu belge, birçok kadının yalnızca başörtüsü taktığı için toplama kamplarına götürüldüğünü ortaya koymuştur.

Bu haklar, insanın temel hakları arasında yer almasına rağmen, Doğu Türkistan'daki Türk Müslüman kadınlardan tamamen gasp edilmiştir. Kadınların dini inançlarının gerektirdiği kıyafetleri giymeleri yasaklandığı gibi, belden aşağısını örten kıyafetler giymeleri de yasaklanmıştır. Belden aşağısını örten kıyafetler giyen kadınlar, bulundukları yerde durdurularak kıyafetleri doğrudan kesilmiştir. Hükümet gözlemcileri, uzun elbise giydiği tespit edilen Doğu Türkistanlı kadınların avlularında bile elbiselerini kesmiştir.[178]

4. Sakal

Sakal kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde zikredilmiş (Taha 20/94), ancak sakal kesme ya da bırakma hükmünden bahsedilmemiştir. Hz. Peygamber hadislerde sakal bırakmayı yaratılışa uygun davranışlar arasında saymıştır.[179] Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sık sakallı olduğu, sakalının eninden

---

[176] Xiaoxia Li, "Xinjiang'daki Nüfus Değişiklikleri Analiz Raporu (**新疆地区人口**变动情况分析报告)", Tianshan.com (2021); Doğu Türkistan insan hakları izleme Derneği, *Çin'in Doğu Türkistan'daki Kadınlara Yönelik İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Rapor,* ETHR, (2022), s.18.

[177] BBC News, "Çin Urumçi'de peçeyi yasaklıyor", *BBS News Türkçe* (2014); Doğu Türkistan insan hakları izleme Derneği, *Çin'in Doğu Türkistan'daki Kadınlara Yönelik İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Rapor*, ETHR (2022), s.19.

[178] Doğu Türkistan insan hakları izleme Derneği, *Çin'in Doğu Türkistan'daki Kadınlara Yönelik İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Rapor, ETHR* (2022), s.19-21.

[179] Buhârî, "Libâs", 62; Müslim, "Ṭahâret", 56

ve boyundan kısalttığı, bazı kişilerden dağınık saç ve sakallarını düzeltmelerini istediği kaydedilmiştir.[180]

Hz. Peygamber ve sahabenin sakal konusundaki söz ve uygulamalarını inceleyen fakihler, sakalın hükmü hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Fakihlerin çoğunluğu sakal bırakmayı Müslümanların şiârı ve dini bir emir olarak görmüş ve sakal kesmeyi haram saymıştır. Hanefi fakihler ise sakal kesmeye 'tahrimen mekruh' tabiri kullanmıştır.[181]

Uygur Türklerini Çin'in toplumuna dönüştürmeye ve onlardan bir parça hâline getirmeye yönelik politikalar Doğu Türkistan'da ciddi şekilde uygulanmıştır. Çin yönetimi 2017 yılından önce Müslüman kadınların gözünü korkutmak için başörtülü kadınların alışveriş merkezleri, benzin istasyonları, hastaneler, hükümet binaları, bankalar ve daha birçok kurumlara girmeleri için başlarını açmalarını zorunlu kılmıştır.[182] 2017 yılında Kur'an-ı Kerim dahil dini kitapları bulundurmak ve okumak, ibadet etmek, sakal bırakmak, başörtüsü takmak ve uzun etek giymek "aşırılık" olarak değerlendirilerek kamplarda aylarca süren işkenceye ve hapis cezasına düçar olmuşlardır.[183]

III. Aile Hukukuna Dair Meseleler

1. Zorla Evlendirme

İslam aile hukukunda dini inanç farkı evliliğin önündeki geçici engellerden biridir. Gayrimüslim kavramı; kâfir, müşrik, mürted ve ehlikitap gruplarına mensup kişileri kapsamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Müslüman bir erkeğin kafir veya müşrik bir kadınla evlenmesini, Müslüman bir kadının da kafir veya müşrik bir erkekle evlenmesini doğrudan yasaklayan ayetler bulunmaktadır. Ayrıca Müslüman bir erkeğin, Ehl-i Kitap'tan gayrimüslim kadınlarla evlenmesine izin veren ayet de mevcuttur. Ancak Müslüman bir kadının Ehl-i Kitap'tan bir erkekle evlenmesine doğrudan hükmeden ayet yoktur. Müslüman bir kadının Ehl-i Kitap bir erkekle evlenmesinin yasak olduğu hükmünün Kur'an'ın dolaylı ayetleri, Sünnet ve İcma ile sabit olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmektedir.[184]

Bu nedenle Doğu Türkistan toplumunda Çinliler ile evlenmek kabul edilemez bir davranış olarak görülmüştür. Doğu Türkistan'ın 2000 ile 2010 yılları arasında tüm Çin'de Çinlilerle en düşük evlilik

[180] *Muvaṭṭa*, "Şa'r", 7.
[181] İbn Âbidîn, c.2, 418; Cezîrî, c.2, 45-46.
[182] Doğu Türkistan Maarif Derneği, "Doğu Türkistan'da Başörtüsü ile Hastaneye Bile Girmek Yasak", 21 Kasım 2013.
[183] Ömer Faruk Madanoğlu, "İçinden Çıkılmaz Bir Mesele: Doğu Türkistan", *Gzt* (08 Mayıs 2023); "Doğu Türkistan İçin Müslüman Ülkelere Çağrı", *İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı* (Erişim 12 Şubat 2024).
[184] Tuba Karahan, *İlk Dönem Müfessirlerinin Gayrimüslimlerle Evlilik Konusundaki Görüşlerinin Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi* (Sakarya Üniversitesi, Yüksel Lisans Tezi, 2019), s.6.

oranına sahip olduğu kaydedilmiştir.[185] Çin Komünist Partisi yönetimindeki 56 etnik grup arasında Uygur Türklerinin diğer etnik gruplarla evlenme oranı yüzde 1,05 olmuştur.[186]

Tibet'te Çinliler ile Tibetliler arasındaki evlilik politikasının ardından Çin hükümeti, kısa sürede Doğu Türkistan'da da Uygur-Çin evliliğini teşvik etme ve destekleme politikaları uygulamaya başlamıştır. Çin hükümeti yetkilileri, 25 Ağustos 2014'te Doğu Türkistan'ın Çerçin ilçesinde uygulanacak 'Çinliler ve Diğer Etnik Halkların Evliliğini Teşvik ve Desteklemeye Yönelik Özel Yönetmelik'i yayınlamıştır. Bu düzenlemede, Çinlilerle evlilik teşvik edilmiş ve bu ailelerden doğan çocukları destekleyen çok cömert hediyeler belirlenmiştir. Uygur kadınlarla evlenenlere beş yıl süreyle her yıl 10.000 Yuan ödül ve işsizlik durumunda istihdam da bu ödüle dahil edilmiştir. 2018 yılında Çin kaynaklarında yayınlanan makalelerde Çinliler ile diğer etnik gruplar arasındaki evliliğin ulusal entegrasyonun sağlanmasında çok önemli bir adım olduğu, evlilik oranlarının ulusal entegrasyonun en büyük göstergesi olduğu dile getirilmiştir.[187]

Doğu Türkistanlı Müslüman kadınların Çinlilerle evlenmesi Çin hükümetinin desteklediği ve teşvik ettiği bir politika haline gelmiştir. Bu politika, toplama kamplarının kurulmasıyla birlikte devlet otoritesinin görünmez bir baskı unsuruna dönüşmüştür. Çinli yetkililer, Doğu Türkistan'da devam eden zorla evlendirme politikalarının gizlenmesi amacıyla sosyal medya platformlarında Uygur kızlarını Çinlilerle evlenmeye teşvik etmekte ve ailelerine baskı yapmaktadır. Doğu Türkistanlı ebeveynler kızlarının bir Çinliyle evlenmesini kabul etmezlerse sorunlu bir ideolojiye sahip oldukları düşünülerek toplama kamplarına götürülmektedir. Doğu Türkistanlı kızlar kendileri evlenmeyi kabul etmemeleri halinde aile üyelerinin toplama kamplarına gönderilme tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.[188] Çin Komünist Partisi toplama kamplarındaki görgü tanıklarından Zumret Davud'un aktardığına göre: Belediye başkanları, aile üyeleri toplama kamplarına götürülen kızlara, Çinlilerle evlenmeleri halinde ebeveynlerinin veya kamptaki akrabalarının serbest bırakılmasına yardımcı olacaklarını söylemekteler. Nitekim Çinli erkeklerle zorla evlendirilen kızların aileleri serbest bırakılıyor. Zumrat Davud ayrıca, Urumçi'de yaşayan üç çocuklu bir ailede dindar babanın 20 yıl hapis cezasına çarptırıldığını, Çinli yetkililerin anneyi, 18 yaşındaki kızını Çinli bir erkekle evlendirmezse eşi gibi 20 yıl hapis cezasına

---

[185] Guancha Zhe, "**正确**认识维汉通婚现象，使维汉通婚恢复正常化，破解影响民族团结的关键问题_风闻 (Uygur-Çin Evlilikleri Olgusunu Doğru Bir Şekilde Anlayın, Uygur-Çin Evliliklerini Normalleştirin ve Ulusal Birliği Etkileyen Temel Sorunları Çözün" (2018).

[186] Li, X., "**中国各民族**间族际婚姻的现状分析 (Çin'deki Çeşitli Etnik Gruplar Arasındaki Evliliğin Statükosunun Analizi). **新疆社会科学院** (Xinjiang Sosyal Bilimler Akademisi)" (Erişim 15 Ocak 2024).

[187] Guancha Zhe, "**正确**认识维汉通婚现象，使维汉通婚恢复正常化，破解影响民族团结的关键问题_风闻 (Uygur-Çin Evlilikleri Olgusunu Doğru Bir Şekilde Anlayın, Uygur-Çin Evliliklerini Normalleştirin ve Ulusal Birliği Etkileyen Temel Sorunları Çözün" (2018).

[188] ETHR, *Doğu Türkistan'da Kadınlara Yönelik Uyguladığı İnsan Hakları İhlalleri,* s.13.

çarptırılacağı ve diğer iki çocuğunun da yetim kamplarına gönderileceği ile tehdit ettiğini, kızın ise annesi ve iki kardeşini korumak için Çinli bir erkekle evlendiğini söylemiştir.[189]

2. Doğum Kontrolü, Zorunlu Kürtaj ve Kısırlaştırma

İslam'da toplumun temeli sayılan aile kurumuna büyük önem verilmiş ve bu kurumun korunması ve sağlıklı bir şekilde işleyerek Müslümanlar sayısının çoğalması için bir takım dini ve hukuki tedbirler alınmıştır. Kur'an'da bekarlara evlenmeleri emredilmiş ve evlilik kurumunun maddi kaygılarla zayıflatılması istenmemiştir. (Nûr, 24/32). Peygamberimiz de eş seçerken kocasına sadık ve doğurgan eşler tercih edilmesini tavsiye ederek kıyamet gününde kendisine inananların sayısının çokluğuyla diğer ümmetlere karşı gurur duyacağını belirtmiştir.[190] Bu tür naslar, İslam'ın neslin çoğalması ve devamını vurguladığını ve haklı bir gerekçe olmadan doğum kontrolünün kullanılmasını onaylamadığını ortaya koymaktadır.

Çin, 'Aile Planlama Politikası' adı altında Doğu Türkistan Müslümanlarının çoğalma haklarını ihlal etmiştir. 1986 yılından itibaren Doğu Türkistan'ın nüfus yapısının değiştirilmesi konusunda oldukça sert bir politika izlenmiştir. Çin hükümetinin hedefi Doğu Türkistan'daki Müslüman Türk nüfusunu ortadan kaldırıp yerine Çinlileri yerleştirmek olmuştur.[191]

Doğu Türkistan'daki doğum kontrol politikası evlenme yaşı, çocuk sahibi olma zamanı ve çocuk sayısı üzerindeki kontrolleri içermiştir. Hamile olma durumu bile resmi izne tabidir. Yıllık doğum oranları doğum kontrolü limitleriyle sınırlı tutulmuştur. 1986 yılından itibaren Doğu Türkistan'ın kırsal kesimlerinde üçten, kentlerinde ise ikiden fazla çocuk sahibi olmak yasaklanmıştır. Yönetmelik dışında hamile olduğu tespit edilen kadınların çocukları zorla kürtaj edilmiştir.[192] Hamileliğini gizleyip başka şehirlere gidip plan dışı çocuk sahibi olan ebeveynlere 2.685 dolar civarında para cezası verilmiştir. 2014'ten sonra limit dışı çocuk sahibi olanlara, para cezaların yanı sıra ceza kampına götürülme veya hapis cezasına çarptırılma gerekçe haline gelmiştir. Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki yüz binlerce kadını uzun süredir düzenli hamilelik testleri yaptırmaya, doğum kontrolü için Rahim İçi Araç (RİA) Spiral kullanmaya veya kürtaj yaptırmaya zorlamıştır. Kayıt dışı işlemleri hariç, Doğu Türkistan'da 2014 yılında 200.000'den fazla kadın spiral takmaya zorlanmıştır. 2018 yılında bu sayı %60 artarak 330.000

[189] "Olay ve Tartışma, Sayı 12: Dünya İnsan Hakları Günü ve Doğu Türkistan'daki Soykırım", haz. Istiqlal TV.
[190] Buhârî, *"Nikâh", 2*.
[191] ETHR, *Doğu Türkistan'da Kadınlara Yönelik Uyguladığı İnsan Hakları İhlalleri*, s.5.
[192] Umut Erdoğan- Abdurrahim Yıldız, "İslam Dünyasının Bir Parçası Olarak Doğu Türkistan Meselesi İçin Öneriler", *İSAM*, s.345.

civarına çıkmıştır. Hükümet istatistiklerine göre Uygurların çoğunlukta olduğu Hotan ve Kaşgar şehirlerinde doğum oranı 2015'ten 2018'e kadar yüzde 60'tan fazla düşmüştür.[193]

Çin'in Doğu Türkistan'da doğum kontrol politikası uygulanması neticesinde milyonlarca kürtaj yapılmıştır. Yalnızca Hotan Eyaleti'nde 1992 yılında 3 ve 4 aylık 7.100 hamile kadına kürtaj gerçekleştirilmiştir.[194] Çin'in Doğu Türkistan halkına yönelik zorunlu doğum kontrolü çalışmalarına katılan, Çin'in zulmünden korkup Türkiye'ye gelen bir kadın doktor, 20 yıl içinde Çin hükümetinin talimatıyla ekip içinde köy köy gezip bütün kadınları toplayarak doğum kontrol merkezlerine götürdüklerini, genç kadınlara zorla doğum kontrol cihazları takıldığını, limit dışında hamile olan kadınlara zorla kürtaj ve kısırlaştırılma ameliyatına tabi tutulduğunu, kendisinin zorla doğum kontrolü, kürtaj, kısırlaştırma ve rahim alınması dahil olmak üzere en az beş ila altı yüz operasyona katıldığını, yaptıklarından çok pişmanlık duyduğunu söylemiştir.[195] Şahitlerin ifadesine göre Çinli yetkililer, üçüncü çocuğuna hamile olan kadınların karnındaki dokuz aylık olan bebeklerine bile kürtaj yapmıştır.[196]

Doğu Türkistan'da, 1986 yılında "Doğum Planlama Yasası" adı altında kürtajla paralel olarak kısırlaştırma da uygulanmaya başlamıştır. 12 Eylül 1992 tarihinde Hükümet tarafından yayımlanan gazete haberine göre 1991 yılında yalnızca Hotan'ın Karakaş bölgesinde ameliyat ile 18.700 Müslüman kadın kısırlaştırılmıştır.[197] 2013 yılından sonra Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye gelen 300 Uygur kadını üzerinde yapılan test neticesinde yüzde 27'sinin kısırlaştırıldığı ortaya çıkmıştır. Çin genelinde 2016'dan 2018'e kadar kısırlaştırma oranı düşmüş ancak Doğu Türkistan'da bu oran 7 kat artmıştır. Hükümetin 2019 yılında Hotan'da evli tüm genç kadınların yüzde 34'ünün kısırlaştırılması için özel bütçe ayırdığı bilinmektedir.[198] Yapılan araştırmalar ve raporlar Doğu Türkistan'daki Müslümanları kısırlaştırmanın oldukça yaygın bir durum olduğunu,[199] doğum oranı 2017-2019 yılları arasında %15,88'den %8,14'e (%48,7) ve doğal nüfus artış oranının %11,40'tan %3,69'a (%67,6) düştüğünü göstermiştir.[200] Bağımsız

[193] Melis Ozoglu, "Çin, Uygur Türklerini Doğum Kontrole Zorluyor; Uzmanlar Uygulamayı 'Soykırım' Olarak Niteledi", *euronews* (29 Haziran 2020).
[194] Ahmet Türköz, *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları* (İstanbul Üniversitesi, 1998), s.50.
[195] Ozan Barış Erim, "Uygur Türkü Doktor, Çin'in Uyguladığı Etnik Temizliği Anlattı" (Erişim 23 Ocak 2024).
[196] "Anne Karnındaki Bebeğe Çin Zulmü", *Milliyet* (06 Temmuz 2015).
[197] Türköz, *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları*, s.50.
[198] Sertaç Aktan, "Doğum Kontrolü ve Kısırlaştırma ile Uygur Nüfusu Azaltılıyor", *euronews* (03 Ağustos 2020).
[199] Adrian Zenz, *Sterilization, Iuds, and Mandatory Birth Control the Ccp's Campaign to Suppress Uyghur Birthrates in Xinjiang*.
[200] Adrian Zenz, "A Response to the Report Compiled by Lin Fangfei, Associate Professor at Xinjiang University", *Medium* (blog), 16 Ekim 2020.

araştırmalar, Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal etmesinden sonra Doğu Türkistan'daki doğum oranı ve doğal nüfus artışının 1973, 1986 ve 2017 yıllarında üç kez büyük oranda düştüğünü göstermiştir.[201]

Nüfus tarih boyunca önemli bir güç devşirme kaynağı olmuştur. Günümüzde gelişmiş ülkeler bile durgun ya da azalan nüfusları artırmaya yönelik önlem ve teşviklerden yararlanmaktadır. Günümüz İslam hukukçuları bunları dikkate alarak, nüfus planlaması ve doğum kontrolü politikalarının İslam dünyasını zayıflatmayı amaçladığını, İslam'ın genel ilke ve hedefleriyle bağdaşmadığını ileri sürmekte ve genel bir sosyal politika olarak uygulanmasına karşı çıkmaktadır.[202]

3. Çocuklara İslami İsimler Verilmesinin Yasaklanması

İslam'da çocuklara güzel isim vermek ebeveynlerin görevidir. Peygamber Efendimiz (sav) çocuklara verilecek isimleri seçerken dikkatli olunması gerektiğini belirterek şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde kendi adınızla ve babalarınızın adıyla çağrılacaksınız, bu nedenle kendinize güzel isimler seçin".[203]

2015 yazında Doğu Türkistan'ın Hotan Vilayetindeki yerel yönetim, kız ve erkek çocuklara "aşırılık"la ilişkilendirilen 22 ismin yasaklandığını duyurmuştur. Yasaklanan isimler arasında erkekler için Seyfullah, Nasrullah ve Mücahid, kızlar için ise Aişa, Fatima ve Muslima gibi Müslüman isimleri yer alıyordu. Bu yasak isimleri alan Uygur çocukların ebeveynleri çocuklarının adlarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde çocukların yasaklı isimlerle okuma şansı bulamadıkları yönünde haberler de gelmeye başlamıştır.[204] Nisan 2017'de ÇKP, "Azınlık İsimlendirme Kuralları"nda Uygur ve Müslüman isimlerine yönelik bir yasak daha yayınlamıştır. Ancak yasak bu kez tüm Doğu Türkistan bölgesini kapsamıştır. Yasaklanan isimler listesinde daha önce yasaklanan isimlerin yanı sıra "Muhammed", "Medine" ve "Mekke" gibi Müslüman isimleri de yer almıştır. Doğu Türkistan'daki, özellikle kırsal bölgelerdeki Uygurlar için, bu yeni isimlendirme kısıtlaması, yasak isimlere sahip çocukların nüfus sistemine kaydedilmesinin resmi olarak reddedilmesiyle birleşmiştir. Bu, ailelerin yasağa uymaması durumunda çocuklara sağlık, eğitim ve nihayetinde iş ve emeklilik hakları gibi temel hizmetlerin sağlanamayacağı anlamına gelmiştir.[205] Bu zorlayıcı taktik ÇKP'nin Uygurlara boyun eğdirmek için kullandığı birçok taktikten biridir.

---

[201] Xiaoxia Li, "Xinjiang'daki Nüfus Değişiklikleri Analiz Raporu (**新疆地区人口**变动情况分析报告)", Tianshan.com (Erişim 02 Şubat 2024).

[202] Rahmi Yaran, "Doğum Kontrolü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.9, s.494-495.

[203] Ebu Dâvûd, "Edeb", 61.

[204] Eset Suleyman, "Chinese Authorities Ban Muslim Names Among Uyghurs in Hotan", *Radio Free Asia* (Erişim 02 Şubat 2024).

[205] Javier C. Hernandez, "China Bans 'Muhammad' and 'Jihad' as Baby Names in Heavily Muslim Region", *The New York Times* (25 Nisan 2017), blm. World.

4. Çocukları Ebeveynlerinden Ayırma

Sözlükte "çocuğu kucağına almak, yanına almak ve beslemek" anlamındaki hidâne, İslam hukukunda küçükler ve onların hükmünde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla belli şahıslara tanılan hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. İslâm hukuk doktrininde velâyet, çocuğun bakım, gözetim ve terbiyesini kapsayan daha üst bir kavramdır ve velâyet ile hidâne arasında yakın bir bağ ve iç içelik vardır. Anne ve baba evlilik birliği devam ettiği sürece çocuğun bakım, gözetim ve terbiyesini birlikte üstlenecektir.[206]

2017 yılında Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki Müslümanlara yönelik toplu tutuklamalara başlamasının ardından, ebeveynleri kamplara götürülürken yüz binlerce çocuk bakıma muhtaç hâlde bakıcısız kalmıştır. Çin rejimi, toplama kamplarına gönderilen kişileri terörist olmakla suçlamış ve çocuklarına yardım edenleri de toplama kamplarına göndermiştir. Bu nedenle kimse ebeveynleri toplama kamplarına götürülen çocuklara yardım etmeye cesaret edememiştir. Şahitlerin ifadesine göre, ebeveynleri toplama kamplarına götürüldüğü için suya düşüp boğulan, açlıktan veya soğukta ölen çok sayıda çocuğun cesedi bulunmuştur.[207]

Çin hükümeti, 2017 yılının ortasında ebeveynleri toplama kamplarına götürülen çocukları toplamak için yeniden yatılı çocuk eğitim merkezleri kurmuştur. Çin Eğitim Bakanlığı'nın resmi internet sitesindeki bilgiye göre, Doğu Türkistan'ın şehir ve kasabalarında 7 bin 778 yatılı çocuk eğitim merkezi açılmış ve bu merkezlerdeki çocukların sayısı 1.439.800'e ulaşmıştır.[208] Araştırmacıların raporlarına göre 2017'den 2019'a kadar sadece ebeveynlerinden koparılıp çocuk eğitim merkezlerine götürülen Uygur çocuklarının sayısı 880.500'den fazladır.[209]

Çin hükümeti 2017 yılında Uygur, Kazak ve Kırgız Müslümanlara okullarda ana dillerinin müfredat ve eğitimden kaldırıldığını ve müfredatın Çince olacağını duyurmuştur. Bu kısıtlamalar Çin anayasasını ve özerk bölge yasalarını ihlal etse de zorla uygulanmıştır. Çin sosyal medyasında Müslüman Türk ailelerin çocuklarının anaokulundan itibaren Çinli öğretmenlerin gözetiminde Çin dilini ve kültürünü öğrenmeye ve benimsemeye zorlandığını gösteren çok sayıda kanıt ortaya çıkmıştır.[210]

Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki Müslüman çocukları ebeveynlerinden ayırıp ilkokuldan itibaren zorunlu yatılı okullara yerleştirmesi, ana dilleriyle eğitim görmelerini ve dini bilgileri

[206] Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1998), c.17.

[207] Xiang Yi, "Children of Detained Uyghurs Left to Fend for Themselves", 06 Ağustos 2019.

[208] "Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi 2018 Yılı Çocuk Anaokulu Yönetim ve Denetim Raporu 政府信息公开年报_新疆维吾尔自治区教育厅" (Urumçi) (Erişim 06 Şubat 2024).

[209] Lily Kuo, "Chinese Detention 'Leaving Thousands of Uighur Children Without Parents'", *The Guardian* (16 Ekim 2020), blm. World news.

[210] Yücel Tanay, "Doğu Türkistan'da Anadilde Eğitim Yasak" (Erişim 08 Şubat 2024).

öğrenmelerini yasaklamasının amacı, onları aile gözetimi ve terbiyesinden, İslam'dan, İslami değerler ve kültürden ayırıp asimile etmek olduğunu gösteriyor.

5. Aile Mahremiyetinin Çiğnenmesi

Gizli, kişiye özel, korunmuş gibi manaları olan 'mahrem' kelimesi yaklaşılması yasak olan 'haram' kavramı ile aynı kökten gelir. Mahremiyet, bir kişinin şahsına mahsus kalması gereken, diğer insanların öğrenmelerini istemediği fiziksel, bilgisel ve mekânsal sınırları, özel ve gizli alanlarıdır. Mahremiyet, kişinin kendi sınırlarını çiğnetmemesi ve başkalarının sınırlarını çiğnememesi bakımından insana verilen kıymetin bir ifadesidir. Allah Teala insanın mahremiyet ihtiyacından dolayı, ayetlerde karı kocanın birbirine örtü olduğunu bildirmiş (Bakara, 2/187) ve çocuklar, hizmetçiler gibi aile üyelerinin yetişkinlerin odasına izinsiz girmemesini emretmiştir. (Nûr, 24/58-59). Her iki cinsin mahremiyetini korumak amacıyla haram bakışlardan kaçınılması emredilmiş ve farklı cinsin farklı ortamlarda örtmeleri gereken beden asgari miktar olarak belirtilmiştir. (Nûr, 24/30-31). Peygamber (s.a.v.) bir yabancının evine izinsiz bakmayı, araştırmayı ve insanların mahremiyetine tecavüz etmeyi kesinlikle yasaklayarak: "Bir kimsenin izinsiz olarak başkasının evinin içine bakması helal değildir. Eğer bakarsa o eve girmiş demektir" buyurmuştur.[211] Mahremiyetin ihlali, kişilerin izni ve rızaları dışında özel hayatlarına girilmesi, kişisel bilgi ve belgelerine erişilmesi, özel konuşmalarının dinlenmesi anlamına da gelmektedir.

Çin, 2016 yılında "Tek Aile Olmak" kampanyasını başlatarak hükümet yetkililerini iki ayda bir Doğu Türkistan'ın güneyindeki Müslüman Uygurların evlerini ziyaret edip denetlemeye göndermiştir. Bu kampanyada yaklaşık 110.000 memurun görev yaptığı tahmin ediliyor.[212] Aralık 2017'de Çin, Doğu Türkistan'da "Akraba Haftası" adı verilen bir program başlatarak yerel yönetim yetkililerinden bir hafta boyunca Uygur ailelerinde kalmalarını istemiştir.[213] Evde kalma bileşenini içeren bu program, ÇKP tarafından dayatılan yeni bir istilacı gözetim ve sosyal kontrol düzeyini ortaya çıkarmıştır. Program kapsamında bir milyondan fazla hükümet yetkilisi bir hafta boyunca Uygurlarla birlikte evlerinde yaşamak üzere gönderilmiştir.[214] Müslüman aileler kamplara gönderilme korkusuyla bu zorunlu ziyaretleri reddedememiştir. Bu ziyaretlerin amacı Müslüman aile yaşamını gözlemlemek ve Çince konuşarak, sorular sorarak, ulusal bayramları birlikte kutlayarak dindarlık ve "aşırılık" belirtilerini aramak olmuştur.[215] Hükümet belgeleri, bu ziyaretler sırasında ailelerin kişisel bilgileri, siyasi ve dini

[211] Tirmizi, "Salat", 148.
[212] Wang Maya, "China: Visiting Officials Occupy Homes in Muslim Region | Human Rights Watch", 13 Mayıs 2018.
[213] Joyce Huang, "Stepped-up Surveillance of Uighurs Sends 'Relatives' into Homes", *Voice of America* (26 Aralık 2017).
[214] Jiang Steven, "Chinese minority Uyghurs forced to welcome Communist Party into their homes | CNN" (Erişim 10 Şubat 2024).
[215] Maya, "China".

görüşleri hakkında bilgi vermelerinin istendiğini ve evlerdeki dini unsurlar veya sembollerin tespit edilmesi ve bunlara el konulmasını içerdiğini ortaya koymaktadır.[216]

Evde kalma programının en rahatsız edici yönlerinden biri, Uygur hanelerindeki kadınlar ve çocuklar üzerinde yarattığı etkidir. Çoğu durumda bu hanelerdeki Uygur erkekleri kamplarda hapsedildikleri için ortalıkta yoktur. Ailelerin yanında kalan hükümet yetkililerinin çoğu erkektir. Hükümet yetkilileri tarafından yayınlanan çevrimiçi fotoğraflar, ailelerin ve onların "misafirlerinin" birlikte yemek hazırlamak, ev işleri yapmak, çocukları beslemek ve eğitmek, aynı yatakta uyumak gibi ev içi faaliyetlerde bulunduğunu gösteriyor.[217]

Kocaları ve oğulları kamplara gönderilen, kendinin ve çocuklarının inançlarını, ibadetlerini, kimliklerini ve geleneklerini bastırmaya zorlanan bu kadınların acılarını hayal etmek zor değil. Çin hükümetinin bu programları yalnızca mahremiyetin ihlali değil, aynı zamanda Müslüman ailelerin huzuru, saygısı ve güvenliğine olan saldırıdır.

[216] Steven, "Chinese minority Uyghurs forced to welcome Communist Party into their homes | CNN".
[217] Hoshur, S., "Male Chinese 'Relatives' Assigned to Uyghur Homes Co-Sleep with Female 'Hosts'", *Radio Free Asia* (Erişim 10 Şubat 2024); Maya, "China".

İKİNCİ BÖLÜM

Doğu Türkistan'dan Hicret, Direniş ve Ayaklanma

1. Hicretle İlgili Meseleler

Sözlükte "terk etmek, bırakmak, ayrılmak, ilişkisini kesmek, göç etmek" anlamına gelen hicret kelimesi isim olarak "kişinin herhangi bir şeyden bedenen, lisanen veya kalben ayrılıp uzaklaşması" demektir; ancak bu kelime daha çok "bir yerin terkedilerek başka bir yere göç edilmesi" anlamında kullanılmıştır. İslami terminolojide ise özelde Hz. Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü, genelde ise fitne ve küfür beldesinden, dini akide ve amellere izin verilmemesi sebebiyle Allah'ın rızasını kazanmak için nefsin bağlandığı ve tamah ettiği vatan, yurt, aile, mal, dünya vb. nimetleri ve hatıralarından vazgeçip Allah'ın emirlerini tercih ederek dini yönden emin bir yere göç etmeyi ifade eder.[218]

Gayrimüslim ülkelere hicret etme konusuyla ilgili literatür incelendiğinde, klasik görüşlerin iki temel çizgide seyrettiği görülür. Hanefîler, Şafiiler ve Hanbelîler bu meseleye çeşitli kriterlerle yaklaşıp esnek bir yapı oluşturarak ılımlı görüşlerin gelişmesine imkân sağlamışlardır. Hanefilerden İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), başlangıçta farz kılınan hicretin daha sonra neshedildiğini belirtmiş ve bu nedenle Müslümanların, inançlarını korudukları sürece gayrimüslimlerin kontrolündeki bölgelerde yaşamanın yasak olmadığı sonucuna varmıştır.[219] Hanbelîler'den İbn Kudâme (v. 620/1223) ve Şâfiîlerden İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), dinin izhar edilmesi ve vâcibâtın yerine getirilmesinin mümkün olmadığı ülkelerden hicret etmenin vâcip, bu şartların sağlanabildiği gayrimüslim ülkelerden hicret etmenin ise müstehap olduğu görüşünü benimsemiştir.[220] Mâlikîler genel olarak, gayrimüslim ülkelerde hicret ve ikametin cevazı için "gayrimüslimlerin kanunlarına tabi olmama" prensibini belirleyerek bu konuda herhangi bir esneklik göstermemiştir. Malikilerden Sahnûn (ö. 240/854), İmam Mâlik'in (ö. 179/796) "Bir Müslüman, şirk hükümlerinin uygulanacağı gayrimüslim ülkelere gitmemelidir" dediğini ve Müslümanların hicret amacıyla bile olsa bu ülkelere gitmelerini kesinlikle uygun bulmadığını ifade etmiştir.[221]

Bu iki temel çizginin ortaya koyduklarından istifade eden bazı çağdaş düşünürler, Habeşistan ve Hudeybiye örneklerini ele alarak, Müslümanların bir İslam devleti mevcut olmasına rağmen hicretle yükümlü tutulmadıklarını, günümüz dünyasının değiştiğini ve ülkeler arasındaki farkların azaldığını

[218] Ahmet Önkal, "Hicret", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Şubat 2024).
[219] Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997), c.1, s.126.
[220] İbn Kudâme, *Muğnî* (Mısır: Mektebetu'l Kahire, 1968), c.9, s.295.
[221] Sahnûn, *El-Müdevvenetü'l-Kübra*, (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2014), c.3, s.278.

vurgulayarak, geçmiş dönemlerle kıyaslanamayacak kadar çok sayıda Müslümanın gayrimüslim ülkelerde yaşadığını, diğer bir ifadeyle Müslümanların yaklaşık üçte birinin artık gayrimüslim yönetimi altında hayatlarını sürdürdüklerini öne sürmüşler ve bu durumu önceki alimlerin öngörülerinin ötesinde bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda, çağdaş düşünürlere göre, meseleye çözüm getirme konusunda en belirgin kriter, bu gerçeği dikkate alarak görüş belirtmektir.[222]

2. Müslüman Ülkeye Hicret ve Sorunlar

Fakihler, gayrimüslimlerin hâkimiyeti altındaki Müslümanların hicret etmelerinin hükmü ve bu durumda yaşamalarının caiz olduğu koşullar hakkında farklı görüştedirler. Bazı fakihler asıl meselenin, Müslümanların dinlerini izhar edip yaşamalarına izin verilip verilmediğine bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.[223]

a. Hicrete Cevaz Verenler

Hanbeli âlim İbn Kudame (ö. 620/1223), Müslümanların şartlarına göre hicretle ilgili üç türlü durumda bulunduğunu belirtmiştir:

1. "Vacibin, kendisi olmaksızın tamamlanamadığı şey de vaciptir" kaidesine göre hicret, dinlerini izhar edemeyen ve dini vecibelerini yerine getiremeyen Müslümanlar için vaciptir.
2. Yaşadığı gayrimüslim ülkelerde dinini izhar edebilen, dini vecibelerini yerine getirebilen ve hicret etme imkânı olan Müslümanların, gayrimüslimler arasında münkerlere şahit olmaktan kurtulmaları, kendilerini geliştirip Müslümanlara katkıda bulunabilmeleri için hicret vacip değil müstehaptır.
3. İkrah, zayıflık veya hastalık nedeniyle hicret etme imkânı bulamayan Müslümanlar için hicret ne vacip ne müstehaptır.[224]

b. Hicrete Cevaz Vermeyenler

İmam Şafii, darülharb'de kendine güvenli bir yer bulabilen ve oradan İslam'ı yaymak için hiçbir engelle karşılaşmayan bir Müslümanın hicret etmesinin haram olduğunu söylemiştir. Öte yandan, bir yerde Allah'a isyan mevcut ise, oradaki Müslümanların durumu değiştirmeye gücü yetiremiyorsa ve oradan ayrılma imkânı varsa, hicretin farz olacağı, ama Müslümanların gitmeye gücü yetmiyorsa, hicret zorunluluğunun kalkacağını belirtmiştir.[225]

---

[222] Muhammad Khalid Masud. *Being Muslim in a Non-Muslim Polity: Three Alternate Models* (20 Mar 2007), s. 119-120.
[223] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl* (Mısır: Daru Taybe, 1997), c.6, s.251-252.
[224] İbn Kudâme, *Muğnî* (Mektebetu'l Kahire, 1968), c.9, s.294.
[225] Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Ravzatü't-Talibîn* (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), c.7, s.474-475.

Şâfiîler'den Şirbînî'ye (ö. 977/1570) göre, kendini savunabilen ve tecrit edebilen Müslümanların darülharp'te kalmaları vaciptir. Çünkü Müslümanların bu şartlarda bulundukları yerler dârülislâm olmuştur. Eğer Müslümanlar orayı terk ederlerse buralar yeniden darülharbe dönüşür.[226]

İbn Hacer el-Askalânî, Hz. Aişe'nin hicretin sebebine "din hususunda zulme maruz kalmaktan korkmak" olarak işaret ettiğini öne sürer. Hükmün varlığı ve yokluğu illetin varlığına ve yokluğuna bağlı olduğuna göre, Hz. Aişe'nin ifadesinden yola çıkarak, zulme uğrama endişesi olmaksızın Allah'a ibadet edilebilen bir yerden hicret etmenin vacip olmadığını belirtmiştir.[227]

Çin, Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra yürüttüğü baskıcı politikaları, sistematik soykırım ve asimilasyon nedeniyle Doğu Türkistan'da yaşayan Müslüman Uygur Türkleri anayurtlarını terk ederek bazen bireysel, bazen toplu halde Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Türkiye gibi Müslüman komşu ülkeler başta olmak üzere 50'den fazla ülkeye hicret etmek zorunda kalmıştır.[228] Bu hicretler kaçak ve resmi olmak üzere iki şekilde gerçekleşmiştir.[229] 2014-2015 yılları arasında, Doğu Türkistanlı bir grup Uygur hicret amacıyla Çin'in güney illerinden kaçak yollarla Vietnam, Tayland ve Malezya'ya geçerek oradan Türkiye'ye ulaşmıştır. Gelen Uygurların anlattıklarına göre, hicret sırasında çocuk ve yaşlıların da içinde bulunduğu yaklaşık 200 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu dönemde Tayland ve Malezya üzerinden Türkiye'ye hicret eden Uygur Türklerinin sayısı yaklaşık 7500 kişiye ulaşmıştır.[230] Türkiye'deki Uygurların sayısına ilişkin resmi bir istatistiki bilgi bulunmamakla birlikte bu sayının 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Onların çoğu din ve kültürlerini korumak için Türkiye'de yaşamayı tercih etse de bir kısmının ekonomi ve güvenlik nedeniyle Avrupa, Amerika, Kanada gibi ülkelere hicret etmek istediği düşünülüyor.[231]

Doğu Türkistan'dan hicret etmek neredeyse olanaksız olduğundan çeşitli sıkıntıların ardından farklı ülkelere hicret eden Müslümanlar, sığınma taleplerinde bulundukları bazı ülkelerde güvenlik ve aileleri parçalanma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.[232]

c. Güvenlik Sorunları

[226] Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1994), c.6, s.55.
[227] İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî (*Mısır: el-Mektebetu's Selefiyye, 1970), c.6, s.670.
[228] ETHR, *Birleşmiş Milletler'in Doğu Türkistan Tutumu Raporu* (2022.), s.7.
[229] Dilnaz Saipedinov, *Uluslararası Azınlık Hakları Bağlamında Uygur Türklerinin Durum* (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s.65.
[230] Erkin Emet, *21 Yüzyıl Uygur Dramı Göç* (Ankara: Akçağ yayınları, 2018), s.12.
[231] Remzi Ataman, *Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri: Kayseri Örneğ* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), s.84.
[232] ETHR, *Birleşmiş Milletler'in Doğu Türkistan Tutumu Raporu*, s.7.

Bir Müslümanın gayrimüslim bir ülkeden Müslüman bir ülkeye hicret etmesi ve ülkesinin onun kendilerine iadesini talep etmesi durumunda, fakihler geri gönderme konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüştür:

1. Fakihler, Kur'an-ı Kerim'deki "Eğer onların mümine kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin" (Mümtehine, 60/10) ayetinden yola çıkarak, Müslüman kadınların kâfirlere haram olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, kadınların genellikle yumuşak kalpli ve çabuk öfkelenebilen bir yapıya sahip olmaları, ayartılma korkusunun bulunması ve kadınların erkeklerden farklı olarak genellikle kaçıp kurtulma imkânlarının daha sınırlı olması gibi bazı gerekçeleri de dikkate alarak, Müslüman bir kadının gayrimüslim bir ülkeye geri gönderilmesinin caiz olmadığını ifade etmişlerdir.[233]
2. Fakihler, Müslüman bir erkeği gayrimüslim bir ülkeye geri gönderme konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır:
    a. Hanbelilere göre, şiddetli ihtiyaç hâlinde ve menfaatin belirgin ve açık olması şartıyla, gayrimüslimlerle yapılan bir anlaşmaya Müslüman bir erkeğin geri gönderilme şartı dahil edilmesi caizdir. Hanbeliler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hudeybiye Antlaşması'nda bu şartı kabul ettiğini ve şartı yerine getirerek Ebu Cendel ve Ebu Basir'i geri gönderdiğini delil olarak göstermiştir.[234]
    b. Şafii ve Maverdi'ye göre, gayrimüslimlerle yapılan bir anlaşmaya dinine ve hayatına zarar gelmeyeceğine inanılan bir Müslümanın geri gönderilme şartı dahil edilmesi caizdir, aksi takdirde geri gönderilmeyecektir.[235]
    c. Malikilere göre, gayrimüslimlerle yapılan bir antlaşmaya Müslüman bir erkeğin geri gönderilme şartı dahil edilmesi caizdir. Ancak, böyle bir şart, bundan daha büyük bir korku olmadan caiz değildir.[236]
    d. Hanefi mezhebi ve İbn Hazm'a göre, Müslüman bir erkeği gayrimüslim ülkeye geri gönderme şartı caiz değildir, çünkü geri gönderme hükmünde kadın ve erkek arasında bir fark yoktur. Müslüman bir erkeği gayrimüslimlere iade etmenin zararı daha ağırdır.[237]

Müslüman erkeğin antlaşma gereğince gayrimüslim devlete geri gönderilme konusu üzerinde ittifak edilen bir konu değildir. Ama günümüzde gayrimüslim ülkelerin ellerine düşen Müslüman esirlere yaptıkları, Guantanamo zindanlarında yaşananlar, Irak'taki Ebu Gureyb, Afganistan ve Çin

[233] İbnü'l-Cevzî, "Zadü'l Mesir Fi İlmi't Tefsir" (Beyrut: Daeu'l Kitabi'l Arabi, 1.basım, 2009), c.4, s.272.
[234] Ali b. Süleymân El-Merdâvi, *El-İnsaf Fi Marifeti'r Racih Min'el Hilaf* (Kahire: Daru'l İhyai't Turasi'l Arabi, 1956), c.4, s.214.
[235] Şafii, *El-Umm*, (Beyrut: Daru'l Marife, 1990), c.4, s.202; Mâverdi, "El-Havi'l-Kebir fi Fıkhi Mezhebi'l-İmam Eş-Şafi'i" (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1994), c.14, s.360.
[236] Ahmed b. Muhammed Es-Sâvi, "Bulgatü's-Salik li-Akrabi'l-Mesalik", (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2015), c.2, s.317.
[237] İbn Hazm, "El-Muhalla bi'l Asar" (Beyrut: Daeu'l Kutubi'l İlmiyye, 1998), c.5, s.326.

hapishanelerindeki skandallar, hakaret, aşağılama, psikolojik ve fiziki işkenceler, kişisel ve dinsel onurun ihlali ve tarihin tanık olmadığı bir şekilde tüm hakların gasp edilmesi, Hanefi fakihlerin görüşünün tercihe şayan görüş olduğunu, daha ziyade İslam hukuku ve genel amaçlarının bu görüşü gerektirdiğini gösteriyor.[238]

Günümüzde Çin, Türk ve Arap ülkeleri de dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesiyle suçluların iadesi antlaşmaları imzalamıştır. Bu antlaşma Çin ile Türkiye arasında 13 Mayıs 2017'de Pekin'de imzalanmıştır. Çin Ulusal Halk Kongresi, 26 Aralık 2020'de anlaşmayı onaylamıştır. Türkiye tarafında ise anlaşma 26 Nisan 2019'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş, ancak Çin'in Doğu Türkistan'da Uygur Türkeri'ne yönelik insan hakları ihlalleri hakkındaki tartışmalar nedeniyle anlaşma onaylanmamıştır.[239]

Haziran 2016'da Çin ile Mısır arasında bilgi alışverişi ve terörle mücadele konusunda anlaşma imzalanmıştır.[240] Bu yıllarda Doğu Türkistanlı birçok öğrenci, Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde eğitim görüyordu. Nisan 2017'de Çin hükümeti, Mısır'daki Doğu Türkistanlı öğrencileri aileleri ile tehdit ederek 20 Mayıs'a kadar Doğu Türkistan'a dönmeleri gerektiğini ifade etmiş, aksi takdirde ebeveynlerinin tutuklanacağını bildirmiştir. Bu bildiriden sonra, öğrencilerin yarısından fazlası evlerine dönmeye karar vermiştir. Ancak geri dönen öğrenciler sınırda veya evlerinde tutuklanmıştır. Tutuklanan öğrencilerin bir kısmı hapishanelere, bir kısmı ise ceza kamplarına gönderilmiştir. Diğer öğrenciler ise, geri dönen arkadaşlarının karşılaştığı koşulları öğrendikten sonra geri dönmekte tereddüt etmiştir.[241] 4 Temmuz 2017 akşamı Mısır devletinin polis güçleri, Kahire'nin Medinet-i Nasir bölgesindeki Doğu Türkistanlı öğrencileri tutuklamaya başlamıştır. Uygur öğrenciler evlerinde, restoranlarında ve sokaklarında tutuklanarak Mısır dışına çıkmaları engellenmiş, birçoğu kaybolmuş ve akıbetleri hâlâ bilinmemektedir. Gözaltına alınan Yalkun Tursun ve Şamsuddin Ahmed, Tora Hapishanesi'ndeki gözaltına alınanların sayısının 95'e ulaştığını, onların 45 ve 50 kişilik olarak ikiye gruba ayrıldığını ve bu süreçte 11 gün boyunca üç Çinli yetkili tarafından sorguya çekildiklerini ifade etmiştir.[242] Kaynaklar, bu baskın ve tutuklamaların, Doğu Türkistan'da ceza kampları kurarak Müslümanları geniş çaplı tutuklayan Çin hükümetinin talebi üzerine gerçekleştirildiğine inandıklarını ifade etmiştir.[243]

[238] Muhammad El-Mahdeli, *El-Adaletu'd Devliyye fi'l İslam, Ususuha ve Kavaiduha* (Suudi: Daru'l Emel, 2022), s.186-187.
[239] Timuçin Köprülü, "Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti Suçluların İadesi Andlaşmasına Dair Hukuki Bir Değerlendirme", (Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Makalesi, Yıl 2021), Cilt: 9 Sayı: 1, s.89.
[240] Jiaying, C., "Mısır Ile Çin'in Ortak Işbirliği Uygur Öğrenciler Iade Edildi (埃及與中國聯手圍捕 遣返維吾爾族學生)", *Taiwan News* (2017).
[241] Gülchehre, "Mısır'daki Uygur öğrenciler acı çekmektedirler 1", *Radio Free Asia* (2017).
[242] ETHR, *Diasporadaki Doğu Türkistanlılara Yönelik Hak İhlalleri- Mısır Örneği Raporu* (Haziran 2021), s.20.
[243] Al-Jazeera, "Kahire Müslüman Uygur Öğrencileri Tutukladı", *Al-Jazeera.net* (2017).

İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW), 7 Temmuz 2017'de Mısır hükümetinden tutuklanan Doğu Türkistan vatandaşlarını Çin'e iade etmemesini talep etmiştir.[244] Aynı gün Uluslararası Af Örgütü de uluslararası topluma Mısır hükümetinin Doğu Türkistan halkını Çin'e iade etmesinin engellenmesi çağrısında bulunmuştur. Çağrıda, tutukluların iade edilmesi halinde Çin'de aşağılayıcı muameleye ve cezaya maruz kalacakları belirtilirken, uluslararası toplumun kendi ülkelerinin diplomatlarına ve Mısır İçişleri Bakanlığı'na mektup yazması istenmiştir.[245] Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) 10 Temmuz 2017'de resmi internet sitesinde, Mısır'da Doğu Türkistanlı öğrencilere yönelik göz altıların devam ettiğini, 6 Temmuz'da 12 öğrencinin Çin'e zorla iade edildiğini, 22 öğrencinin farklı havalimanlarında iade edilmek üzere tutuklu bulunduğunu, 80 öğrencinin Kahire Havalimanı'nda, 20'sinin ise İskenderiye ve Hurgada Havalimanlarında gözaltında olduğunu açıklamıştır.[246]

Şu ana kadar Mısır ve Çin hükümetleri tarafından kaç Doğu Türkistanlının Çin'e iade edildiğine dair bir açıklama yapılmamıştır. Ancak Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Örgütü (ETHR) 'nün uluslararası haber kuruluşlarından topladığı bilgiler ve tutukluların diğer ülkelerde yaşayan aile üyeleri ve arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeler neticesinde en az 24 Uygur'un Çin'e iade edildiği teyit edilmiştir. Hem Mısır'dan mezun olan öğrencilerin hem Çin tehdidi nedeniyle gönüllü olarak geri dönen öğrencilerin, hem de Mısır hükümeti tarafından yakalanıp Çin'e iade edilen öğrencilerin ceza kamplarına veya cezaevlerine gönderildiği, bazılarının ceza kamplarında öldüğü, bazılarının 10 ile 15 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldığı, bazılarının ise halen ceza kamplarında tutulduğu ortaya çıkmıştır.[247]

Son yıllarda Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Tayland ve Vietnam gibi ülkeler, Çin ile aralarında imzalanan "Suçluların İadesi Antlaşması" çerçevesinde Doğu Türkistanlı muhacirleri gözaltına alarak Çin'e iade etmiştir. Bu nedenle Çin ile Türkiye arasında 2017 yılında imzalanan "Suçluların İadesi Antlaşması", başta Türkiye'deki Doğu Türkistanlılar olmak üzere diasporadaki Doğu Türkistanlıları endişelendirmiş ve birçok Uygur, Avrupa, Kanada, ABD gibi ülkelere gitmeyi tercih etmiştir.[248]

d. Aile Hukuku Problemleri

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Doğu Türkistan'daki Müslümanlar dinlerini korumak ve zulümden kaçmak amacıyla başka ülkelere hicret etmişlerdi. Çin rejimi, 2017 yılından bu yana Doğu Türkistan'da

[244] "Human Rights Watch, Egypt: Don't Deport Uyghurs to China", 2017.
[245] "Uluslararası Af Örgütü. Uygur Öğrenciler Çin'e Zorla Geri Götürülme Riski İle Karşı Karşıya Kaldılar (Uighur Students at Risk of Forcible Return to China).", 2017.
[246] UNHCR, "Round-Ups of Uyghurs Continue as Egypt, China Condemned by Rights Groups. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bürosu", *Refworld* (Erişim 21 Mart 2024).
[247] ETHR, *Diasporadaki Doğu Türkistanlılara Yönelik Hak İhlalleri- Mısır Örneği Raporu* (2021), s.27-31.
[248] ETHR, *Diasporadaki Doğu Türkistanlılara Yönelik Hak İhlalleri- Mısır Örneği Raporu*, s.35.

yaşayan Müslümanlara yönelik baskıları artırmış, Doğu Türkistan'da yaşayan ve yurt dışından dönen veya zorla Çin'e iade edilen bir milyondan fazla Müslümanı tutuklayarak cezaevlerine ve toplama kamplarına göndermiştir. Bu nedenle, Doğu Türkistan'da ve diasporada kadınlar kocalarından, erkekler ise karıları ve çocuklarından ayrı kalmıştır. Çin, muhacirlerin aileleri ve akrabalarıyla iletişim kurmalarına ve Doğu Türkistan'da yaşayanların yurtdışına çıkmalarına engel olmuştur.

Doğu Türkistan'da tutuklanan muhacirlerin kadınları ve çocukları Türkiye'de ve diğer ülkelerde nafaka veya konut olmadan korumasız kalmışlardır. Muhacir kadınlar, üç veya dört yıl boyunca kocalarını beklemişler, ancak kocaları ailelerinin yanına dönememiştir. Bu süreçte, kadınlar eşlerinin yokluğu ve çocuklara tek başlarına bakmaları nedeniyle çeşitli psikolojik, eğitimsel, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlar. Bazı kadınlar maddi yardım alsa da bu yardımlar ihtiyaçlarını karşılamamıştır. Bu durumda kocaları süresiz veya uzun süreli hapis cezalarına çarptırılan ve kocalarının akıbetini dahi bilemeyen bazı kadınlar boşanmak zorunda kalmıştır. Çünkü kocaları hayatta olsa bile, Doğu Türkistan'daki mevcut durumda pasaportlarını alıp hanımlarının yanına dönme imkânı yoktur.

15 Şubat 2020 tarihinde, Çin hapishanelerinde veya ceza kamplarında kalan Doğu Türkistanlı kadınların kocalarından boşanmaya ilişkin taleplerini görüşmek üzere İstanbul'da bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Suriye, Filistin ve Türkiye'den Dr. Ahmed Saîd Havva (Suriye Alimler Birliği Başkanı), Dr. Vasfi Ebu Zeyd, Prof. Dr. Kemal Yıldız ve Prof. Dr. Mehmet Erdoğan (Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü), Dr. Celal Erbay, Dr. Abdülaziz Rahmatullah El-Ezheri (Doğu Türkistanlı), Dr. Alamcan Bogda (Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doğu Türkistanlı) ve diğer bilim insanları katılmıştır. Onlar Doğu Türkistanlı Müslüman kadınların meselesini tartışmış ancak tek bir görüşte fikir birliğine varamamışlardır. Türk Fetva Komitesi, Doğu Türkistan Alimler Birliği'ne bu konuyu incelemesi talimatını vermiştir. Çünkü diğer ülkelerin alimleri bu kadınların durumlarını tam olarak bilmemekteydi. Bu nedenle Doğu Türkistan Alimler Birliği'nden bir heyet, bu konuyu Malikilerin "Hâkim adaletsiz olduğunda veya ona ulaşmanın mümkün olmadığı her konuda adil Müslümanlardan oluşan bir cemaat hâkimin yerini alır"[249] (yani bir ülkede Müslümanların sorunlarıyla ilgilenen bir İslami kurum yoksa, O ülkedeki Müslüman alimler İslam mahkemeleri yerini alarak Müslümanların sorunlarıyla ilgilenirler) kaidesine göre meseleyi ele almak ve problemleri çözmek için oluşturulmuştur.

İnceleme ve soruşturmanın ardından heyet, Doğu Türkistanlı kadınlar ile kocaları arasındaki evliliğin amaçlarına ulaşılamadığı ve bu kadınların uzun süredir uğradığı maddi ve manevi zararın giderilmesi gereken bir haksızlık olduğu kanaatine varmıştır. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"Onlarla iyilikle geçinin"* (Nisa, 4/19) ve Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Zarar vermek ve*

[249] Muhammed b. Ahmed Dusuki Maliki, *Haşiyetu'd Dusuki Ala Şerhi'l Kebir* (Beyrut: Daru'l Fikr 2016), c.2, s.519.

zarara zararla karşılık vermek yoktur".[250] Heyet, Malikilerin "Mahkûmun eşinin talep etmesi ve zarar iddiasında bulunması halinde, tutukluluğundan bir yıl sonra boşanmasının caiz" olduğu görüşüne dayanmıştır.[251] Daha önce de belirtildiği gibi, bu kadınların çoğunun kocaları süresiz veya uzun süreli hapis cezalarına çarptırılan veya akıbeti dahi belirsiz olan kimselerdir. Doğu Türkistan'daki mevcut durumda, kocaları hayatta olsa bile yurt dışına çıkma yasağından dolayı eşlerine dönemezler. Bu kadınların nafaka ve diğer hakları kocaları tarafından yerine getirilmediğinden, maruz kaldıkları maddi ve manevi zararın önlenmesi için kocalarından boşanmaları gerekmektedir. Aynı zamanda, uzun süredir yalnız kaldığı için kocasından boşanmak isteyen kadının boşanması, toplumun sağlığı ve iffetine katkı sağlarken, bu isteğinin reddedilmesi de kadının ani bir ayrılık yaşamasına ve toplumun yıkımına yol açabilir.

Fetva heyeti, aşağıdaki şartları taşıyan kadınların taleplerini kabul ederek boşanmalarına karar vermiştir:

1. Kocasından boşanmak isteyen kadının yazılı talebi,
2. Kadın maddi sıkıntı içindeyse, kocası yanında değilse, çalışamıyorsa ve kadın fitneye veya günaha düşme korkusu gibi maddi ve psikolojik baskı altındaysa,
3. Kadının kocasıyla ilişkisi en az bir yıl süreyle kesintiye uğradıysa,
4. Boşanmak isteyen kadın, alimlerin son kez bildirdiği üç ay içinde kocasıyla her türlü iletişim yolunu kullanarak iletişim kuramıyorsa,
5. Boşanmış kadının evlilik ilişkisini gösteren belge, yoksa kocanın veya kadının akrabalarından iki şahit bulundurulmalıdır.

Heyet "Boşanmış olan kadın kocasının Türkiye'deki mallarına erişebilir mi ve ne kadar alacak?" sorusuna ise cevap vermemiş ve bu konunun araştırılması gerektiğine hükmetmiştir. Son olarak, Doğu Türkistan Fetva heyeti şu kararı vermiştir: "Bazı kadınların durumlarının ciddiyeti nedeniyle Doğu Türkistan'daki kocalarından ayrılması caizdir, diğer bazı kadınların ise bir süre daha kocalarını bekleyip iletişime geçmeleri yönünde çağrıda bulunulacaktır. Bu karar, bu kadınların durumuna göre farklı şekillerde uygulanacaktır".[252]

3. Gayrimüslim Ülkeye Hicret ve Doğabilecek Sorunlar

[250] *Muvatta, "el-Akdiye",* 2860.

[251] Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *El-Mevsuatu'l-Fıkhıyyeti'l Kuveytiyye,* c.29, s.66.

[252] "Doğu Türkistan Ölemalar Meclisi, Doğu Türkistan Ölemalar Heyeti'nin Uygur Müslüman Kadınların Doğu Türkistan'daki Kocalarından Boşanma Talebine İlişkin Fetvası", 15 Şubat 2020, s.3.
(Bu belgeler, içerikleri ve Uygur Müslüman kadınların boşanma talepleri, İstanbul'daki Doğu Türkistan Ölemalar Birliği'nde Uygur dilinde muhafaza edilmektedir. Referansları, Doğu Türkistan Ölemalar Derneği'nden alınmış ve onların izniyle Uygur dilinden Türkçeye tercüme edilip özetlenmiştir).

‘İlk Müslümanların Habeşistan'a hicreti, gayrimüslim bir ülkeye hicretin hukuki temelini oluştursa da günümüzde hicret edenlerin durumu ile ilk Müslümanların durumları arasında bazı farklılıkların bulunduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü o dönemde dünyada İslam devletinin özelliklerini taşıyan hiçbir ülke bulunmamaktaydı. Mekke, şirk üzerine kurulmuş ve Müslümanların açıkça zulme uğradığı bir yerdi. Bu bağlamda Habeşistan'a hicret, zulmün hâkim olduğu bir gayrimüslim ülkeden, adaletin hâkim olduğu bir gayrimüslim ülkeye hicret etmek anlamına gelirdi. Üstelik Habeşistan'a hicret emri de Peygamberimiz tarafından verilmişti’.[253]

‘Canını korumak, geçimini sağlamak, inancını yaşamak, tebliğ görevini yerine getirmek, haklarını güvence altına alacak bir devlet kurmak gibi meseleler, Müslümanları hicrete zorlayan durumlar arasındadır. Bu maksatla kendi ülkesinde zulme uğrayan ve inancını gereği gibi yaşayamayan bir Müslümanın hicret etmesi, uğradığı zulüm ve zorluğa göre mubah, müstehap, vacip, mekruh ve haram gibi hükümleri alabilir. Bu hükümler, bir Müslüman için hicretin ne kadar önemli olduğunu gösterdiği kadar, gidilecek ülkenin tayininde de belirleyici unsur olacaktır. Çünkü gideceği ülke dini hayat açısından bulunduğu ülkeden daha güvenli değilse, yolculuğu hicret olarak değerlendirilmeyecektir. Olumsuz koşullar altında mümkünse öncelikle güvenli bir İslam ülkesine, mümkün değilse gayrimüslim bir ülkeye göçmek hicret olarak değerlendirilecektir’.[254]

Genel olarak, gayrimüslimlerin hâkim olduğu ülkeler ve toplumlar, Müslümanların yaşaması için uygun olmayan çevrelerdir. Çünkü Müslümanlar, bu ortamlarda kendi inançları ve ibadetleriyle özgürce yaşama imkanından mahrum kalabilirler, gayrimüslim toplumların kanunlarına uymaya, kültürel adetlere uygun şekilde yaşamaya zorlanabilirler. Hatta bu durum İslam'a aykırı inançlara maruz kalmaya kadar gidebilir. O kadar ileri gidebilir ki din, can, akıl, nesil ve malın korunması gibi temel İslami prensiplerle aykırıdır. Öte yandan, bu ülkelerde büyüyen çocuklar ve gençler, çevrelerinin etkisiyle ve İslami eğitim ve kültüre erişimdeki kısıtlamalarla İslami değerlere yabancılaşırlar. Nisa Suresinde, Allah'ın rızası için dinlerini özgürce yaşayabilecekleri bir yere hicret eden müminler övülmüş, ancak hicret etme imkânı olmasına rağmen dinî hayatlarını tehlikeye atacak bir çevrede yaşamaya devam edenler kınanmış ve ceza görecekleri bildirilmiştir. (Nisa, 4/95-100). Dolayısıyla asıl olan Müslümanların İslam ülkelerinde yaşamaları, Müslüman olmayan ülkelerde ise İslam ülkelerine hicret etmeleridir ve gayrimüslim ülkelerde yaşamaları ise mekruh veya haram kabul edilmiştir.[255]

Dr. İbrahim Abdullah Selkînî’ye göre gayrimüslim ülkelere yapılan hicreti meşrulaştıran sebepler şunlardır:

[253] Selkînî, *El-Hicretü ve Ahkâmuha* (Lübnan: Darü’n-Nevadir, 2014), s. 197-198.
[254] Ahmet Ekşi, “İslam Hukuku Bakımından Gayrimüslim Ülkelere Hicret” (Kocaeli Üniversitesi, Araştırma Makalesi, 2019), 7/13, s.235-236.
[255] Serahsî, *El-Mebsut*, (Beyrut: Daru'l Marife, 1989), c.10, s.96.

1. Gayrimüslim ülkelere hicret, zaruretlerin varlığı, güvenliğin sağlanamadığı ve zulmün yoğun olduğu durumlarda meşru kabul edilebilir. Bu, Müslümanların dinlerini, canlarını, ailelerini ve mallarını koruyamadıkları durumlarda geçerlidir. Ancak bu hicret, "Zaruretler kendi miktarınca takdir olunur" ve "Bir özür için caiz olan şey, o özrün zevaliyle bâtıl olur"[256] kaideleri çerçevesinde zorunlu durumların varlığıyla sınırlıdır.
2. Zorunlu durumlarda gayrimüslim bir ülkeye hicretin meşruiyeti, alternatif olarak hicret edebilecek bir İslam ülkesinin bulunmamasına bağlıdır.
3. Fakihlerin tam olarak ne ifade etmek istedikleri belirtilmemiş olsa da, "dinin izhar edilmesi" kavramı, gayrimüslim bir ülkeye hicret etmenin veya orada ikamet etmenin meşru bir sebebi olabilir. Bu, ezanın okunması, cemaatle namaz kılınması gibi ibadetlerin özgürce yerine getirilmesini veya daha geniş anlamda İslam hukukunun uygulanmasını da içerebilir.[257]
4. Kişi, hicret ettiği yerde kendisinin ve ailesinin fitneye düşmemesi, gayrimüslimlerin inanç ve adetlerinin etkisinden korunması, itikadının ve ahlakının bozulma tehlikesinden uzak durması için tedbir almalıdır.[258]
5. Gayrimüslim bir ülkeye hicretin meşruiyetini sağlayan önemli sebeplerden biri, İslam'ı tanıtma ve yayma amacıdır. Ancak bu görevin başarılacağından emin olunmalıdır.
6. Müslüman toplumların kalkınması için modern bilim ve teknolojiyle dair gelişmeleri öğrenip İslam ülkelerine taşımak amacıyla gayrimüslim bir ülkeye hicret etmek, bütün ümmetin maslahatı için elzemdir. Ancak böyle durumlarda, "Zarar-ı amın def'i için zarar-ı has ihtiyar olunur" ve "Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur" kaideleri göz önünde bulundurulmalı, maslahat ve mefsedetin boyutu karşılaştırılmalı ve en uygun olan tercih edilmelidir.
7. İş imkânlarının genişletilmesi, ticari ilişkilerin güçlendirilmesi ve siyasî ile askerî kazanımların sağlanması gibi çeşitli faydalar da böyle bir hicretin meşru dayanağı olabilir.[259]

Her ne kadar hicret dini hayatın bir gereği olsa da, günümüz uluslararası ilişkilerinde hicretin kolay olmayacağı açıktır. Çünkü bir ülkeden başka bir ülkeye hicret etmek isteyen bir kişi için, çıkış ve varış ülkelerinin uyguladığı prosedürler bazen onun hicret ve benzeri amaçlarla hareket etmesine izin vermeyebilir. Göçmenlik politikaları, vize gereklilikleri, sınır kontrolleri ve uluslararası göçmenlik yasaları gibi faktörler, bir kişinin hicret etme planlarını etkileyebilir ve sınırlayabilir hatta engelleyebilir.

Çin'in baskılarından kaçarak dinlerini özgürce yaşayabilmek için hicret eden Doğu Türkistanlı Müslümanlar, gittikleri Güneydoğu Asya ülkelerinde, Batı Türkistan'daki Türk ülkelerinde ve Arap

[256] Ali Himmet Berki, *Mecelle-i Ahkâmi Adliyye* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), md., 21, 23.
[257] Muammer Arangül, "Gayrimüslim Hâkimiyeti Altında Yaşamanın Fıkhî Açıdan İmkânı Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 16/sayı: 32 (Şubat 2017), s.451-452.
[258] İbrahim Abdullah Selkînî, *El-Hicretü ve Ahkâmuha,* s.192-195.
[259] Selkînî, *El-Hicretü ve Ahkâmuha,* s.192-193.

ülkelerinde oturma izni, çalışma izni veya vatandaşlık gibi bir dizi zorlukla karşılaşmışlardır. Öte yandan, Vietnam[260], Tayland[261] gibi gayrimüslim ülkeler ve Endonezya[262], Suudi Arabistan[263], Birleşik Arap Emirlikleri[264], Mısır[265] gibi Müslüman ülkeler, Çin ile yaptıkları "Suçluların İadesi Andlaşması" gereği Doğu Türkistanlı Müslümanları tutuklayarak Çin'e geri göndermiştir. Fas, 20 Temmuz 2021 tarihinde turistlik vizeyle ülkeye gelen Doğu Türkistanlı İdris Hasan'ı Çin'in talebi üzerine tutukladıktan sonra uluslararası baskılar nedeniyle Çin'e iade etmemiş, bunun yerine onu hapishanede hapsederek alıkoymuştur.[266] Türkiye'ye gelen Doğu Türkistanlı Müslümanların birçoğu için ikamet veya vatandaşlık verilmiştir.[267] Ancak, vatandaşlık alamayanların bir kısmı, Çin'e iade edilmekten korktukları veya daha iyi ekonomik koşullara sahip ve daha güvenli ülkelerde yaşamak istedikleri için Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada[268] gibi gayrimüslim ülkelere mültecilik veya kaçak yollarla gitmeyi tercih etmişlerdir.

II. Cihad

Sözlükte "bir işi başarmak için güç ve gayret sarf etmek, elinden gelen bütün imkânları kullanmak" manasındaki cihad kavramı, İslami literatürde genellikle "İslami daveti yaymak ve savunmak için tüm imkânları sarf etmek" yanı, İslam'ın öğretilerini öğrenmek ve prensiplerine uygun şekilde yaşamak, kişisel gelişim ve ahlaki duruş için iç mücadele etmek, kötü eğilimlere karşı direnmek, İslam'ın öğretilerini diğerlerine aktarmak, yaymak ve anlatmak, iyilikleri teşvik ederek ve kötü eylemleri engelleyerek toplumsal düzeyde adaletin ve istikrarın sağlanması, birlik ve beraberliğin güçlenmesi için çaba göstermek, İslam'ın davetini korumak için dış düşmanlara karşı mücadele etmek gibi geniş anlamda kullanılmıştır.[269]

Fıkıh geleneğinde cihad kelimesinin (kıtal) savaşmak anlamına geldiği kabul edilmişse de, kelimenin anlamı sadece savaşmakla sınırlı değildir. Cihad kelimesi, mücahidin kendi nefsine ve

[260] Doğu Türkistan Maarif Derneği, "Vietnam-Çin Sınırında Vurulanlar Uygur Türkleri Olduğu Açığa Çıktı", 09 Mayıs 2014.
[261] BBC, "Uygur Mahkumlar Tayland'daki Gözaltı Merkezinden Tünel Kazıp Kaçtı", *BBC News Türkçe* (Erişim 31 Mart 2024).
[262] "Endonezya'nın Uygurları Çin'e İadesine Protesto" (Erişim 31 Mart 2024); "Uygur Türklerini Çin'e İade Eden Endonezya, İstanbul'da Protesto Edildi", 30 Eylül 2022.
[263] "Suudi Arabistan'dan Sınır Dışı Edilip Çin'deki Kamplara Gönderilen Uygur Türkleri", haz. BBC News Türkçe.
[264] Erkin, Emet "Çin'in Uygurları Hapsetmek İçin Dubai'de Gizli Bir Hapishane İnşa Ettiği Biliniyor", *Radio Free Asia* (Erişim 31 Mart 2024).
[265] Jiaying, C., "Mısır İle Çin'in Ortak İşbirliği Uygur Öğrenciler İade Edildi (埃及與中國聯手圍捕 遣返維吾爾族學生)", *Taiwan News* (2017).
[266] Muhammed Ali Atayurt, "Af Örgütünden İdris Hasan Çağrısı", *Türkistan Press* (Erişim 31 Mart 2024); Kırım Haber Ajansı, "Üç Çocuk Babası Uygur Türkü İdris Hasan, Çin'e Teslim Edilecek Mi?" (Erişim 31 Mart 2024).
[267] Fevzi Kızılkoyun, "Soylu Açıkladı: Rakamlarla Yeni Türk Vatandaşları" (11 Mayıs 2022); Yücel Uğurlu, "Uygurlar'ın Vatandaşlığında İnsanlık Sınavını Kaybediyoruz", Uygur Haber, 17 Kasım 2018.
[268] *Euronews,* "Kanada Meclisi, 10 Bin Uygur'u Ülkeye Yerleştirme Teklifini Kabul Etti", (02 Şubat 2023).
[269] Özgür Kavak, "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları", *İNSAMER,* (2016), s.222-223.

şeytana karşı yaptığı mücadeleleri, iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı, zalim hükümdarın önünde hakkı söylemek gibi çeşitli mücadeleleri de kapsayacak kadar genel olmakla birlikte, savaşçının Allah yolunda savaşmasını da içerir. Bazı fakihler cihadı, can, para, fikir, dil, insan sayısını artırmak gibi imkân ve çabaları Allah yolunda harcamak[270] olarak tanımlamıştır.[271]

Alimlerin çoğunluğu cihadın İslam hukukunda farz olduğu konusunda hemfikirdir ve bu genel olarak şüphe edilmemesi veya tartışılmaması gereken bir konudur. Fakihlerin ifadesine göre, savunma cihadı olarak adlandırılan, İslam ülkelerinin halkını ve topraklarını işgalci düşmanlardan kurtarmak için yapılan direniş cihadının farz-ı ayn olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf ve tartışma bulunmamaktadır.[272] Mesela, eğer düşman, Müslüman bir ülkenin halkını esir alarak, öldürerek zarar verirse veya ordularını ülkeyi işgal etmeye sevk ederek saldırırsa veya ülkeyi işgal ederse, Müslümanlara inançlarından dolayı zulmederse, onları dinlerinden saptırırsa, din seçme haklarını gasp ederse veya acımasız işkencelerle onları dinlerinden vazgeçmeye zorlarsa veya hicret etme imkanı bulamayan çaresiz, savunmasız erkekler, kadınlar ve çocuklara üstünlük sağlayarak onlara çeşitli işkenceler yaparsa; bu tür bir düşmana karşı direnmek, silahla karşı koymak ve şiddete şiddetle karşılık vermek, savunma cihadı olarak adlandırılır ve bu gibi durumlarda cihad farz-ı ayn haline gelir.[273] Buna göre bu devirde işgal edilen İslam topraklarını işgalcilerden temizlemek ve oradaki Müslümanları işgalcilerin zulmünden kurtarmak için yapılan cihad, Müslümanlar üzerine farzdır. İşgale uğrayan Müslümanların işgalci kâfir düşmanı kendi topraklarından çıkarmak için hafif veya ağır seferberlik yapmaları gerektiği İslam hukukunda sabittir. Bu durumda, kadınlar kocasının izni olmadan, oğullar babalarının izni olmadan veya hizmetçiler işverenlerinin izni olmadan cihada, direnişe ve ayaklanmaya çıkabilirler. Çünkü toplumun hayatı, varlığı, özgürlüğü ve egemenliği, eşler, babalar ve işverenler de dahil olmak üzere bireylerin haklarından üstündür. İşgale uğrayan Müslümanlar, eğer düşmanı sürüp topraklarını özgürleştirmeye güçleri yetmiyorsa veya ihmal edip korkak davranıyorlarsa, en yakın komşuları, işgalci düşmanı defedinceye kadar var güçleriyle savaşmalıdırlar. Eğer en yakın komşular bile düşmana karşı koyamıyor veya direnmeyi ihmal ediyorsa, önce onların yakınındakilere, sonra da onların yakınındakilere ve bütün Müslümanlar dahil oluncaya kadar farzdır.[274]

2. Doğu Türkistan'da Direniş ve Ayaklanmalar

Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı dini, sosyal ve ekonomik politikalara karşı Doğu Türkistanlı Müslümanlar dini liderler ve toplumsal önderlerin rehberliğinde Dinlerini korumak ve baskılara karşı

[270] Kasani, *Bedaiü's-sanai* (Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arabi, 2013), c.7, s97.
[271] Yüsüf Karadavi, *Fıkhu'l Cihad* (Kahire: Mektebe Vehbe, 2014), c.1, s.67.
[272] Yüsüf Karadavi, *Fıkhu'l Cihad* (Mısır, Kahire: Mektebe Vehbe, 2014), s.103.
[273] Yüsüf Karadavi, *Fıkhu'l Cihad*, s.68.
[274] Yüsüf Karadavi, *Fıkhu'l Cihad*, s.1325-1327.

mücadele etmek için zaman zaman başkaldırmış, şiddetli tepkiler göstermiş ve hatta silahlı direnişlerde bulunmuşlardır. Bu hareketler, yerel ve uluslararası medyalarda yer almıştır.

a. Hoten Ayaklanması

1954 yılında, Doğu Türkistan'ın Hoten eyaletinde 60 bin kişinin katıldığı büyük çaplı bir ayaklanma meydana gelmiştir. Çin yönetimi, ayaklanmayı bastırmak için Kaşgar ve Urumçi'den ek kuvvetler sevk etmek zorunda kalmıştır. Ancak, hareket bastırılamadan, aynı bölgede 1 Ağustos 1955'te Abdülhamit Damollah önderliğinde yeni bir ayaklanma patlak vermiştir. 26 Temmuz 1955'te, Doğu Türkistan'ın kukla valisi Seyfettin Azizi, Milli Halk Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Hoten'de bir ihtilal girişiminden bahsetmiş ve karşı koyma hareketlerinin ve isyanların bastırılması gerektiğini dile getirmiştir.

7 Ağustos 1956'da "Wang Min Ji Bao" gazetesinde, Doğu Türkistan'daki Müslüman Türk halkının Arap alfabesinin değiştirilmesine karşı bazı bölgelerde silahlı direniş başlattığına dair haberler yer almıştır. "Xinjiang Ji Bao" gazetesi ise 25 Ağustos ve 25 Eylül 1956'da Hotan ve çevresinde isyanların yeniden arttığını, bölgede isyancıların etnik ve dini motivasyonlarla karışıklık çıkardığını ve ideolojik ilkelerini yaydığını yayınlamıştır.[275]

"Xinjiang Ji Bao" gazetesinin 26 Haziran 1958 tarihli sayısında, Urumçi Belediye Başkanı A. Saibi, Maliye Müdürü İbrahim Turdı, Yazarlar Derneği Başkanı Zia Samedi, İl Vali Yardımcısı Abdurrahim İsa ve Din Görevlisi Abdülaziz Mahdum gibi dini ve milli bilinç sahibi 278 üst düzey memur ve Halk Vekilleri Kongresi üyelerinin Doğu Türkistan'da hükümeti devirmeye çalıştığı iddiasıyla cezalandırıldığı bildirilmiştir.[276]

b. Kaşgar Ayaklanması

20 Mayıs 1959'da Kaşgar halkı, Çin'in komünizm ve kültürel asimilasyon politikalarına karşı bir ayaklanma başlatmıştır. Bu ayaklanmanın sebebi, Müslümanların uzun zamandır Çin yetkilileri tarafından kapatılan Doğu Türkistan'ın tarihi Eidgah Camisi'nin bayram namazı için açılmasını istemeleriydi. Ancak Çinli yetkililer bu talebi reddedince, halk cami kapısının kilidini kırarak içeri girmiştir. Çinli askerlerin aniden gelip camideki Müslümanlara ateş açması üzerine halk, kürek, kazma, balta gibi basit araçlarla kendilerini savunarak askerlere, hükümet binalarına ve garnizonlara saldırmıştır. Ayaklanma, Doğu Türkistan'ın kukla valisi General Seyfeddin Azizi'nin desteğiyle bastırılmış olsa da, etkileri iki yıla yakın sürmüştür. Uluslararası basında da yankı uyandıran bu olay, Doğu Türkistan'daki dini, siyasi ve etnik gerilimlerin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Le Monde dergisinin 9 Haziran 1959 tarihli sayısında, Mart 1959'da Doğu Türkistan'da Çin yönetimine karşı büyük

[275] İsa Yusuf Alptekin, *Doğu Türkistan Davası,* s.277-278.
[276] İsa Yusuf Alptekin, *Doğu Türkistan Davası,* s.279-280.

çapta bir isyanın başladığı, yaklaşık 10.000 kişinin bu isyana katıldığı, halkın hapishanelerdeki mahkumları serbest bıraktığı ve 50'ye yakın Çinli askerin öldürüldüğüne dair haberler yer almıştır.[277]

c. Güney Batı Bölgedeki ayaklanma

20 Mart 1959'da, Doğu Türkistan'ın güneybatı bölgesinde, Çin hükümetinin Müslümanlara yönelik dini ve ekonomik baskıları ile önde gelen kişilerin keyfi tutuklanmalarına karşı bir ayaklanma başlamıştır. Bu ayaklanma, dört Müslüman liderin rehberliğinde hareket eden 10 bin Müslüman genç tarafından gerçekleştirilmiştir. Onlar yerel hapishaneyi basarak 600 kişiyi kurtarmışlar ve 50 komünist muhafız ile memuru öldürmüşler. Ardından tahıl ambarını ele geçirip içindeki tahılları halka dağıtmışlardır. Ancak bu ayaklanma, altı gün sonra Urumçi'den sevk edilen Çin askeri birlikleri tarafından bastırılmıştır.[278]

d. Kuzey Bölgelerindeki Göç ve Katliam

Temmuz 1962'de Doğu Türkistan'daki gıdanın büyük bir kısmının Çin'in diğer bölgelerine aktarılmasının ardından, Doğu Türkistan'da gıda sıkıntısı ve kıtlık yaşanmıştır. Kıtlık, özellikle kuzey bölgelerindeki halk arasında ciddi endişelere neden olmuş ve Çin hükümeti ile halk arasında gerilim yaratmıştır. Bu dönemde petrol kuyularında çalışan Uygur, Özbek ve Tatar Müslümanlar greve girmiştir. Hatta halk, Çin'in zulmünden kurtulmak için Sovyet konsolosunun önünde toplanarak Çin'in Doğu Türkistan'dan çıkarılması için silah ve yardım talebinde bulunmuş ve bölgeyi terk ederek Batı Türkistan'a göç etmeye başlamıştır. Bu kitlesel göç, açlık ve yoksullukla mücadele eden Müslümanlar için büyük zorluklar doğurmuştur. Geçmişte Rusların zulmüne uğrayan Batı Türkistan'daki Müslüman Türkler, Doğu Türkistan'a göç etmişken, 1962'den sonra bu gidişat tersine dönmüş ve Doğu Türkistan'daki Müslümanlar Çin yönetiminin baskısından kaçarak Rus işgali altındaki Batı Türkistan'a göç etmeye başlamıştır.[279]

Sadece 1962 yılında yaklaşık 60.000 Doğu Türkistanlının Kazakistan'a göç ettiği bilinmektedir. Bu göçmenler arasında, sıradan insanların dışında yine Kazak ve Uygur kökenli üst düzey askeri yetkililer, devlet memurları ve Komünist Parti üyeleri de bulunmaktadır. Bu kişiler, o dönemdeki diaspora mücadelesinde belirgin bir etki yaratmış ve Türkistan Halkları Bağımsızlık Komitesi'nin kuruluşuna önemli katkılarda bulunmuştur.[280]

İlk başlarda Doğu Türkistan'ın boşaltılmasının kendilerine fayda sağlayacağını düşünen Çin hükümeti, zamanla Batı Türkistan'daki artan muhalefetten endişe duymaya başlamış ve Rusya'nın bu

[277] Erkin Alptekin, *Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere Yapılan Zulümler* (İstanbul: DTV Yayınları, 1986), c.3, s.9.
[278] İsmail Cengiz, *Çin'de İslamiyet ve Türkler* (İstanbul: Kent Basınları, 1983), s.89.
[279] İsmail Cengiz, *Çin'de İslamiyet ve Türkler* (İstanbul: Kent Basımevi, 1983), s. 92-93.
[280] Michael Dillon, *Xinjiang*, s. 3, 18.

süreci kendi lehine çevirmesinden korkarak 29 Mayıs 1962'de askeri güçle sınırı kapatmıştır. Çin hükümetiyle, göç etmek için toplanan halk arasında gerginliğin artmasıyla çok sayıda Müslüman, Çin ordusu tarafından ateş açılarak katledilmiştir. Bu katliam "Kanlı Mayıs" olarak anılmıştır. Bu trajik olaydan sağ kurtulanların sayısı oldukça azdır ve ölenlerin cesetleri hakkında net bir bilgi bulunamamıştır.[281]

e. Toprak Müsaderesi ve Köleleştirme

1966-1976 arasında Mao'nun liderliğindeki Çin Komünist Partisi, komünist sisteme hızlı geçiş amacıyla "Büyük Atılım" ve "Kültür Devrimi" gibi radikal sosyo-ekonomik değişiklikleri içeren toplumsal reform ve dönüşüm projelerini başlatmıştır. Bu program çerçevesinde toprak, hayvanlar, barınaklar, hatta tarım aletleri kamulaştırılmış ve halk "tarım askeri" hâline getirilmiştir.[282]

Bu dönemde Doğu Türkistan'daki Müslüman toplulukların toprakları zorla ellerinden alınıp üç kategoriye ayrılmıştır: En verimli arazilerden oluşan Birinci Sınıf Topraklar, Çinli askerlere, İkinci Sınıf Topraklar Çinli göçmenlere, Üçüncü Sınıf Topraklar ise Müslüman Türklere taksim edilmiştir. Toprak taksimi sonrasında, halka dağıtılan küçük araziler kooperatifler halinde birleştirilmiştir. Bu kooperatiflerde çalışan halkın kişisel mülkleri müsadere edilmiş ve köylerde inşa edilen kışlaları andıran büyük barakalara yerleştirilmiştir. Çocuklar annelerinden alınarak farklı barakalara, yaşlılar "mesut yuva" olarak adlandırılan barakalara ve geri kalan Müslümanlar ise cinsiyet ayrımı yapılmaksızın işçi olarak komünlere yerleştirilmiştir. Her gün polis düdükleriyle uyandırılan ve yetersiz yiyeceklerle beslenen bu Müslümanlar, kışın -30°C soğukta ve yazın 36°C sıcaklıkta, günde 18 saat çalışmaya zorlanmıştır. Çalışma yerlerinin uzaklığı nedeniyle çiftler günlerce görüşme imkânı bulamamıştır. Kadınlara doğum yapacakları zaman sadece üç günlük izin verilmiş ve doğum yaptıktan üç gün sonra doğan çocuğunu komünist idaresine teslim ederek işlerine dönmeleri zorunlu kılınmıştır. Bu koşullardaki kadınların çoğu hastalanarak yaşamını yitirmiştir. Evlenmek isteyenlerin İslami nikah yapmaları yasaklanmış, evli çiftlerin buluşmaları bile kısıtlanmıştır. Gıda eksikliği, yorgunluk ve işlerin ağırlığı nedeniyle hastalananlar tedavi edilmemiştir. Toplu başkaldırmaları durumunda Çinli askerler makineli tüfeklerle üzerlerine ateş açmıştır.[283]

f. Eğitim Kısıtlaması ve İdeolojik Temizlik

Kızıl Muhafızlar Doğu Türkistan'da üniversitelerde, eğitimde, basında, dil, edebiyatta ve diğer kültürel alanlarda komünist rejimi eleştiren muhaliflere yönelik büyük bir ideolojik temizlik hareketi

[281] İklil Kurban, *"Kanlı Mayıs",* Doğu Türkistan'ın Sesi, Yıl 2, C. 2, S. 7-8, (Aralık 1985).
[282] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005), s.572-575.
[283] İsa Yusuf Alptekin, *Doğu Türkistan Davası,* s.229-233.

başlatmıştır. Dinî faaliyetler yakından takip edilmiş, Müslümanların İslam'a uygun geleneksel giysileri yasaklanmış, önde gelen Müslüman liderler, âlimler, din adamları saldırıya uğramış ve sakallarını kesmeye zorlanmışlardır. İslami ilimlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi yasaklanmış ve Kur'an Kerim dahil tüm dini kitaplar toplanarak Müslümanların gözü önünde ateşe verilmiştir. Camiler, ibadethaneler, türbeler, mezarlar ve tarihî değeri bulunan yapıların çoğu kapatılmış, bir kısmı tahrip edilmiş veya yıkılmış, geri kalanı da depo, ahır vb. amaçlar için kullanılmıştır. Kültür Devrimi'nin başlangıcından itibaren 10 sene boyunca, Doğu Türkistan'da tüm seviyelerdeki eğitim kurumları kapalı tutulmuştur. Bilhassa üniversiteler çalışamaz hâle gelmiş, önderler "arınmaları" için çalışma kamplarına gönderilmiştir. Bazı okullar 1976 yılına kadar açılamamışken, bazı üniversiteler ise ancak 1978'de tekrar eğitime başlayabilmiştir.[284]

g. Politika Değişikliği ve Hukuk Talepleri

1976'da Mao'nun ölümünden sonra ÇKP içinde Doğu Türkistan gibi özerk bölgelerle ilgili farklı politikalar ortaya çıkmıştır. Tarım, endüstri, bilim ve teknoloji gibi alanlardaki baskılar kısa bir süreliğine da olsa hafiflemiştir. Küçük çaplı ticari faaliyetlere, bazı dini, milli, tarihi ve edebi nitelikli kitapların yayınlanmasına, bilimsel araştırmalara, cami ve mescitlerin tamiri, inşasına ve toplu ibadete izin verilmiştir. Ancak, bu reformist program, Komünist Parti Merkez Komitesi'nde ılımlılar ve radikaller arasındaki güç mücadelesi sonucunda ılımlı kanadın tasfiye edilmesiyle tamamen sona erdirilmiştir. Bu durum, reform isteyen gruplar arasında da yankı uyandırmıştır. Çin'in büyük şehirlerinde ve Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan gibi etnik azınlıkların yoğun olduğu bölgelerde, daha fazla hukuk ve özgürlük talep eden üniversite öğrencileri, işçiler ve entelektüeller tarafından siyasi nitelikli eylemler hızla artmıştır.[285]

1985 yılında Pekin ve Urumçi'deki Müslüman öğrenciler, Doğu Türkistan'ın nükleer test alanı olarak kullanılmasını, doğum kontrol politikalarını ve Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'a akınını protesto etmiştir. Haziran 1988'de, Pekin ve Urumçi'de yaşayan Müslümanlara yönelik ırkçı hakaretler içeren *The White House on the Distance* başlıklı kitaba ve Şinjiang Üniversitesi'nin kapılarına yazılan ırkçı sloganlara karşı geniş çaplı protestolar düzenlemiştir. Mayıs 1989'da Qinghai, Gansu, Shanşi ve Urumçi'deki Müslümanlar, İslam'a hakaret eden *Sexual Customs* adlı kitabı protesto etmek için sokaklara dökülmüştür.[286]

---

[284] Timothy A. Grose, *"Educating Xinjiang's Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest", University of Virginia, The Virginia Consortium of Asian Studies (VCAS), Volume XI-Fall 2008*, 2011, s. 121-122.
[285] Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.82.
[286] Michael Dillon, *Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia. Durham East Asian Papers*, 1995, s.19-20.; Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.83.

1990'ların başından itibaren Doğu Türkistan'da reformların durdurulması, Müslümanların yaşam koşullarının kötüleşmesine ve toplumsal rahatsızlıkların artmasına neden olmuştur. Bölgesel yönetimin, "terör, bölücülük ve hurafeyle mücadele" bahanesiyle ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kısıtlanması, doğum kontrolü uygulanması, protesto ve eylemlerin ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Doğu Türkistan'da bu dönemde bir dizi medrese ve Kur'an kursu kapatılmış, din görevlilerinin faaliyetleri engellenmiş ve birçok dini lider görevden alınmış veya tutuklanmıştır. Memurların dine inanmaları yasaklanmış ve yasakları ihlal edenler işlerinden çıkarılmıştır.[287]

Bu yıllarda Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki Uygur nüfusunu azaltma amacıyla "planlı doğum politikası" adı altında sıkı doğum kısıtlamaları uygulamış, kadınlara zorla kürtaj ve kısırlık ameliyatları gibi politikalar dayatmıştır. Aynı zamanda, Çin hükümeti Çinlilerin ekonomik ve siyasi teşviklerle Doğu Türkistan'a taşımasını desteklemiş ve bu bölgedeki yerli halkı bilinçli olarak yoksullaştırmıştır.

h. Barın Ayaklanması

5 Nisan 1990'da Doğu Türkistan'ın Kaşgar iline bağlı Aktu ilçesinin Barın Kasabası'nda, Zeydin Yusuf liderliğindeki yüzlerce Müslüman, zorla kürtaj, kadınların kısırlaştırılması ve Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'a taşınmasının teşvik edilmesi gibi adaletsiz politikaları protesto etmek amacıyla bir eylem başlatmış ve bu baskı ve eşitsizliklerin sona ermesini talep etmek için Belediye Binası önünde toplanmışlardır.[288]

Yetkililerin, Müslümanların meşru taleplerine yanıt vermek yerine silahlı müdahalede bulunması, gerilimin daha da artmasına yol açmıştır. Protestocular ağır silahlı polis kuvvetleri ve ordu birlikleri tarafından bastırılmıştır. Yabancı basın, olaylarda 60'ın üzerinde can kaybı olduğunu bildirirken, Çin yetkilileri olaylar sırasında 6 asker, 1 Komünist Parti üyesi Uygur ve 15 göstericinin hayatını kaybettiğini, 100'ün üzerinde göstericinin tutuklandığını açıklamışlardır.[289] Bu olay, Doğu Türkistan halkının siyasi tarihinde Barın Ayaklanması veya Barın Katliamı olarak anılmaktadır.

i. Hoten Direnişi

Haziran 1995'te, nüfusun çoğunluğunu Uygur Müslümanların oluşturduğu bir bölge olan Doğu Türkistan'ın Hotan ilinde, iki cami imamı, Cuma namazı sonrasında vaazlarında belirlenen konunun dışında konuşma yapmaları bahanesiyle tutuklanmıştır. Bu durum, cami cemaati arasında büyük bir

[287] Amnesty İnternational, *"People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region"* (1999), s.10; Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.85.

[288] Uygur Akademisi, "5 Nisan 1990 Barın Soykırımı Basın Açıklaması", *Uygur Akademisi* (blog) (Erişim 04 Mayıs 2024).

[289] Michael Dillon, *Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia. Durham East Asian Papers*, 1995, s.21; Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.86.

rahatsızlık ve öfkeye neden olmuş ve cemaatten yüzlerce kişi, imamlarının serbest bırakılması talebiyle hükümet binaları önünde toplanmıştır. Ancak polisin aşırı güç kullanma girişimleri, cemaat ile polis arasında çatışmalara yol açmıştır. Yetkililer, çatışmalarda 66 polisin yaralandığını açıklamış ancak tutuklanan imamların durumu veya zarar gören Müslümanlar hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Sonraki günlerde, Cuma namazına katılan yüzlerce kişi tutuklanmış ve 20 kişi, eyleme katıldıkları gerekçesiyle 3 ila 16 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmıştır. Bu olay, bölgedeki siyasi ve sosyal gerilimi artırmış ve toplumsal huzursuzluğa neden olmuştur.[290]

j. Gulca Ayaklanması

Şubat 1997'de, Doğu Türkistan'ın Kuzeyindeki Gulca şehrinde, 15.000 ila 20.000 arasında Müslüman Uygurlar, dini yaşamlarına ve kültürel kimliklerine yönelik artan baskıya karşı ayaklanmıştır. Ayaklanmanın ana sebeplerinden biri, alkol ve uyuşturucu gibi dini ve sosyal meselelere yönelik iyileştirici bir rolü olan ve Komünist Parti hükümeti tarafından 1994 yılında resmen tanınan Meşreplerin (Uygur Kültür Meclisleri) keyfi bir şekilde yasaklanması ve Ramazan ayında Kadir Gecesi münasebetiyle düzenlenen Meşrep'e katılan Müslüman gençlerin tutuklanması olmuştur. Ertesi gün (5 Şubat), Müslümanlar bu gençlerin serbest bırakılması talebiyle sokaklara çıkmıştır. Barışçıl olarak başlayan protesto, güvenlik güçlerinin kalabalığa rastgele ateş açmasıyla bastırılmıştır. Polisin protestoculara karşı sert tavrı, durumu daha da kötüleştirmiş ve Doğu Türkistan'ın 1949'da Çin tarafından işgal edilmesinden bu yana yaşadığı en büyük ayaklanmaya yol açmıştır. Çin hükümeti, bölgeye yaklaşık 40.000 asker sevk etmiş ve bilgi sızıntısını önlemek amacıyla bölgeyi giriş ve çıkışlara kapatmıştır. Dünya Uygur Kurultayı (WUC), 5 Şubat ve sonraki günlerde en az 100 Uygur'un öldürüldüğünü, yüzlerce kişinin yaralandığını ve 4.000'e yakın kişinin tutuklandığını ve çoğunluğunun akıbeti belirsiz olduğunu açıklamıştır. Bağımsız kaynaklar, Çin polisi tarafından tutuklanan 300'den fazla gencin -30 derece soğukta, üzerlerine soğuk su sıkılarak dondurulup öldürüldüğünü kaydetmiştir. Uluslararası Af Örgütü, olaydan sonra 200'den fazla Uygur'un ölüm cezasına ve 90 Uygur'un ömür boyu hapis cezasına çarptırıldığını belirtmiştir. Çin hükümeti, olayın bağımsız bir komisyon tarafından araştırılması için yapılan talepleri reddetmiş ve Gulca ayaklanmasının hiçbir bağımsız kişi veya kuruluş tarafından soruşturulmasına izin vermemiştir.[291]

k. Urumçi Ayaklanması

[290] Amnesty İnternational, *"People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region"* (1999), s.14-15; Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.88.

[291] Amnesty İnternational, *"People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region"* (1999), s.18-24; Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s.88-90.

Çin, endüstrileşmeyi hızlandırmak ve üretimi artırmak amacıyla etnik azınlıkları, özellikle de Müslüman Uygur işçileri, bölgesel işverenler için düşük maliyetli işgücü olarak çalışmaya zorlamıştır. Ülke genelinde etnik ayrımcılık, asgari ücretten düşük maaşla çalışma ve yasal olmayan iş koşulları gibi nedenlerle Çinliler ile etnik azınlıklar arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanmıştır. 26 Haziran 2009'da, Çin'in en hızlı endüstrileşen Guangdong eyaletinin Shaoguan şehrinde bulunan bir oyuncak fabrikasında, Uygur işçilerin iki Çinli kadına cinsel saldırıda bulunduğuna dair (daha sonra doğru olmadığı anlaşılan) söylentiler yayılmış, yaşanan olaylarda iki Uygur işçi Çinli işçiler tarafından öldürülmüştür. Çinliler ve farklı etnik gruplara mensup işçiler arasındaki gergin ilişkiler, Uygur işçilerin öldürülmesinin ardından daha da gerilmiştir. Görgü tanıklarının ve Uygur kaynaklarının belirttiğine göre, olayların sonucunda yaklaşık 20 Uygur işçi hayatını kaybetmiş ve birçoğu yaralanmıştır.[292]

Shaoguan'daki fabrikada meydana gelen olay, internet ve cep telefonları aracılığıyla hızla Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Birkaç gün sonra, Doğu Türkistan'ın merkezi olan Urumçi şehrinde üniversite öğrencilerinin önderliğinde binlerce kişi, sokaklarına dökülerek hükümeti, olayı görmezden gelmekle suçlamış ve olayla ilgili bağımsız bir soruşturma talep etmiştir. Polis, protestocuları bastırmak için göz yaşartıcı gaz, ağır silahlar ve gerçek mermiler kullandığında, halk polis barikatlarını aşarak polis araçlarını ateşe vermiş ve protesto, Doğu Türkistan'da yıllardır süregelen dini ve etnik ayrımcılığa karşı büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Uygurca kaynaklara ve görgü tanıklarının ifadelerine dayanarak, 5 Temmuz ve sonrasındaki dönemlerde askerler koruması altında Çinlilerin misilleme amaçlı saldırılarında en az 500 kişinin hayatını kaybettiği, 1000 kişinin ise yaralandığı belirtilmektedir. Aynı dönemde, Urumçi'nin Uygur nüfusunun yoğun olduğu bölgelerinde polis, özel polis ve ordu tarafından gerçekleştirilen toplu gözaltılar neticesinde, protestolara katılan en az 4 bin[293] kişinin cinayet, saldırı, soygun ve kundakçılık gibi suçlamalarla tutuklandığı rapor edilmiştir.[294]

Çin'in resmi haber ajansı Xinhua, şiddetten Uygur protestocularını sorumlu tutarken, bağımsız kaynaklar, ayaklanmanın Çin polisinin barışçıl protestolara ateş açmasıyla tetiklendiğini bildirmiştir.[295] Çin hükümeti, bu olay üzerine Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerine 130,000 asker göndererek sıkı güvenlik önlemleri almıştır. Olaydan birkaç saat sonra, internet erişimi kesilmiş, uluslararası ve yerel telefon görüşmeleri durdurularak bölgeden dış dünyaya bilgi akışı engellenmiştir. Altı ay sonra internet erişimine kademeli olarak izin verilmiştir.[296]

---

[292] Tony Iltis, "East Turkestan: Chinese Oppression Behind Riots", Green Left, (11 Temmuz 2009).

[293] Andrew Jacobs, Martin Fackler, "'Uighur Leader Raises New Accusations', New York Times", (15 Kasım 2009).

[294] Human Rights Watch, *"We are Even Afraid to Look for Them Enforced Disappearances in the Wake of Xinjiang's Protests", , (14 Kasım 2009), s. 18.* (20 Ekim 2009), s. 18.

[295] İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, *"Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar"* (Ankara, 2009), s.3.

[296] Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık,* s.94.

2014 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Doğu Türkistan'da artan dini aşırılığın Çin'in güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle, bu tehdidin bertaraf edilmesi için adımların atılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, "Teröre Karşı Sert Darbe"[297] ve "Aşırılığı Yok Etme" adı altında başlatılan operasyonlar, Doğu Türkistan'daki 3 milyon Müslümanın tutuklanarak ceza kamplarına gönderilmesiyle sonuçlanmıştır. Günümüzde, Doğu Türkistan, Çin hükümetinin "aşırılık" kavramını kullanarak Müslümanları sıkı baskı düzeni altında tutan bir bölge haline gelmiştir.[298] Yayınlanan "75 aşırılık belirtisi" ve izlenen politikalar incelendiğinde, Çin hükümetinin yaş ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın tüm Müslüman bireyleri "suçlu" ilan ettiği ve kendi dini inançlarına ve kültürel geleneklerine bağlı olanları "terörist" olarak damgaladığı gözlemlenmektedir. Bu yaklaşım, Müslüman nüfusu toplu olarak hedef alarak onları hapishanelere ve toplama kamplarına gönderilecekleri şeklinde bir sonuca işaret etmektedir.[299]

Değerlendirme

İslam dünyasının sömürgeleşme sürecinden itibaren merkezi gücünü ve etkisini kaybetmesi bölgesel iktidar boşluğunu da beraberinde getirerek Müslüman topraklarının gayrimüslimler tarafından işgal edilmesine yol açmıştır. Bu durum, Türkistan bölgesinin Ruslar ve Çinliler tarafından işgal edilmesine neden olmuştur. Rusların 20. yüzyılın sonlarında İslam dünyasının zayıflaması ve parçalanmasıyla, Batı Türkistan'daki Türk Müslümanlar, Rus işgalinden kurtularak kendi bağımsız devletlerini kurmuşlardır. Doğu Türkistan halkı ise dış yardım alamamasına rağmen, Çin'in yıkım politikalarına karşı günümüze kadar direnmiş, ayaklanmış ve cihad hareketleri yürütmüştür. Ancak, Çin devletinin giderek güçlenmesiyle birlikte, Doğu Türkistan topraklarını kalıcı olarak elinde tutabilmek için Türk Müslümanlara karşı gizli ve açık bir soykırım politikası izlediği görülmektedir.

Doğu Türkistan'ın işgalden kurtulamamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlar arasında coğrafi faktörler, yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği, Türklerin milliyet olarak zayıf konumda olması, Müslümanların ümmet olarak işgalci güçlerin baskıları ve sömürüsüyle mücadele etmekte geri kalması, Çin'in köklü tarihi ve güçlü konumu, nüfus ve askeri güçteki üstünlüğü ve küresel öncelikleri için aktif planlamalar yapması gibi etkenler yer almaktadır.

Bazı Müslüman ülkelerin hükümetleri, eski işgalci ülkelerin baskılarından ve kısıtlamalarından kaçınmak için dengeleyici bir politika izlemek amacıyla giderek güçlenen Çin devleti ile iş birliği yapmıştır. Ancak, bu politika çerçevesinde, Doğu Türkistan Müslümanlarına yönelik soykırıma dair

[297] "China Steps Up 'Strike Hard' Campaign in Xinjiang", *Radio Free Asia* (Erişim 09 Mayıs 2024).
[298] Tara Francis Chan, "How a Chinese Region That Accounts for Just 1.5% of the Population Became One of the Most Intrusive Police States in the World", *Business Insider* (Erişim 09 Mayıs 2024).
[299] Murat Yılmaz, "Doğu Türkistan'da Toplama Kampları: Adım Adım Soykırım", *insamer.com* (2020), s.116-117.

herhangi bir tepki göstermemiş ve soykırımı inkâr etmiştir. Bu tavrın sonucunda, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki Müslümanlara yönelik şiddet ve baskıları ileri sürmesine cesaret verilmiştir.

Geçmiş yüzyıllarda Müslüman topraklarını işgal eden Batılı ülkeler, kendi liderlik konumlarını korumak için Çin'in yükselen gücünü kontrol altına almak amacıyla Doğu Türkistan'daki soykırımı politik bir araç olarak kullanmışlardır. Bu ülkeler, Doğu Türkistan'daki soykırımı kendi stratejik çıkarları doğrultusunda kullanmış olmaları nedeniyle, Çin'den çeşitli kazanımlar elde ettiklerinde veya kendileri tehdit edildiğinde, aynı dini ve etnik kökene sahip olmayan bu Müslüman topluluğun meselesini ikinci plana atmışlardır.

Yusuf Karadâvî ve bazı duyarlı Müslümanlar, Doğu Türkistan'ın Çin'in işgalci politikaları altında yardımsız bırakılması durumunda, bölgenin ilerleyen zamanlarda "Doğudaki Endülüs"e dönüşebileceği endişelerini dile getirmişler, bu durumun önüne geçilmesi için Müslüman ülkelerin din kardeşliği sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiğini vurgulamışlar ve bu doğrultuda alınması gereken tedbirler ve önerileri sunmuşlardır. Bunlar şöylece sıralanabilir:

1. Müslüman ülkelerin Çin ile iyi ilişki sürdürmek veya iş birliğini artırmak amacıyla Doğu Türkistan meselesinde sessiz kalmaları kabul edilemez bir yaklaşımdır. Bu ülkelerin, Doğu Türkistan'daki duruma karşı aktif ve uzlaştırıcı bir tavır sergilemeleri gerekmektedir.

2. İslam Konferansı Teşkilatı ve Uluslararası Müslüman Alimler Birliği'nden oluşan bir heyetin Doğu Türkistan'ı ziyaret ederek bölgedeki Müslümanlarla buluşması, yerel halkın talepleri ve şikayetlerini öğrenmeleri gerekir. Bu ziyaret, Çin yetkilileriyle yapılacak görüşmelerde, bölgedeki siyasetin değişmesi ve uygulanabilir çözümler üzerinde anlaşmaya varma yolunda önemli bir adım olabilir.

3. Araplar ve diğer Müslümanlar, Çin'in politikalarını etkilemek ve Doğu Türkistan'daki Müslüman kardeşlerinin menfaatleri doğrultusunda kazanımlar elde etmek için Çin ile olan olumlu ilişkilerden istifade etmelidirler.

4. Müslüman ülkeler, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki Müslümanlara yönelik soykırım politikasını değiştirmesi için, yaklaşık iki milyar Müslüman tüketicinin gücünü kullanarak ticaret, turizm ve diğer sektörlerde bir boykot çağrısı yapabilirler.[300]

[300] Yüsüf Karadavi, *Fıkhu'l Cihad* (Mısır, Kahire: Mektebe Vehbe, 2014), s.915-916.

Sonuç

Müslümanların maruz kaldığı İşgal politikaları, onların dini, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatlarını derinden etkileyecektir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'daki Müslümanlara uyguladığı baskı ve zulüm, ceza kampları, zorla evlendirme, zorla kürtaj, kısırlaştırma ve dini yaşama müdahaleler gibi pek çok insanlık dışı uygulama, bu Müslüman topluluğun yaşamını zorlaştırmaktadır. Bu tez, Çin işgali altındaki Doğu Türkistan'daki Müslümanların durumunu İslam hukuku çerçevesinde değerlendirerek, bu Müslüman topluluğun karşılaştığı sorunlara çözüm önerileri sunmayı amaçlamıştır.

Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'daki işgal siyasetinin ve uyguladığı şiddet ile baskıların Müslümanların dini, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını nasıl etkilediği incelenmiş ve ilgili konular tartışılmıştır. İkinci bölümde ise, Doğu Türkistanlı Müslümanların hicret, direniş ve cihad hareketleri ele alınarak İslam hukuku çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tez Kapsamında Sunulan Çözüm Önerileri

1. Direniş ve Cihad Hakkı: İslam hukuku, işgal altındaki Müslümanların direniş hakkını tanımakta ve cihadı meşru bir savunma yöntemi olarak kabul etmektedir. İslam hukuku, işgal altındaki Müslümanlara zulüm karşı direniş hakkı tanır ve cihadı meşru bir savunma aracı olarak kabul eder. Doğu Türkistan'daki Müslümanların, işgalci Çin'e karşı direniş göstermeleri ve savunma haklarını kullanmaları, İslam hukukuna göre meşrudur. İslam'da cihad, sadece savaş anlamına gelmez, zulme karşı her türlü mücadeleyi de içerir. Bu bağlamda, Doğu Türkistan'daki Müslümanların, işgalci güçlere karşı her türlü direnme hakkı kutsal ve meşru bir hak olarak tanımlanır.

2. Hicret Hakkı ve Aile Hukuku Problemleri: İslam hukukunda, zulüm ve baskı altında yaşayan Müslümanların hicret etmeleri caizdir ve bazı durumlarda hicretin farz olduğu belirtilir. Doğu Türkistan'daki Müslümanların, dini vecibelerini yerine getiremiyorlarsa, Müslüman veya gayrimüslim ülkelere hicret etmeleri meşru kabul edilir. Ancak hicret edenlerin karşılaştıkları aile hukuku problemleri ve güvenlik sorunları, İslam toplumu tarafından çözülmeli ve desteklenmelidir. Hicret eden Müslümanların, yeni yerleşim yerlerinde dini vecibelerini rahatça yerine getirebilmeleri ve sosyal hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli destek sağlanmalıdır.

3. Destek ve Dayanışma: İslam ülkelerinin, Doğu Türkistan'daki Müslümanlara yönelik baskılara karşı sessiz kalmamaları ve uluslararası platformlarda aktif bir şekilde destek vermeleri gerekmektedir. İslam Konferansı Teşkilatı ve Uluslararası Müslüman Alimler Birliği gibi kuruluşların, bölgedeki siyasetin değişmesi için önemli adımlar atmaları önemlidir. Bu kuruluşların, bölgeyi ziyaret ederek yerel halkın taleplerini dinlemeleri ve Çin yetkilileriyle görüşmeler yapmaları, zulmün durdurulması yönünde etkili bir adım olabilir. Ayrıca, İslam ülkeleri, Çin ile olan ilişkilerini Doğu Türkistan'daki

Müslümanların menfaatleri doğrultusunda kullanmalı ve uluslararası baskı unsurlarını devreye sokmalıdır.

4. Ekonomik ve Diplomatik Baskı: Müslüman ülkeler, Çin'in Doğu Türkistan'daki politikalarını değiştirmesi için ekonomik ve diplomatik baskı uygulamalıdır. Müslüman tüketicinin gücünü kullanarak, ticaret, turizm ve diğer sektörlerde boykot çağrıları yapılabilir. Bu tür baskılar, Çin hükümetinin politikalarını gözden geçirmesi ve Doğu Türkistan'daki Müslümanlara yönelik zulmü durdurması için etkili bir yöntem olabilir. Ekonomik ve diplomatik baskılar, Çin'in uluslararası alandaki itibarını da etkileyebilir ve böylece Doğu Türkistan'daki Müslümanların durumunu iyileştirebilir.

Tez kapsamında ele alınan konuların yanı sıra, Doğu Türkistan'daki Müslümanların karşılaştığı bazı sorunlar Çin'in olayları gizlemesi ve kaynakların yetersizliği nedeniyle tam anlamıyla ele alınamamıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, daha detaylı ve kapsamlı analizler yapmalı ve daha derinlemesine incelemelerle yeni çözümler geliştirmelidir.

KAYNAKLAR

A. Grose, Timothy. *"Educating Xinjiang's Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest", University of Virginia, The Virginia Consortium of Asian Studies (VCAS), Volume XI-Fall 2008*, 2011, 120-122. http://www.mbc.edu/faculty/ dmetraux/vras/docs/Grose-Xinjiang_education.pdf

Abdu'l Hafiz Nizamuddin. *Hakku'ş Şuubu'l Muhtelle*. Mısır, Kahire: Daru'n Nehdatı'l Arabiyye, 2020.

Abdulkadir b. Bedra Dimeşki. *El-Medhal ila Mezhebi'l İmam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Muassasatu'r Risalat, 2013.

Abdulla Muhammed, Macid Halife. *Suveru'l-İdtıhadı'l Vezifi ve Ahkamuhu'l Fıkhıyye*. Urdun: el-Mecelletu'l Urduniyye fi'd Dirasatı'l İslamiyye, 16/2, 2013.

Abdurrahman b. Nasir Es-Sa'di. *Teysiru'l Kerimi'r Rahman Fi Tefsir Kelamı'l Mennan*. Riyad: Daru's Selam, 2000.

Abdülkerim b. Havazin el-Kuşeyri. *Tefsiru'l Kuşeyri*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2007.

Ahmed b. Muhammed Es-Sâvi. "Bulgatü's-Salik li-Akrabi'l-Mesalik". Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2015.

Ahmed Muhtar Abdulhamid. *Mucemu'l-Lugatı'l Arabiyyeti'l Muasira*. Kahire: Alemu'l Kutub, 2008.

Ahmet Ekşi. "İslam Hukuku Bakımından Gayrimüslim Ülkelere Hicret". Kocaeli Üniversitesi, Araştırma Makalesi, 2019.

Ahmet Taşağıl. "Türkistan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2012.

Aktan, Sertaç. "Doğum Kontrolü ve Kısırlaştırma ile Uygur Nüfusu Azaltılıyor". *euronews*. 03 Ağustos 2020. Erişim 29 Ocak 2024. https://tr.euronews.com/2020/08/03/rapor-zorla-dogum-kontrolu-ve-k-s-rlast-rma-ile-uygur-nufusu-azalt-l-yor

Al Jazeera. "Kahire Müslüman Uygur Öğrencileri Tutukladı". el-Jazeera.net, 2017. Erişim 20 Mart 2024.
https://www.aljazeera.net/news/2017/7/6/%d8%a7%d9%84%d9%82%d8%a7%d9%87%d8%b1%d8%a9-%d8%aa%d8%b9%d8%aa%d9%82%d9%84-%d8%b7%d9%84%d8%a7%d8%a8%d8%a7-%d9%85%d9%86-%d8%a7%d9%84%d8%a5%d9%8a%d8%ba%d9%88%d8%b1

Algül, Hüseyin. “Gazve”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1996.

Ali b. Muhammed El-Haravi. *Mirkatu’l Mefatih Şerhu Mişkatu’l Mesabih*. Beyrut: Darul Fikr, 2002.

Ali b. Süleymân El-Merdâvi. *El-İnsaf Fi Marifeti'r Racih Mine'l Hilaf*. Kahire: Daru’l İhyai’t Turasi’l Arabi, 1956.

Ali Bardakoğlu. “İcbar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2000.

Ali Bardakoğlu. “İkrah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2000.

Ali Himmet Berki. *Mecelle-i Ahkâmi Adliyye*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.

Alptekin, Erkin. *Doğu Türkistan’daki Müslüman Türklere Yapılan Zulümler*. İstanbul: DTV Yayınları, 1986.

Alptekin, İsa Yusuf. *Doğu Türkistan Davası*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

Amnesty İnternational. *“People’s Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region”* (1999). https://turkistanilibrary.com/sites/default/files/gross-violations-of-human-rights-in-xinjiang.pdf

Andrew Jacobs, Martin Fackler. “‘Uighur Leader Raises New Accusations’, New York Times”. http://www. nytimes.com/2009/07/30/world/asia/30uighur.html

Fevzi Kızılkoyun. “Soylu Açıkladı: Rakamlarla Yeni Türk Vatandaşları”. 11 Mayıs 2022. Erişim 31 Mart 2024. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/soylu-acikladi-rakamlarla-yeni-turk-vatandaslari-42060000

Arangül, Muammer. “Gayrimüslim Hâkimiyeti Altinda Yaşamanin Fikhî Açidan İmkâni Üzerine”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 16/sayı: 32 (Şubat 2017).

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005.

Ataman, Remzi. *Türkiye’de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri: Kayseri Örneğ*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Atawulla, Memet Tohti. “Çin’in Doğu Türkistan’daki İslam’a Karşı Savaşı”. *İnsicam Dergi* (blog), 05 Ağustos 2023. https://insicam.net/2023/08/05/cinin-dogu-turkistandaki-islama-karsi-savasii/

Bardakoğlu, Ali. “Hidâne”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1998.

Bardakoğlu, Ali. "İstîlâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2001.

BBC. "Uygur Mahkumlar Tayland'daki Gözaltı Merkezinden Tünel Kazıp Kaçtı". *BBC News Türkçe*. Erişim 31 Mart 2024. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42059211

Begavî. *Meâlimü't-Tenzîl*. Mısır: Daru Taybe, 1997.

Beyheki. *Es-Sünenu'l-Kubra*. Kuveyt: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2007.

Buckley, Chris. "The Leaders Who Unleashed China's Mass Detention of Muslims". *The New York Times* (13 Ekim 2018), blm. World. https://www.nytimes.com/2018/10/13/world/asia/china-muslim-detainment-xinjang-camps.html

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

Campbell, Charlıe. "Leaked Files Claim to Reveal Details of China's Muslim Camps". Time. Erişim 06 Kasım 2023. https://time.com/5738401/xinjiang-uighur-muslim-camps-china-cables/

Cengiz Kallek. "Telcie". *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 2011.

Chan, Tara Francis. "How a Chinese Region That Accounts for Just 1.5% of the Population Became One of the Most Intrusive Police States in the World". *Business Insider*. Erişim 09 Mayıs 2024. https://www.businessinsider.com/xianjiang-province-china-police-state-surveillance-2018-7

China Tribunal. *Independent Tribunal into Forced Organ Harvesting of Prisoners of Conscience in China: Final Judgement & Summary Report-2019* (ts.). https://chinatribunal.com/wp-content/uploads/2019/06/China-Tribunal-SUMMARY-JUDGMENT_FINAL.pdf

Dame, University of Notre. "The Contexts of Persecution". Erişim 04 Kasım 2023. https://ucs.nd.edu/report/the-contexts-of-persecution/

Doctors Without Borders. "The Practical Guide to Humanitarian Law". Erişim 04 Kasım 2023. https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/persecution-1/

Döndüren, Hamdi. *Güncel Fıkhi Meseleler*. Bursa: Işık Yayınları, 2011, s.100

Danılova, Marıa. "Woman Describes Torture, Beatings in Chinese Detention Camp". *AP News*. 27 Kasım 2018. Erişim 06 Kasım 2023. https://apnews.com/article/61cdf7f5dfc34575aa643523b3c6b3fe

Denyer, Simon. "Former Inmates of China's Muslim 'Reeducation' Camps Tell of Brainwashing, Torture". *Washington Post* (17 Mayıs 2018).

https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/former-inmates-of-chinas-muslim-re-education-camps-tell-of-brainwashing-torture/2018/05/16/32b330e8-5850-11e8-8b92-45fdd7aaef3c_story.html

Dillon, Michael. *Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia. Durham East Asian Papers*, 1995.

Doğu Türkistan Maarif Derneği. "Doğu Türkistan'da Başörtüsü İle Hastaneye Bile Girmek Yasak", 21 Kasım 2013. https://www.doguturkistander.org/2013/11/21/cinde-basortusu-ile-hastaneye-bile-girmek-yasak/

Doğu Türkistan Maarif Derneği. "Vietnam-Çin Sınırında Vurulanlar Uygur Türkleri Olduğu Açığa Çıktı", 09 Mayıs 2014. https://www.doguturkistander.org/2014/05/09/vietnam-cin-sinirinda-vurulanlar-uygur-turkleri-oldugu-aciga-cikti/

E3arabi. "İşgal Nedir?" Erişim 26 Ekim 2023. https://e3arabi.com/العلوم-السياسية/ما-هو-الاحتلال؟/

Ebu Abdulla el-Kurtubi. *Tefsiru'l Kurtubi*. Kahire: Daru'l Kutubi'l Mısrıyye, 2.basım, 1964.

Ebu Cafer El-Taberi. *Camiu'l Beyan Fi Tavili'l Kur'an*. Mekke: Daru't Terbiye ve't Turas, 2000.

Ebu Hilal El-Hasan b. Abdullah. *Mu'cemu'l-Furuku'l Lugeviyye*. Kahire: Mektebu'l Kudusi, Alemu'l Kutub, 2008.

Ebû Zekeriyyâ En-Nevevî. "Ravzatü'ṭ-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftin". Beyrut: el-Mektebu'l İslami, 1991.

El-Hâkim En-Nisaburi. *El-Mustedrek Ala's Sahihayn*. Beyrut: Daru'l Kutubi'l Arabiyye, 1990.

Elizabeth, Lynch. "China's Attacks on Uighur Women Are Crimes Against Humanity". *Washington Post* (21 Ekim 2019). https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/10/21/chinas-attacks-uighur-women-are-crimes-against-humanity/

Emet, Erkin. *21 Yüzyıl Uygur Dramı Göç*. Ankara: Akçağ yayınları, 2018.

Emet, Erkin. "Çin'in Din Politikası: Doğu Türkistan'daki Uygur Müslümanlarına Yapılan Dini Baskılar". https://isamveri.org/pdfdrg/D01266/2017_96/2017_96_EMETE.pdf

Erdoğan, Umut - Yıldız, Abdurrahim. "İslam Dünyasının Bir Parçası Olarak Doğu Türkistan Meselesi İçin Öneriler". *İSAM*. https://translate.google.com/?hl=tr&sl=tr&tl=ug&text=Umut%20Erdo%C4%9Fan%20Abdurrahim%20Yild%C4%B1z&op=translate

Erim, Ozan Barış. “Uygur Türkü Doktor, Çin’in Uyguladığı Etnik Temizliği Anlattı”. Erişim 23 Ocak 2024. https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/uygur-turku-doktor-cin-in-uyguladigi-etnik-temizligi-anlatti-247158

Erkin, Emet. “Çin’in Uygurları Hapsetmek İçin Dubai’de Gizli Bir Hapishane İnşa Ettiği Biliniyor”. *Radio Free Asia*. Erişim 31 Mart 2024. https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/dubai-08172021174110.html

Eset Süleyman. *Son Yüz Yılda Uygur Tarihindeki “Üç Yedi; 1937-1957-2017” Trajedi ve Tarihsel-Belgesel Anlatımı*. İstanbul: Teklimakan Yayınları, 2021.

ETHR. *Birleşmiş Milletler’in Doğu Türkistan Tutumu Raporu.* Eylül 2022.

ETHR. *Diasporadaki Doğu Türkistanlılara Yönelik Hak İhlalleri- Mısır Örneği Raporu*. Haziran 2021.

Everington, Keoni. “Saudis Allegedly Buy ‘Halal Organs’ from ‘Slaughtered’ Xinjiang Muslims”. *Taiwan News*. 22 Ocak 2020. Erişim 06 Kasım 2023. https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3862578

ETHR. *Doğu Türkistan’da Kadınlara Yönelik Uyguladığı İnsan Hakları İhlalleri*, s.13.

Fansa, Mehmet. “Kimim Ben? Göçmen, Sığınmacı, Mülteci, Yabancı, Vatansız ve Geçici Koruma: Türkiye’deki Suriyeliler”. Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Makaleleri, 2021, Cilt: 4 Sayı: 2, 20 Aralık 2021.

Fahruddin er-Razi. *Mefatihu’l Gayb*. Beyrut: Daru İhyai’t Turası’l Arabi, 1999.

Ferris-Rotman, Amie. “Abortions, IUDs and Sexual Humiliation: Muslim Women Who Fled China for Kazakhstan Recount Ordeals”. *Washington Post* (05 Ekim 2019). https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/abortions-iuds-and-sexual-humiliation-muslim-women-who-fled-china-for-kazakhstan-recount-ordeals/2019/10/04/551c2658-cfd2-11e9-a620-0a91656d7db6_story.html

Greer, Tanner. “48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp”. *Foreign Policy* (blog), 13 Eylül 2018. https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-a-chinese-concentration-camp/

Guancha Zhe. “**正确**认识维汉通婚现象，使维汉通婚恢复正常化，破解影响民族团结的关键问题_风闻 (Uygur-Çin Evlilikleri Olgusunu Doğru Bir Şekilde Anlayın, Uygur-Çin Evliliklerini

Normalleştirin ve Ulusal Birliği Etkileyen Temel Sorunları Çözün". 2018. Erişim 15 Ocak 2024. https://user.guancha.cn/main/content?id=47095&s=fwzxfbbt

Gülchehre. "Mısır'daki Uygur öğrenciler acı çekmektedirler 1". *Radio Free Asia*. 2017. Erişim 20 Mart 2024. https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/maarip/misir-uyghur-oqughuchilar-04242017194744.html

Gülçehre, Muhabir. "Doğu Türkistan'da Politikayı İhlal Ederek Oruç Tutanlar Polise İhbar Ediliyor". *Radio Free Asia*. Erişim 05 Ocak 2024. https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/uyghur-ramizan-05202019135407.html

Heytemi, İbn Hacer. *İslam'da Helaller ve Haramlar*. çev. Lütfi Şentürk- Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1981.

Hoşur, Şöhret. "Uyghur Detainees Secretly Transferred to Prisons in Henan Province: Officials". *Radio Free Asia*. Erişim 06 Kasım 2023. https://www.rfa.org/english/news/uyghur/transfers-07262019172400.html

H. İbrahim, Acar. "Organ Bağışının Dinimizdeki Yeri". Atatürk Üniversitesi, 2007, Sayı: 27, s.18-19.

Halid Süleyman El-Fehdavi. *El-Fıkhu's Siyasi El-İslami*. Dimaşk: Daru-Avail, 2005.

Halid Süleyman El-Fehdavi. *El-Fıkhu's Siyasi Li'l Vesaiki'n Nebeviyye*. Urdun: Daru-Ammar, 1998.

Halil, Harun. "Fetih ve İşgal Arasındaki Fark". *Millet*. Erişim 01 Kasım 2023. https://www.milletgazetesi.gr/kose-yazilari/fetih-ve-isgal-arasindaki-fark

Hernandez, Javier C. "China Bans 'Muhammad' and 'Jihad' as Baby Names in Heavily Muslim Region". *The New York Times* (25 Nisan 2017), blm. World. https://www.nytimes.com/2017/04/25/world/asia/china-xinjiang-ban-muslim-names-muhammad-jihad.html

Hoshur, S. "Male Chinese 'Relatives' Assigned to Uyghur Homes Co-Sleep with Female 'Hosts'". *Radio Free Asia*. Erişim 10 Şubat 2024. https://www.rfa.org/english/news/uyghur/cosleeping-10312019160528.html

Hoşur, Şöhret. "Five Women from Uyghur Family Sentenced to Long Prison Terms in China's Xinjiang". *Radio Free Asia*. Erişim 06 Kasım 2023. https://www.rfa.org/english/news/uyghur/five-women-01212022165157.html

Hoşur, Şöhret. “Japonya’dan Geri Dönen Araştırmacı Mehray Erkin Kaşgar Yanbulak Cezaevinde Öldü”. *Radio Free Asia*. Erişim 05 Kasım 2023. https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/mihriay-erkin-05132021143945.html

Hoşur, Şöhret. “Uyghur Editor of State-Run Magazine Commits Suicide ‘Out of Fear’ of Detention”. *Radio Free Asia*. 28 Eylül 2018. Erişim 06 Kasım 2023. https://www.rfa.org/english/news/uyghur/suicide-09282018171559.html

Hökelekli, Hayati. “İntihar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2000, c.22.

Huang, Joyce. “Stepped-up Surveillance of Uighurs Sends ‘Relatives’ into Homes”. *Voice of America*. 26 Aralık 2017. Erişim 10 Şubat 2024. https://www.voanews.com/a/uighurs-under-tight-security-in-xinjiang/4179264.html

Human Rights Watch. *“We are Even Afraid to Look for Them Enforced Disappearances in the Wake of Xinjiang’s Protests”, , (14 Kasım 2009), s. 18.* (20 Ekim 2009). http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/xinjiang1009web.pdf

İbn Âbidîn. *Reddü’l-Muhtâr*. Biyrut: Daru’l Fikr, 1992.

İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu’l-bârî*. Mısır: el-Mektebetu's Selefiyye, 1970.

İbn Hazm. “El-Muhalla bi'l Asar”. Beyrut: Daeu'l Kutubi'l İlmiyye, 1998.

İbn Kesir El-Kureşi. *Tafsiru’l Kur’anı’l Azim*. Beyrut: Daeu'l Kutubi'l İlmiyye, 2009.

İbn Kudâme. *Muğnî*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetu’l Kahire, 1968.

İbn Manzûr. *Lisanu’l Arab*. Beyrut: Daru Sadr, 1993.

İbn Teymiyye. *Mecmû’u’l Fetâvâ*. 37 Cilt. Şuudi: Mecmeu’l Meliki’l Fahd, 1995.

İbnü’l-Cevzî. “Zadü’l Mesir Fi İlmi’t Tefsir”. Beyrut: Daeu'l Kitabi'l Arabi, 1.basım, 2009.

İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye. *İ’lamu’l-Muvekkiin*. Beyrut: Daeu'l Kutubi'l İlmiyye, 1991.

İbrahim Abdullah Selkînî. *El-Hicretü ve Ahkâmuha*. Lübnan: Darü’n-Nevadir, 2014.

İnayet, Alimcan. “Doğu Türkistan’da İslam ve Uygur Müslümanları”, Yeni Türkiye, 2017, cilt: 13, sayı: 96.

İnsan Hakları Araştırmaları Derneği. *"Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar"*. Ankara, 2009. https://www.tevhidhaber.com/olum-korkusunun-golgesinde-uygurlar-60520h.htm

İrfan İnce. "Organ Nakli". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, c.33.

İsmail Cengiz. *Çin'de İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: Kent Bas, 1983.

İzbasar, Nureddin. "Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dinî Ve Etnik Baskılar". *insamer.com*. 04 Temmuz 2020. Erişim 09 Aralık 2023. http://www.insamer.com/tr/dogu-turkistan-raporu-gecmisten-bugune-dini-ve-etnik-baskilar_3059.html

Jiaying, C. "Mısır Ile Çin'in Ortak Işbirliği Uygur Öğrenciler Iade Edildi (**埃及與中國聯手圍捕遣返維吾爾族學生**)". *Taiwan News* (2017). https://www.taiwannews.com.tw/ch/news/3210696

Kaan, Enver Osman. *Günümüz Fıkıh Meseleleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Karahan, Tuba. *İlk Dönem Müfessirlerinin Gayrimüslimlerle Evlilik Konusundaki Görüşlerinin Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi*. Sakarya Üniversitesi, Yüksel Lisans Tezi, 2019.

Kasani. *Bedaiü's-sanai*. Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arabi, 2013.

Keskin, Mustafa. *Çin'de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu*. Yalova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kırım Haber Ajansı. "Üç Çocuk Babası Uygur Türkü İdris Hasan, Çin'e Teslim Edilecek Mi?" Erişim 31 Mart 2024. https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/uc-cocuk-babasi-uygur-turku-idris-hasan-cin-e-teslim-edilecek-mi-475457

Köprülü, Timuçin. "Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti Suçluların İadesi Andlaşmasına Dair Hukuki Bir Değerlendirme". Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Makalesi, Yıl 2021, Cilt: 9 Sayı: 1.

Kuo, Lily. "Chinese Detention 'Leaving Thousands of Uighur Children Without Parents'". *The Guardian* (16 Ekim 2020), blm. World news. https://www.theguardian.com/world/2020/oct/16/thousands-of-uighur-children-orphaned-by-chinese-detention-papers-show

Kurban, İklil. "Kanlı Mayıs", Doğu Türkistan'ın Sesi, Yıl 2, C. 2, S. 7-8, Aralık 1985.

Li Jinxin. *Şicnan'daki Din Değişmeleri Tarihi*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 2005.

Lina Semyonovna Lenberg. *Genocide in East Turkestan: Exploring the Perspectives of Uyghurs in the Diaspora and Their Resistance to Chinese State Violence*. The University of San Francisco, Doctoral Dissertations, 2022.

Li, X. "**中国各民族**间族际婚姻的现状分析 (Çin'deki Çeşitli Etnik Gruplar Arasındaki Evliliğin Statükosunun Analizi). **新疆社会科学院** (Xinjiang Sosyal Bilimler Akademisi)". Erişim 15 Ocak 2024. http://www.cqvip.com/qk/95654x/200403/9967184.html

Li, Xiaoxia. "Xinjiang'daki Nüfus Değişiklikleri Analiz Raporu (**新疆地区人口**变动情况分析报告)". Tianshan.Com. Erişim 02 Şubat 2024. https://cn.chinadaily.com.cn/a/202101/07/WS5ff6a127a3101e7ce973991e.html

Madanoğlu, Ömer Faruk. "İçinden Çıkılmaz Bir Mesele: Doğu Türkistan". *Gzt*. 08 Mayıs 2023. Erişim 12 Şubat 2024. https://www.gzt.com/mecra/icinden-cikilmaz-bir-mesele-dogu-turkistan-3515556

İmam Malik. *Muvatta*. Kahire: Daru İhyai't Turası'l Arabi, 1985.

Muhammad Khalid Masud. *Being Muslim in a Non-Muslim Polity: Three Alternate Models*. 20 Mar 2007. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02666958908716109

Matthew Hill vd. "Çin'in Kamplarda Tuttuğu Uygur Türkleri: 'Sistematik Tecavüz ve İşkence Vardı'". *BBC News Türkçe*. 03 Şubat 2021. Erişim 05 Kasım 2023. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55922214

Mâverdi. "El-Havi'l-Kebir fi Fıkhi Mezhebi'l-İmam Eş-Şafi'i". Beyrut: Daru'l Kutububi'l İlmiyye, 1994.

Maya, Wang. "China: Visiting Officials Occupy Homes in Muslim Region, Human Rights Watch", 13 Mayıs 2018. https://www.hrw.org/news/2018/05/14/china-visiting-officials-occupy-homes-muslim-region

Mehmet Şenlik. "Fetih İle İşgal Arasındaki Fark?" İnzar Dergisi, 2017. https://inzardergisi.com/fetih-ile-isgal-arasindaki-fark/

Michael Dillon. *Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia*. University of Durham, 1st ed edition., 1995. https://www.amazon.com/Xinjiang-Ethnicity-separatism-control-Chinese/dp/1899294007

Muhammad El-Mahdeli. *El-Adaletu'd Devliyye fi'l İslam, Ususuha ve Kavaiduha*. Suudi: Daru'l Emel, 2022.

Muhammed Ali Atayurt. "Af Örgütünden İdris Hasan Çağrısı". *Türkistan Press*. Erişim 31 Mart 2024. https://turkistanpress.com/page/af-orgutunden-idris-hasan-cagrisi/5915

Muhammed b. Ahmed Dusuki Maliki. *Haşiyetu'd Dusuki Ala Şerhi'l Kebir*. Beyrut: Daru'l Fikr, 2016.

Muhammed b. Ebi Bekir. *Muhtaru's-Sıhah*. Beyrut: El-Mektebetu'l Asriyye, 1999.

Muhammed Ebu Zehra. *Zehrat't Tefasir*. Daru'l Fikri'l Arabi, 2007.

Muhammed Raşid Rida. *Tefsiru'l Menar*. Kahire: Daru'n Nevadir, 2013.

Muhtar, Ahmed. "Mu'cemu'l Lugatı'l Arabiyyeti'l Muasira". Kahire: Alemu'l Kutub, 2008.

Murtaza, Muhammed. "Tacu'l Arus". Kuveyt: Vezaratu'l İrşad ve'l Anba', 2001.

Mus'ad b. Eid El-Atavi. "Tarifu'l İsti'mar ve Mehammuhu". *www.alukah.net*. Erişim 01 Kasım 2023. http://www.alukah.net/culture/0/103984/تعريف-الاستعمار-ومهامه/

Mustafa, İbrahim vd. *El-Mu'camu'l-Vasit*. Kahire: Mecmeu'l Lugatı Arabiyye, 4.basım, 2004.

Müslim b. el-Haccâc. *El-Câmiʿu's-Saḥîḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't Turası'l Arabi, 1374-75/1955-56.

Natalie Boyd. "Ethnic Persecution: Definition & Examples". *study.com*. Erişim 04 Kasım 2023. https://study.com/WEB-INF/views/jsp/redesign/academy/lesson/seoLessonPage.jsp

Nebil, Muhammed. "Kul İhtilal ve La tekul İsti 'Mar!" *aljazeera.net*. Erişim 01 Kasım 2023. https://www.aljazeera.net/blogs/2017/5/24/%d9%82%d9%84-%d8%a7%d8%ad%d8%aa%d9%84%d8%a7%d9%84-%d9%88%d9%84%d8%a7-%d8%aa%d9%82%d9%84-%d8%a7%d8%b3%d8%aa%d8%b9%d9%85%d8%a7%d8%b1

Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-Talibîn*. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *El-Minhac Şerhu Sahih Müslim b. el-Haccac*. Daru İhyai't Turası'l Arabi, 1972.

Ozoglu, Melis. "Çin, Uygur Türklerini Doğum Kontrole Zorluyor; Uzmanlar Uygulamayı 'Soykırım' Olarak Niteledi". *euronews*. 29 Haziran 2020. Erişim 23 Ocak 2024.

https://tr.euronews.com/2020/06/29/cin-in-uygur-turklerine-uygulad-g-dogum-kontrol-program-art-k-daha-yayg-n-ve-sistematik-ar

Ömer b. Süleyman. *El-Kiyametu's Suğra*. Ürdün: Daru'n Nefais, 1991.

Önkal, Ahmet. "Hicret". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hicret

Özgür Kavak. "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları". *İNSAMER*, 2016.

Ragibu'l Esfehani. *El-Mufradat fi Garibu'l-Kur'an*. Dimaşk: Daru'l Kalem, 2009.

Rahim, Zamira. "Prisoners in China's Xinjiang Concentration Camps Subjected to Gang Rape and Medical Experiments, Former Detainee Says". *The Independent*. 22 Ekim 2019. Erişim 05 Kasım 2023. https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-xinjiang-uighur-muslim-detention-camps-xi-jinping-persecution-a9165896.html

Rebecca Wright vd. "'Some Are Just Psychopaths': Chinese Detective in Exile Reveals Extent of Torture Against Uyghurs". *CNN*. 05 Ekim 2021. Erişim 05 Kasım 2023. https://www.cnn.com/2021/10/04/china/xinjiang-detective-torture-intl-hnk-dst/index.html

Rebecca Wright vd. "Uyghurs in Xinjiang Are Being Given Long Prison Sentences. Their Families Say They Have Done Nothing Wrong". *CNN*. 25 Haziran 2021. Erişim 06 Kasım 2023. https://www.cnn.com/2021/06/24/china/xinjiang-prisons-china-intl-hnk-dst/index.html

Roberts, Adam. "Prolonged Military Occupation: The Israeli-Occupied Territories Since 1967". *The American Journal of International Law* 84/1 (1990), 47. https://doi.org/10.2307/2203016

Roper, Geoffrey (ed.). *World Survey of Islamic Manuscripts*. 4 Cilt. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1991.

Rudolph, Ulrich. "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı". çev. Ali Dere. *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik*. haz. Sönmez Kutlu. 295-304. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.

Sahnûn. *El-Müdevvenetü'l-Kübra*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2014.

Said b. Mensur. *Sünen*. Hindistan: ed-Daru's Selefiyye, 1.basım, 1982.

Saipedinov, Dilnaz. *Uluslararası Azınlık Hakları Bağlamında Uygur Türklerinin Durum*. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Samuel, Sigal. “China Is Treating Islam Like a Mental Illness”. *The Atlantic* (blog), 28 Ağustos 2018. https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/08/china-pathologizing-uighur-muslims-mental-illness/568525/

Schmitz, Rob. “Ex-Detainee Describes Torture in China’s Xinjiang Re-Education Camp”. *NPR* (13 Kasım 2018). https://www.npr.org/2018/11/13/666287509/ex-detainee-describes-torture-in-chinas-xinjiang-re-education-camp

Seçkin Bir Akademisyen Grubu. *Et-Tefsiru’l Muyesser*. Suudi: Mecmeu’l Meliki’l Fahd, 2009, s.379.

Serahsî. *El-Mebsut*. Beyrut: Daru'l Marife, 1989.

Serahsî. *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997.

Sharman, Jon. “Muslims in China Told to Hand Over Their Qurans or Face ‘Harsh Punishments’”. *The Independent*. 29 Eylül 2017. Erişim 14 Aralık 2023. https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-muslims-hand-over-qurans-uyghur-xinjiang-confiscate-islam-a7973191.html

Smith, Saphora. “China Forcefully Harvests Organs from Detainees, Tribunal Concludes”. *NBC News*. 18 Haziran 2019. Erişim 05 Kasım 2023. https://www.nbcnews.com/news/world/china-forcefully-harvests-organs-detainees-tribunal-concludes-n1018646

Stavrou, David. “A Million People Are Jailed at China’s Gulags. I Managed to Escape. Here’s What Really Goes on Inside”. *Haaretz*. Erişim 05 Kasım 2023. https://www.haaretz.com/world-news/2019-10-17/ty-article-magazine/.premium/a-million-people-are-jailed-at-chinas-gulags-i-escaped-heres-what-goes-on-inside/0000017f-e216-d804-ad7f-f3fe73670000

Steven, Jiang. “Chinese minority Uyghurs forced to welcome Communist Party into their homes | CNN”. Erişim 10 Şubat 2024. https://edition.cnn.com/2018/05/14/asia/china-xinjiang-home-stays-intl/index.html

Suleyman, Eset. “Chinese Authorities Ban Muslim Names Among Uyghurs in Hotan”. *Radio Free Asia*. Erişim 02 Şubat 2024. https://www.rfa.org/english/news/uyghur/chinese-authorities-ban-muslim-names-among-uyghurs-in-hotan-09242015120656.html

Şafii. *El-Umm*. Beyrut: Daru'l Marife, 1990.

Şahyar, Ataullah. “Hür Doğu Türkistan Sempozyumu: Gündelik Yaşamda Karşılaşılan İhlaller”. İHH Araştırma Yayınları Birimi, 1.baskı, 2010.

Şirbînî. *Muğni'l-Muhtâc*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1994.

Şirif, Muhammed. "Çin'in Uygurlara Yönelik Dinî Politikaları". Erişim 05 Ocak 2024. https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3044

Taberani. *El-Mu'camu'l Kebir*. Kahire: Mektebe İbn Teymiye, 2.basım, 1994.

Tanay, Yücel. "Doğu Türkistan'da Anadilde Eğitim Yasak". Erişim 08 Şubat 2024. https://www.kooplog.com/dunya-anadil-gunu-yaklasirken-cin-isgalindeki-dogu-turkistanda-anadilde-egitim-y/

Tantavi, Muhamed Seyyid. *Et-Tefsiru'l Vesit Li'l Kur'anı'l Kerim*. Mısır, 1997.

TDK. "İhtilal". Erişim 01 Kasım 2023. https://sozluk.gov.tr/?kelime=ihtilal

Team, Almaany. "İşgalin Tanımı ve Anlamı". Erişim 26 Ekim 2023. https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%B4%D8%BA%D9%84/

Tony Iltis. "'East Turkestan: Chinese Oppression Behind Riots', Green Left" (11 Temmuz 2009). http://www.greenleft.org.au/2009/802/41294

Tuna, Amine. *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*. İstanbul: İnsani Yardım Vakfı, 1. baskı., 2012.

Türköz, Ahmet. *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları*. İstanbul Üniversitesi, 1998, s.50. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/32417.pdf

UNHCR. "Round-Ups of Uyghurs Continue as Egypt, China Condemned by Rights Groups. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bürosu". *Refworld*. Erişim 21 Mart 2024. https://webarchive.archive.unhcr.org/20230519150229oe_/https://www.refworld.org/docid/5971a893c.html

Uygur Akademisi. "5 Nisan 1990 Barın Soykırımı Basın Açıklaması". *Uygur Akademisi* (blog). Erişim 04 Mayıs 2024. https://akademiye.org/tr/?p=7383

Uyguri, Muhammed Emin. "Kırbaç Altında Ölüm, Çin Hapishanelerindeki Müslümanların Gerçeği". *aljazeera.net*. Erişim 05 Kasım 2023. https://www.aljazeera.net/blogs/2018/6/24/%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%88%d8%aa-%d8%aa%d8%ad%d8%aa-%d8%a7%d9%84%d8%b3%d9%8a%d8%a7%d8%b7-%d9%88%d8%a7%d9%82%d8%b9-%d8%a7%d9%84%d9%85%d8%b3%d9%84%d9%85%d9%8a%d9%86-%d9%81%d9%8a

Ünal, Ali. “Xinjiang İslamic İnstitute Seeks Expanded Number of Students”. *Daily Sabah*. 27 Eylül 2016. Erişim 14 Aralık 2023. https://www.dailysabah.com/asia/2016/09/27/xinjiang-islamic-institute-seeks-expanded-number-of-students

Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı. *El-Mevsuatu'l-Fıkhıyyeti'l Kuveytiyye*. Kuveyt: Evkaf ve İslam İşleri Bakanlığı, 2. Basım, 1983.

Werleman, CJ. “Why Does No One Care That China Is Ethnically Cleansing Uighur Muslims?” *The Forward*. 26 Şubat 2019. Erişim 05 Kasım 2023. https://forward.com/opinion/419901/so-much-for-never-again-why-the-world-ignores-the-potential-genocide-of/

Xiagu, Ma. “İslamic Schools Shuttered, 100,000 Qurans Burned”, 30 Mart 2020. https://bitterwinter.org/islamic-schools-shuttered-100000-qurans-burned/

Yaman, Ahmet. “Bir Tedavi Yöntemi Olarak Organ Nakli”. *Diyanet Aylık Dergi* 208 (Nisan 2008).

Yaran, Rahmi. “Doğum Kontrolü”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

Yılmaz, Murat. “Doğu Türkistan’da Toplama Kampları: Adım Adım Soykırım”. *insamer.com*. 2020. Erişim 09 Mayıs 2024. http://www.insamer.com/tr/dogu-turkistanda-toplama-kamplari-adim-adim-soykirim_3058.html

Yi, Xiang. “Children of Detained Uyghurs Left to Fend for Themselves”, 06 Ağustos 2019. https://bitterwinter.org/children-of-detained-uyghurs-left-to-fend-for-themselves/

Youssef, Nour. “Egyptian Police Detain Uighurs and Deport Them to China”. *The New York Times* (07 Temmuz 2017), blm. World. https://www.nytimes.com/2017/07/06/world/asia/egypt-muslims-uighurs-deportations-xinjiang-china.html

Yücel Uğurlu. “Uygurlar’ın Vatandaşlığında İnsanlık Sınavını Kaybediyoruz”. Uygur Haber, 17 Kasım 2018. https://www.UygurHaber.com/uygurlarin-vatandasliginda-insanlik-sinavini-kaybediyoruz/

Yüsüf Karadavi. *Fıkhu'l Cihad*. Kahire: Mektebe Vehbe, 4. Basım, 2014.

Zehebî. *El-Kebâ'ir*. Beyrut: el-Furkan Kütüphanesi, 2012.

Zenz, Adrian. “A Response to the Report Compiled by Lin Fangfei, Associate Professor at Xinjiang University”. *Medium* (blog), 16 Ekim 2020. https://adrianzenz.medium.com/a-response-to-the-report-compiled-by-lin-fangfei-associate-professor-at-xinjiang-university-bdad4bbb97f9

Zenz, Adrian. *Sterilization, Iuds, and Mandatory Birth Control the Ccp's Campaign to Suppress Uyghur Birthrates in Xinjiang*. https://jamestown.org/wp-content/uploads/2020/06/Zenz-Sterilizations-IUDs-and-Mandatory-Birth-Control-FINAL-27June.pdf?x71937

Ziyad B. Abid el-Meşuhi. *El-İstid'af ve Ahkamuhu fi-l Fıkhı'l İslami*. Riyad, 2012, s.22.

李晓霞. "新疆清真寺的数量变化及管理政策分析 (Sincan'daki Camilerin Niceliksel Değişikliklerinin ve Yönetim Politikalarının Analizi)". *Sosyoloji Enstitüsü, Sincan Sosyal Bilimler Akademisi* (2018). http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180820/20180820234219_8176.pdf

Uluslararası Af Örgütü. "10 maddede Filistin topraklarında 'ilhak' ile ilgili bilmeniz gerekenler". 22 Nisan 2015. Erişim 22 Mayıs 2024. https://www.amnesty.org.tr/icerik/10-maddede-filistin-topraklarinda-ilhak-ile-ilgili-bilmeniz-gerekenler

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği. "23. Koğuşun Hikayesi". Erişim 05 Kasım 2023. https://www.ethrw.org/23-kogusun-hikayesi/

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği. "42. Koğuşun Hikayesi". Erişim 05 Kasım 2023. https://www.ethrw.org/42-kogusun-hikayesi/

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği. "410. Koğuşun Hikayesi". Erişim 05 Kasım 2023. https://www.ethrw.org/410-kogusun-hikayesi/

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği. "704. Koğuşun Hikayesi". Erişim 05 Kasım 2023. https://www.ethrw.org/704-kogusun-hikayesi/

Milliyet. "Anne Karnındaki Bebeğe Çin Zulmü". 06 Temmuz 2015. Erişim 26 Ocak 2024. https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/anne-karnindaki-bebege-cin-zulmu-10871618

"Arşiv Multeka Ahli'l Hadis 3". 2010, s.472. Erişim 01 Kasım 2023. https://al-maktaba.org/book/31616/69974#p5.

Human Rights Watch. "China: Minority Region Collects Dna from Millions", 13 Aralık 2017. https://www.hrw.org/news/2017/12/13/china-minority-region-collects-dna-millions

Radio Free Asia. "China Steps Up 'Strike Hard' Campaign in Xinjiang". Erişim 09 Mayıs 2024. https://www.rfa.org/english/news/uyghur/strike-hard-01092014172927.html

Reverso Dictionary. "Political Persecution Definition". Erişim 04 Kasım 2023. https://dictionary.reverso.net/english-definition/political+persecution

Euronews. *"Uygurlara 'Çin İşkencesi': Doğu Türkistan'da Neler Oluyor?"* 08 Temmuz 2020. https://tr.euronews.com/2020/07/08/uygurlara-cin-iskencesi-dogu-turkistan-da-neler-oluyor

Radio Free Asia. *"Xinjiang Authorities Undermine Muslim Abstention from Pork in Bid to Assimilate Uyghurs"*. https://www.rfa.org/english/news/uyghur/pork-11222019161208.html

BBC News. "China to Stop Harvesting Executed Prisoners' Organs" (04 Aralık 2014), blm. China. https://www.bbc.com/news/world-asia-china-30324440

BBC News. "Data Leak Reveals How China 'Brainwashes' Uighurs in Prison Camps" (24 Kasım 2019), blm. China. https://www.bbc.com/news/world-asia-china-50511063

AP News. "Does China Still Harvest Organs of Executed? Doctors Divided". Associated Press. 27 Ağustos 2016. Erişim 06 Kasım 2023. https://apnews.com/52c840af614b48d988244a316ff0d660/does-china-still-harvest-organs-executed-doctors-divide

İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı. "Doğu Türkistan İçin Müslüman Ülkelere Çağrı". Erişim 12 Şubat 2024. https://ihh.org.tr/haber/dogu-turkistan-icin-musluman-ulkelere-cagri

"Doğu Türkistan Ölemalar Meclisi, Doğu Türkistan Ölemalar Heyeti'nin Uygur Müslüman Kadınların Doğu Türkistan'daki Kocalarından Boşanma Talebine İlişkin Fetvası", 15 Şubat 2020, s.3.

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği. "Doğu Türkistan Soykırımı Raporu", 2022, s.11-14. https://www.ethrw.org/dogu-turkistan-soykirimi-raporu/

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği. "Doğu Türkistan'da Çin Toplama Kamplari Raporu", 2022. https://www.ethrw.org/dogu-turkistanda-cin-toplama-kamplari-raporu/

Utkan Haber. "Doğu Türkistan'da Hac İbadeti Gerçekleştirdikleri İçin 18 Yıl Hapse Mahkûm Edildiler". 05 Ocak 2020. Erişim 05 Ocak 2024. https://utkanhaber.com/dogu-turkistanda-hac-ibadeti-gerceklestirdikleri-icin-18-yil-hapse-mahkum-edildiler/714/

İslami Analiz. "Doğu Türkistanlı Alim Muhammed Salih Şehid Oldu!" Erişim 05 Kasım 2023. https://islamianaliz.com/haber/7470337/dogu-turkistanli-alim-muhammed-salih-sehid-oldu

Ebu Dâvûd, "Edeb". Suudi: Vezaratu'ş Şuunu'l İslamiyye ve'd Da'va ve'l İrşadu's Suudiyye, 1999.

"Endonezya'nın Uygurları Çin'e İadesine Protesto". Erişim 31 Mart 2024. https://www.yeniakit.com.tr/haber/endonezyanin-uygurlari-cine-iadesine-protesto-1695082.html

LII / Legal Information Institute. "Ethnic Persecution". Erişim 04 Kasım 2023. https://www.law.cornell.edu/wex/ethnic_persecution

"Human Rights Watch, Egypt: Don't Deport Uyghurs to China", 2017. https://www.hrw.org/news/2017/07/08/egypt-dont-deport-uyghurs-china#

Vikisözlük. "İlhak Etmek".

https://tr.wiktionary.org/w/index.php?title=ilhak_etmek&oldid=3374577

Euronews. "Kanada Meclisi, 10 Bin Uygur'u Ülkeye Yerleştirme Teklifini Kabul Etti". 02 Şubat 2023. Erişim 31 Mart 2024. https://tr.euronews.com/2023/02/02/kanada-parlamentosu-10-bin-uyguru-ulkeye-getirme-teklifini-kabul-etti

"Olay ve Tartışma, Sayı 12: Dünya İnsan Hakları Günü ve Doğu Türkistan'daki Soykırım". haz. İstidlal TV. Yayın Tarihi 11 Aralık 2020. https://www.youtube.com/watch?v=C-N1GHVUGj4

Gender Matters. "Psychological Violence". Erişim 04 Kasım 2023. https://www.coe.int/en/web/gender-matters/psychological-violence

"Suudi Arabistan'dan Sınır Dışı Edilip Çin'deki Kamplara Gönderilen Uygur Türkleri". haz. BBC News Türkçe. Yayın Tarihi 14 Ekim 2020. https://www.youtube.com/watch?v=PGq25VJ_2S0

"Uluslararası Af Örgütü, Uygur Öğrenciler Çin'e Zorla Geri Götürülme Riski ile Karşı Karşıya Kaldılar (Uighur Students at Risk of Forcible Return to China).", 2017. https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE1266812017ENGLISH.pdf

"Uygur Türklerini Çin'e İade Eden Endonezya, İstanbul'da Protesto Edildi", 30 Eylül 2022. https://www.UygurHaber.com/uygur-turklerini-cine-iade-eden-endonezya-istanbulda-protesto-edildi/

"Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi 2018 Yılı Çocuk Anaokulu Yönetim ve Denetim Raporu **政府信息公开年**报_**新疆**维吾尔自治区教育厅 (Urumçi)". Erişim 06 Şubat 2024. https://jyt.xinjiang.gov.cn/edu/xxgknb/201901/375c03e24500482684224988df092686.shtml

Li, X. (2021). *Xinjiang'daki nüfus değişiklikleri analiz raporu* (新疆地区人口变动情况分析报告). Çin Kaşgar Net (中国喀什网). http://m.zgkashi.com/c/2021-01-07/510339.shtml

Özen, Seda. *Hariçte ve Dahilde Doğu Türkistan*. İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.